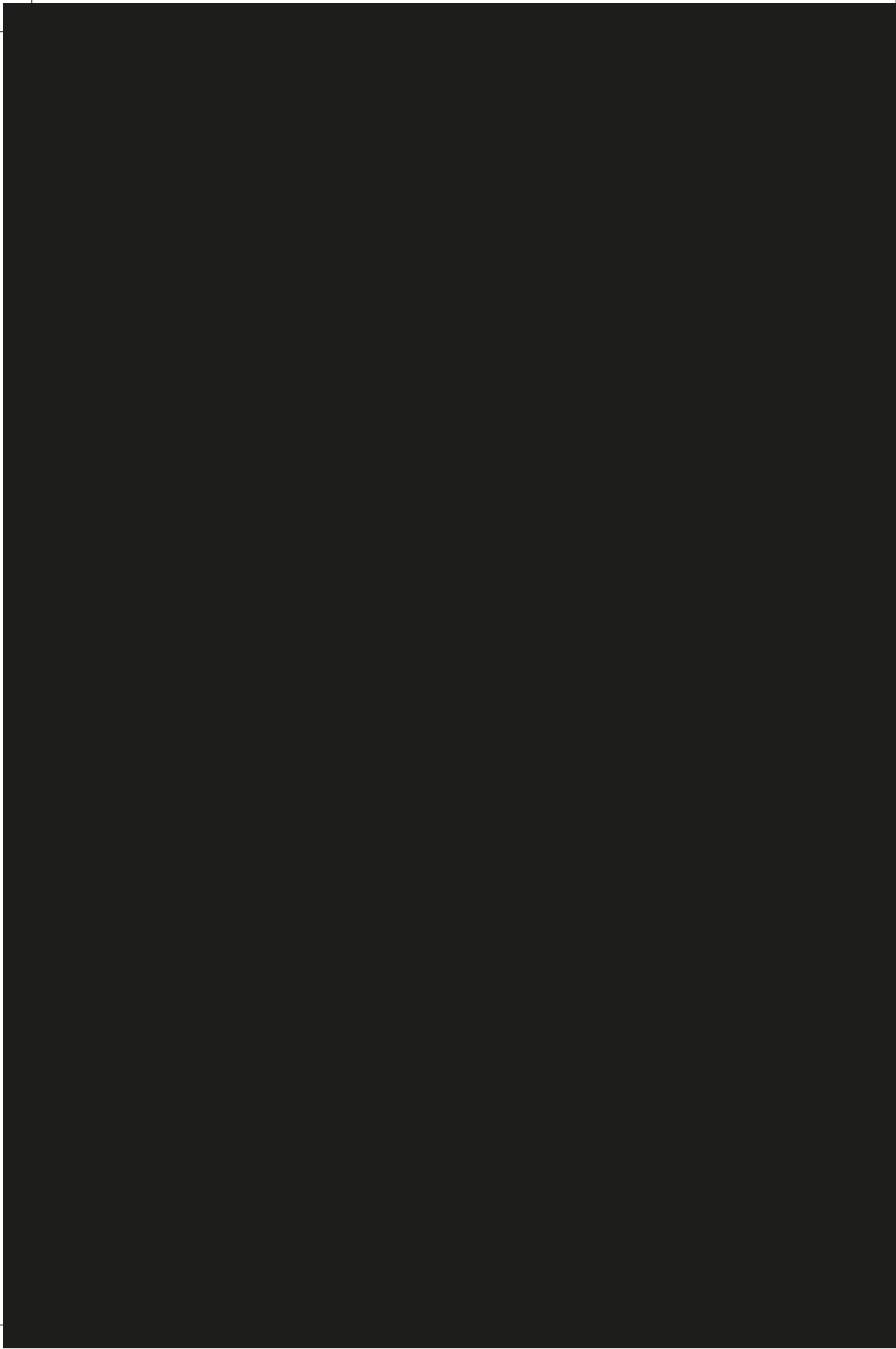

PUTIN

PUTIN

Hans-Wilhelm Steinfeld

CAPPELEN DAMM

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2020

ISBN 978-82-02-67654-4

1. utgave, 1. opplag 2020

Omslagsdesign: Ingrid Skjæraasen

Omslagsfoto : Grigory Dukor / Reuters / NTB

Sats: Type-it AS, Trondheim

Trykk og innbinding: Livonia Print, Latvia 2020

Satt i Sabon 10,7/14 pkt. og trykt på 115 g Munken Print Cream 1,5

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

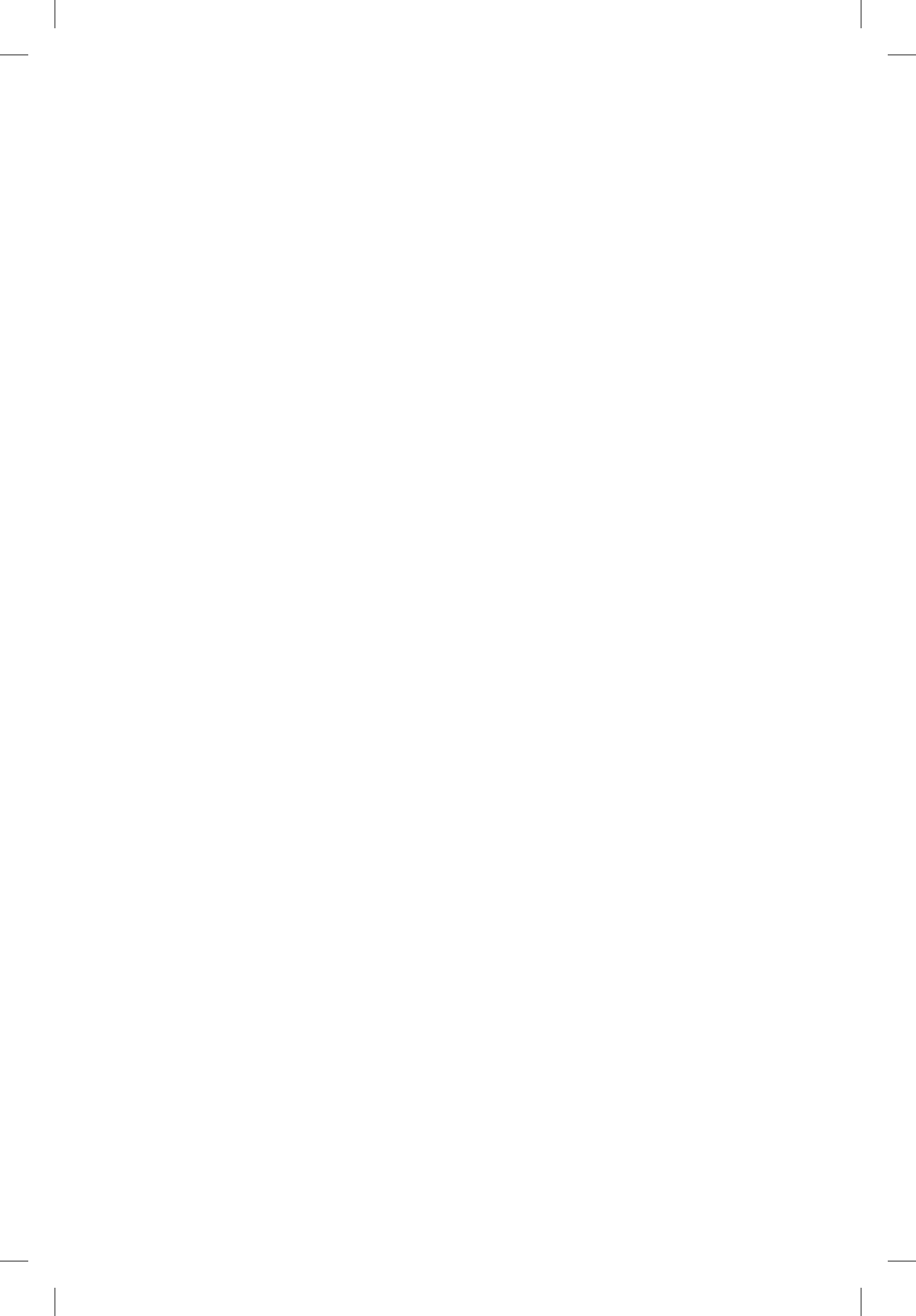
Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

www.cappelendamm.no

**Med Østen må vi være venner,
med Vesten kan vi alltid forhandle!**

Gammelt, russisk ordtak

Innhold

Innledning.....	9
Gategutten.....	11
Bakteppet for Putin og hans generasjon i Russland.....	24
Vladimir Putins vei til Kreml.....	40
Fra direktør for FSB til statsminister.....	45
Den annen tsjetsjenske krig førte Putin til topps.....	51
Putins første, vestlige orientering.....	64
Putins romanse med Vesten svekkes.....	82
Terroren flyttet på seg i Russland.....	91
Regimet hardner til.....	99
Settepresidenten.....	106
Putin tilbake i Kreml.....	123
Putin mobiliserer russisk nasjonalisme.....	128
Anneksjonen av Krim var en metode snarere enn et mål.....	145
Hybridkrigen som har krevd 13 000 liv.....	150
Politiske drap i Putins kulisser.....	157
Den nye kalde krigen.....	167
Russlands frie tanke.....	187

Putins ettermæle.....	200
Gardariket	208
Dilemmaet 2020 – et ettertankens ord	230
Litteratur.....	233

Innledning

JOSEF STALIN STYRTE SOVJETUNIONEN i 29 år. Vladimir Putin har styrt Russland i 20 år. «I min bok tar jeg sikte på å prøve og forklare hvordan jeg ble den jeg ble,» sa Thorbjørn Jagland til meg i januar 2020. Når det gjelder både biografier om og særlig selvbiografier av ledere i Kreml, fins det en tradisjon som bekrefter at en slik tilnærming ligger bak både biografier og selvbiografier: Å reise bautasteiner til minne om seg selv er ikke fremmed for sovjetledere i lys av den propagandatradisjon de står i. Trangen til å vektlegge egen bakgrunn kommer frem i «Khrusjtsjov minnes» og særlig i Mikhail Gorbatsjovs tre store memoarbøker, «Så er jeg på egen hånd» (2012), «Jeg forblir optimist» (2017) og «I en verden i forandring» (2018). Også president Gorbatsjovs regjeringssjef, som var statsminister fra 1985 til 1990, skrev en politisk minnebok. Men statsminister Nikolaj Rysjkovs «10 år med store rystelser» (1996) begrenser seg til et 575 siders oppgjør med reformprosessen, som han selv var en viktig del av, men som ble fulgt av Sovjetunionens oppløsning. Rysjkov avslutter sitt politiske og meget kritiske verk med ordene fra en venn, den russiske poeten Lev Sorókin:

I enda en soloppgang rødmet
alle ulykker som gamle Russland beseiret.
Hvor jeg ville føre mitt mål til ende
Men på Jorden får jeg ikke gjenta det.

I Boris Jeltsins store bok «President-maraton» (2000) beskriver Russlands første folkevalgte leder i landets tusenårige politiske historie sin harde barndom i Uralfjellene på 1930-tallet. Fordi Gorbatsjov og Jeltsin bryter med den russiske tradisjon for å fortie lidelsene, står deres memoarbøker som et intellektuelt klart og annerledes punktum for deres virke. Mens Gorbatsjov åpent skriver at begge bestefedrene ble arrestert under Stalins terror på 1930-tallet, gjorde Jeltsin det kjent at både hans far og bestefar også ble arrestert! Med innpå 20 års botid i Moskva over fem perioder fra 1975 til 2014 ble det naturlig for meg å legge de russiske utgavene av disse verkene til grunn, i likhet med mye annen bakgrunns litteratur som jeg legger vekt på i denne boken. I motsetning til åpenheten, eller «glasnost», fra 1980 og 1990-tallet, har Vladimir Putin stengt innsynet i de politiske prosesser gjennom de 20 årene han har hatt makten mellom 2000 og 2020. Selv har han aldri skrevet omfattende om sin innsats som Kremls leder. For å forstå hvem han ble, må det spennes opp et bakteppe for det livet han har levd. Når mistet Putin Vesten, og når mistet Vesten Russland, er nøkkelspørsmål for meg.

Gategutten

«JEG VAR EN UGAGNSKRÅKE og ikke noen pionergutt. I virkeligheten var jeg en rampegutt!» sa Vladimir Putin i boken «Fra statens første mann», som kom ut i Moskva for 20 år siden.¹ 7. oktober 1952 ble han født i Leningrad. Det var trange kår, og den vesle guttens foreldre bodde i en såkalt kommunal leilighet. «*Kommunalka*» var ofte opprinnelig store, borgerlige leiligheter i den eldre delen av sentrum, der mange familier ble presset inn fra 1920- og 1930-tallet. Den lille gutten skulle få morens utseende.² Faren var arbeider, og hadde et mye mer karakterfast ansikt. Faren var født i 1911, og fikk som så mange livsprosessene forsinket med ti år på grunn av annen verdenskrig og nøden den brakte; han fikk sitt første barn i en alder av 41 år. Vladimir Putin vokste opp i en høyst gjennomsnittlig arbeiderfamilie. Hverdagskosten hjemme var kålsuppe og kjøttkaker, mens moren laget piroger fylt med kjøtt, ris og kål på søndagene. Han ble enebarn og vokste opp på Baskov pereùlok, eller sidegate, i en bygård i femte etasje, uten heis. Strøket hadde sett bedre dager da Putin ble født, og lå nord i det gamle sentrum. Dette sentrum var jo dominert av Vinterpalasset, slottsplassen, den gamle generalstaben og storadelens palasser. Men nord for adelens paradisi i Keiserbyen var husene bygget i en ganske pen stil så typisk for europeiske byer fra siste halvdel av 1800-tallet. Kvartalene der Putin ble født «og levde nesten hele livet», som han selv uttrykker

---

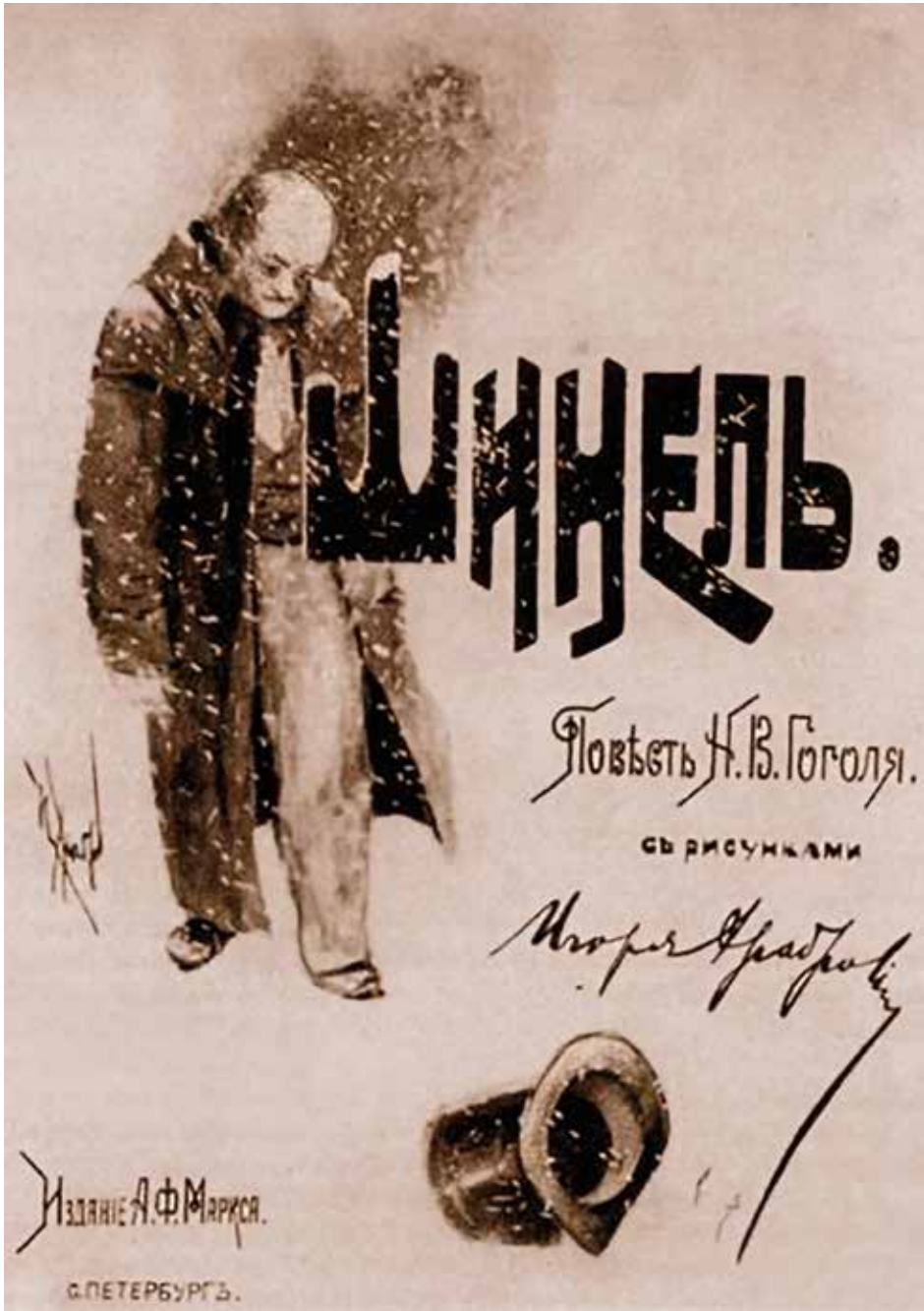
1 Vladimir Putin: «Ot pervogo litsa». Side 19. Moskva 2000. Boken gjengir en samtale mellom den nye presidenten alt før han var valgt og tre unge, russiske journalister.

2 Jf. <http://en.putin.kremlin.ru/bio/page-0>

det, var typisk by-klassisme, som også utviklet seg i Budapest, Wien og de andre store, europeiske hovedstedene på samme tid. Det var i strøk som Baskov at allmuen bosatte seg og St. Petersburg vokste mot nord og øst. Mitt i Neva-elven ble tilsvarende boligstrøk etablert på den store Vasilij-øyen, delt i tre avenyer: Bolsjoj, Srednij og Malyj prospekt. Og på Neva-flodens høyre bredd vokste byen på samme vis og i samme stil på Petrograd-siden av den russiske hovedstaden.

For å forstå begrepet «kommunalka» i tilværelsen til Vladimir Putin og hans generasjon er det en fordel å ha vært på innsiden. Musikeren og vagabonden Georgij Mazo bodde i en slik «kommunalleilighet» i en storboliggård ved Fontanka-elven i St. Petersburg. Bestefaren kjøpte en stor leilighet under første verdenskrig i 1917, før revolusjonen. Med nøden som fulgte i kjølvannet av krig, revolusjon og borgerkrig, flyttet syv familier inn i Mazo-familiens romslige leilighet. Sønnens sønnen endte opp med et lite soverom, mens det sto syv komfyrer på kjøkkenet. «Trikkeglammet» og «feiebrettmenneskene» er idiomatiske, russiske uttrykk for den sosiale tragedie full av kjekling og nabokrangler som mange i etterkrigsgenerasjonene opplevde i Russlands «kommunalki». Georgijs far Boris ble intervjuet i en liten bok som heter «Fortellingen om vårt gårdsrom» ved Fontanka-elven, der familien bodde i storparten av 1900-tallet. Boris ble spurt om det tyngste ved å komme hjem fra fronten våren 1945, og svarte: «Stillheten under fraværet av de glade ropene fra barna, som ikke lenger lekte i gårdsrommet fordi de ikke lenger eksisterte.» I Leningrad døde en million mennesker som resultat av tyskernes 900 dager lange blokade av byen fra september 1941.

Da Vladimir Putin kom til verden, var det fremdeles ruiner i Baskovsidegaten. Ja, på Maråtgaten lå det krigsruiner nesten helt frem til Europas fremste hovedgate Nevskij prospekt så sent som 25 år etter krigen. Året før Stalin døde den 3. mars 1953 så Vladimir dagens lys. Det var ateiststaten som hersket i samfunnet. En kveld foreldrene var på kino, satt bestemor fra Tver-området barnevakt for lille Volodja, som er kjælenavnet til alle som heter Vladimir. I boken «Fra statens første mann» forteller Putin om noe svært typisk for denne tiden i sovjetsamfunnet. For bestemor tok den vesle gutten med seg i foreldrenes fravær og fikk barnet døpt i hemmelighet! Vladimir Putin vedsto seg åpent sin dåp først etter kommunismens sammenbrudd. I den vakre

Uspenskij Sobor ³ (eller Himmelfartskatedralen) på Vasilijøyens søndre bredd i St. Petersburgs havn like ved det baltiske skipsverftet Baltijskij Zavod anla myndighetene innendørs skøytebane i sovjettiden. I 1931 sprengte Josef Stalin «Vår Frelses katedral» i Moskva med dynamitt; kirken var det første Boris Jeltsin bygget opp igjen etter sovjetstatens sammenbrudd. Titusener av prester ble drept i fangeleirsystemet Gulag. Det sovjetiske hjelpepolitiet Druzjenniki, som besto av frivillige sivilister, avkrevde legitimasjon av ungdom på vei til kirken under høytidene fordi «Loven om de religiøse kulter» satte nedre aldersgrense til 18 år. Var du under 18, måtte du være i følge med foresatte i kirken. Registreringen av unge kirkegjengere gikk videre til lærestedene. Et religiøst engasjement kunne stanse dem fra å få høyere utdanning. Likevel var det aldri færre enn 40 millioner medlemmer i den russisk-ortodokse kirken, og aldri flere enn 17 millioner medlemmer av Sovjetunionens kommunistiske parti. Nå grep ikke gudstroen rampegutten Vladimir Putin, skjønt han viste seg siden bevisst at han var døpt, om enn i løyndom, av bestemor. Og Vladimir Putins forhold til barndommens gudstro skulle inspirere ham til et av de mest strategiske maktgrep han tok da han ble toppleder i Kreml nyttårsaften 1999. Livet på Baskov-sidegaten i Leningrad var hardt, og kortvokste Volodja sto mot vær og vind i sin brune vindjakke. I de svære bykvartalene ulte vinden kaldt her ved Nevas bredd vinterstid. Fra dette bymiljøet skrev dikteren Nikolaj Gogol en av sine litterære perler, «Kappen», som ble utgitt allerede i januar 1843. På bokens omslag er den vesle byråkraten Akakij Akakijevitsj Basjmatsjkin tegnet. Bare etternavnet hans fikk leserne til å trekke på smilebåndet. For basjmak er tresko, og den forknytte «er under treskoen» i den russiske begrepsverden. Denne lille mannen sparer til en vinterfrakk. Men en vindfull kveld overfalles han og blir ranet for sin fine frakk på gaten i St. Petersburg. I sin kamp for å oppnå rettferdighet etter denne hendelsen går Akakij fra forstanden i Gogols gripende novelle, som ethvert skolebarn i Russland kjenner. Som liten gutt vokste Vladimir Putin opp i det harde gatemiljøet i hjembyen Leningrad, som ble oppkalt etter revolusjonens

3 Navnet er avledet av det russiske ordet forhimmelfart, uspenije. Gammelt kirkenavn på russisk. I havnen i Helsingfors bygget tsaren også den vakre og dominerende Uspenskij Sobor i havnen til den finske hovedstaden da Finland var styrt fra St. Petersburg.

leder Vladimir Lenin i 1924. Rampestrekene ble kombinert med turer i rulletrappene på de nye sentrale T-banestasjonene, som ble åpnet i 1950. Gateguttene nasking var et problem for butikkene. Guttene var pengelense, og bitter humor oppsto. Vitsene om rampegutten «Vøva», som er korteste kjælenavn for Vladimir, var en form for humor som hele samfunnet var fortrolig med.

En typisk vits lød slik:

I klasserommet ba frøken småskoleelevene forberede en liten fortelling hjemme i helgen om hva de gjorde i familien for å etterleve Leonid Bresjnevs parole om at økonomien måtte være økonomisk. Mandag morgen var lille Jelizaveta med hvit sløyfe i håret ivrig og først oppe med hånden. «Mamma tar vare på brødsalkene og legger dem i vann, og da får vi gratis kvas⁴!» Frøken berømmet fortellingen som nøyaktig hva Bresjnev mente. Så var det jødegutten Mojsje (eller Moses?) tur: «Fatter'n solgte den brukte Lada'en vår i forrige uke. Via bekjentskaper fikk han kjøpt en ny, men til en lavere pris enn han fikk for den gamle!» Det var nok ikke helt hva Bresjnev hadde ment, men rampegutten Vova var den som sjokkerte frøken med sin historie:

«Vi kastet mutter'n på gaten forrige uke.

Guuud, hva har det med Bresjnevs parole å gjøre? utbrøt frøken.

Hun dro på årene, fatter'n lå ikke med henne lenger, jeg har sluttet med pupp, så hva skulle vi med en ekstra munn å mette?»

Men noen kopek gjorde susen for «Vova» Putin, også. En billett på metroen kostet fem kopek. Men gutter som Volodja Putin ble mestere i kjappe hopp over *turnekètki* eller billettmaskinene på T-banen. En telefonkiosk krevde bare to kopek for en samtale hjem til mor hvis du kom for sent til middag, og alle hadde telefon hjemme. Volodja begynte aldri å røyke, mens mange jevnaldrende tydde til *papiròsy*. Dette var en røyk der en tre centimeter med den dårlige tobakken *makhòrka* var fabrikkrullet i papir inni en fire–fem centimeter lang tom papphylse, i mangel av filter på sigarettene. Tjukke var de også. For ikke å suge i seg gloen knep de papphylsen sammen. «Du røyker en halvmeter og kaster en meter!» lød gateguttene munnhell

4 Russisk brøddrikk.

om denne typen røyk. Det gikk i merkene «Kazbek» og «Belomor-kanal». Det gikk sport i å naske. Ikke minst Wrigleys tyggegummi fra kioskene. Butikkene var ofte tomme for varer. Ofte var det satt opp plakater i brødbutikken: «Vi har ikke brød i dag». Det oppsto krybbebiting og aggresjon i samfunnet. Selv på 1990-tallet var slik aggresjon folks bekymring nummer én i storbyene, viste meningsmålinger som begynte å komme etter kommunismens sammenbrudd i 1991.

Når det endelig kom vareforsyninger i gaten, gikk jungeltelegrafene, og folk stilte seg opp i kø ved lastebilene som brakte varene til butikkene. Derfra gikk salget strykende fra lastekarmen alt før varene rakk butikkhyllene. Skulle det vanke appelsiner eller tomater, var køene enorme. I slike situasjoner så gateguttene sitt snitt til å knabbe litt. Butikkene så ikke ut. I fiskebutikkene ble fisk solgt i svære, frosne klumper på 40 x 40 cm! Fabrikkfrosset på trålerne i Barentshavet. Husmødrene fikk bare kjøpt ti liters spann med tomatpuré, i stedet for småbokser, mens husfaren bare fikk kjøpt 12 toms spiker der han trengte stifter. Ofte var det flere kakerlakker enn kunder i de varetomme matvarebutikkene. Så unge småtyver herjet på kollektivbruksmarkedene i stedet. Men det var mer risikabelt for en gategutt siden bøndene var kjent for å være hardhendte. Da det etter hvert ble bygget store varehus ble de yndete jaktmarker, da diskene var åpnere enn i de gamle, sovjetiske butikkene, som i tillegg ble stadig tommere for varer utover 1970-tallet. I 1981 måtte partisjef Leonid Bresjnev sågar lansere et eget matvareprogram for landet, som om det nettopp hadde vært krig! På hjørnet mellom Flomkanalstranden og Moskovskij prospekt i Leningrad lå det store, sovjetiske varehuset (eller «univermag») med det stolte navnet «Frunze». En gang i 1988 oppsto det brann i åpningstiden i varehuset. Men akkurat da jaktet alle de ansatte på en butikktyv og prioriterte dét i varemangelens sovjetsamfunn. Som resultat brant hele det svære varemagasinet ned og ble først gjenåpnet i 1992.

Putin søkte sine egne eventyr i 1960-tallets Leningrad. Barndommen var nokså pengelens, og han ble herdet av gatemiljøet. «Jeg strebet etter å ta kommandoen. Enda viktigere var det å beholde uavhengigheten. Skal jeg sammenlikne med livet som voksen, så var min barndoms rolle i gatemiljøet mer lik den dømmende enn den utøvende makten.

Senere ble det klart at manerene fra gårdsplassen ikke var nok, så jeg begynte med idrett,» forteller Putin i memoarboken fra 2000.⁵ Det ble judo som fengslet den kortvokste Volodja. Moren likte det ikke, og hver gang han gikk på trening brummet hun: «Nå går han på slosskampene sine igjen.» Vladimir Putin begynte på den tiårige grunnskolen på Baskov-gaten og ble tidlig nysgjerrig på KGB: «For å få vite hvordan man ble etterretningsoffiser, stakk jeg en eller annen gang i niende klasse innom et publikumsmottak for KGB. En eller annen voksen fyr kom ut og snakket med meg. Så rart det enn høres ut, så lyttet han på det jeg sa. *Jeg har lyst – sa jeg – til å arbeide hos dere.*» «Gledelig, men her er det noen forhold å huske på.» «*Hvilke?*» spurte jeg. «For det første tar vi ikke frivillige. For det andre tar vi bare opp folk etter militærtjenesten eller etter høyere, sivil utdanning.» – Jeg ble naturligvis enda mer interessert, så jeg spurte: «*Hvilken utdanning da?*» Han svarte «en hvilken som helst *høyere utdanning!*» Etter alt å dømme ville han nå bli kvitt meg, så da jeg spurte: «*Hva foretrekker dere?*» svarte han: «*Juss*». Fra dette sekund begynte jeg å forberede meg til juridisk fakultet ved Leningraduniversitetet. Og ingen kunne stanse meg i dét.»⁶ For tenåringene var inntrykkene motsetningsfylte på denne tiden. Alle så jo elendigheten. Ikke minst gjaldt det Vladimir Putins store ideal, formannen for KGB, Jurij Andropov. Formannen for KGB satt i det allmektige politbyrået, og var mer av en politiker og som en statsråd over de profesjonelle i det hemmelige politiet. I Gosplan, eller Statsplankommisjonen for femårsplanene, satt på denne tiden en 20 år eldre kamerat enn unge Putin. Han var født i 1931, het Nikolaj Rysjkov og hadde ansvaret for industrien i det mektige forvaltningsorganet. Også Rysjkov, som senere ble statsminister mellom 1985 og 1990 i Sovjetunionen, beundret KGB-formannen Jurij Andropov: «Jurij Vladimirovitsj var en leder av den gamle skole. Men til forskjell fra Konstantin Tsjernenko, som ikke visste noe som helst om folkehusholdningen, ville Andropov i KGB skjerpe disiplinen. Da Andropov tok over makten i 1982, var det ingen leder som vakte slik sympati som ham. I løpet av Bresjnevs epoke ble folk slitne av tompratet, skrytet og dobbeltmoralen. Landet trengte et saksorientert

5 Putin. Ibid. side 17.

6 Putin. Ibid. Side 25.

og ordentlig menneske – og svaret var Andropov!»⁷ Andropov ble formann for KGB i 1967, og tok over etter Bresjnev da denne døde i 1982. Alt i 1970 hadde Andropov markert seg som en rasjonell mann i et samfunn som i økende grad utviklet seg irrasjonelt. Dette merket attenåringen Vladimir Putin seg allerede i 1970.

Mens Putin siktet seg inn mot spionasjefronten via jussen, var nok damefronten vel så viktig som politikk i første omgang da Vladimir begynte på det femårige jusstudiet. Putin bodde hjemme hos mor og far i det gamle sentrum på Neva-elvens sørvestre bredd. Universitetet lå på Vasilijøyen midt i elven, og internatene for utenbys studenter lå i det distriktet. Byens egne bodde hjemme hos trangbodde foreldre, og studielån fantes ikke, bare små stipendier. Svermende, pengelens ungdom spaserte i sommerkveldene langs de vakre palassene på elvebredden, og klokken 01:00 hevet broene seg for å slippe havgående skipsfart frem gjennom sentrum av Leningrad og til Ladogasjøen. Broene sto oppe i 4 timer. Gikk en ung mann arm i arm med en utenbys pike som kanskje ikke visste om dette og han bodde på Putins side av elven, kunne han utbryte: «Åh, jeg glemte...» På grunn av trangboddheten kunne ikke piken så lett inviteres hjem til overnatting. Men lå det til rette for en hyrdestund var kreativiteten grenseløs, og det var ikke så uvanlig å leie en likbil som hadde plass til sex i horisontalleiet. Prisen var fem rubler. Vestlig mote, merkevarer og blue jeans ble ettertraktet blant unge russere. «Kto nòsit tùfli Adidas, tomù ljubàja bàba dast» lød et meget berømt munnhell blant unge menn. På norsk kunne det kanskje litt fritt oversettes slik: «Den som har joggesko fra Adidas – ligger ethvert kvinnfolk med!» Bedre kledde ungdommer hadde økenavnet *stiljàga* eller «smukkas». Vladimir Putin var nok ingen smukkas, rent sosiologisk betraktet. Og den store dikteren Jurij Nagibin beskriver fra Leningrad dem han kalte «vårt motbydelige, sovjetiske småborger-skap» i novellen «Tålmodighet». Boken kom på norsk i 1982.

På verdifronten rådet det en nærmest ubegripelig og hyklerisk atmosfære for et ungt menneske i Sovjetsamfunnet – både i dagliglivet som i åndslivet rundt 1970. Dette var Putins formative år og ungdommen higet etter surstoff! De smuglyttet til *po volnàm* («langs bølgene») eller vestlige radiostasjoner. I bakgatene skjøt støysenderne opp som

7 Nikolaj Rysjkov: «10 let velikikh potrjasenij» eller på norsk «Ti år med voldsomme rystelser». Ss. 40-42. Moskva, 1996.

voldsomme antenneanlegg, synlig for alle. *Glusjitèli* het installasjonene, som ofte sto mellom boligblokkene. Mens Kommunistpartiets propagandaapparat prøvde å bekjempe vestlig popmusikk, ble italienske Adriano Celentano megastjerne blant romantisk, sovjetisk ungdom. Hans «Piccolo e fragile» ble en hyggelig «landeplage» på hyblene og «kommunalki» i Leningrad. Så kom ABBA. Og svenskene brakte det melodiose inn i sovjetisk pop, sa Alla Pugatsjova mye senere, da Benny Anderson tilbød henne hovedrollen i «Chess» i 1981. Da besøkte ABBA-stjernen Moskva med dette som formål, sammen med Björn Ulvaeus og Tim Rice. Da de besøkte Alla Pugatsjova, hadde Pugatsjova-feberen hersket i ti-tolv år. Den store låten hennes het «Vsio mogut koroli» eller «Kongene kan alt» – men ikke gifte seg av kjærlighet, fortsatte teksten. Hele landet oppfattet dette som et nålestikk til partisjefen Viktor Romanov i Leningrad. Han var også med i Politbyrået, men levde med en elskerinne fordi hans hustru var uhelbredelig sinnslidende. Men skilsmisse var forbudt i Politbyrået. Ingen nye dynastier med adel skulle få gjenoppstå. Det oppsto en fantastisk vits om Bresjnev i lys av populariteten til Alla Pugatsjova. I vitsen ønsker Bresjnev evig liv, og beordrer at hans legeme skulle fryses ned etter hans død. 50 år senere klarer medisinen å vekke ham til live. Litt forvirret går han ut på Moskvas hovedgate, og stanser den første han treffer på:

Kjenner du meg ikke igjen? spør Bresjnev.

Niks, deg har jeg aldri sett, svarer moskovitten.

Men jeg er jo Leonid Bresjnev! utbryter den gamlepartisjefen.

Aldri hørt om Dem! Så går moskovitten hjem og slår opp navnet i Den store sovjet-encyclopedien, og der står det: «Leonid Bresjnev, en mindre, sovjetisk byråkrat fra Alla Pugatsjovas æra!» Så på 1970-tallet var det ikke så rart at det sovjetiske propagandaapparatet kom til å se på vestlig pop og smuglytting på vestlige radiokanaler som en utålelig, ideologisk utfordring, og noe som kommunistene ikke taklet. Derfor kom det til de rene kampanjene mot vestlig påvirkning i sovjetsamfunnet. Det hele kulminerte i 1983 med artikkelen «Ungdommen på kornet». Da ble vestlig popmusikk brennemerket som «imperialismens ideologiske og undergravende innpakningspapir».⁸ Men myndighetene kjempet en forgyeves kamp mot moderniteten på lengre sikt.

⁸ LO-avisen «Trud» eller «Arbeidet» 2. februar 1983, side 3.

Imidlertid hørte den unge Vladimir Putin til dem som satt benket hver søndag kveld klokken 18:30 og stirret på TV-programmet «Sluzju Sovetskomu Sojuzu», eller «Jeg tjener Sovjetunionen.» Dette var et militaristisk TV-program, ledet av den legendariske Mikhail Lesjtsjinskij. Da Putin var under utdanning som KGB-agent, var temaet i TV-programmet «begrenset, sosialistisk broderhjelp» i Afghanistan. Siden skulle den samme Lesjtsjinskij stå frem som en sterk kritiker av at Sovjetunionen invaderte Afghanistan på tampen av 1979. Putin, også!

Ni år tidligere begynte altså Putin på Zjdanov-universitetet i Leningrad. Universitetet var oppkalt etter Stalins svigersønn Andrej Zjdanov, som hadde vært partisekretær i byen under krigen. Etter krigen ble Zjdanov kulturminister under svigerfaren. Andrej Zjdanov spilte piano til husbruk. Så han innkalte like godt landets tre fremste komponister til Kreml for å lære dem å slå sosialistisk-realistiske akkorder på klaveret. Sosialistisk realisme var det absolutte, politiske krav til all kunst i Sovjetunionen. Så der satt Dmitrij Sjostakøvitsj, Aram Khatsjaturjån og Sergej Prokøfjev en vakker maikveld i Kreml og lot seg belære av den musikalske amatøreren. Gjennom de åpne vinduene kjente de duften av blomstrende syrener. Bare Prokøfjev hadde et slikt verdensnavn alt da, at han tillot seg å ignorere pianospillingen til Stalins svigersønn. Så han plystret stille for seg selv og stirret ut av vinduene. Men både Sjostakøvitsj og Khatsjaturjån lot som om de fulgte med.

På universitetet i Leningrad oppkalt etter Zjdanov traff Putin sin fremtidige skjebnemann, som skulle bringe ham inn i den politiske verden. For som lærer i sivilrett fikk Vladimir Putin professor Anatolij Sobtsjåk. Den uortodokse Anatolij Aleksandrøvitsj Sobtsjåk skulle bli Putins første store lykketreff i livet. For det var ikke den beste akademiske atmosfære i sovjetkulturen i 1970. Høy som lav ble utsatt for sensur. Illustrerende for tilstanden da Putin begynte som student, var historien til mannen som i praksis var forsvarsjef under Stalin under hele den andre verdenskrig. I 1970 var den store helten marsjall Geørgij Zjùkov 73 år gammel. Seierens marsjall ønsket å skrive sine memoarer, og et fransk forlag som fikk snusen i ønsket, tilbød utgivelse. Men å utgi en bok i vest først betraktet Zjùkov som en anti-sovjetisk handling. Sjefen for kulturavdelingen i Kommunistpartiets sentralkomite het Sergej Trapèznikov. Han var åndslivets praktiske

diktator og stilte vilkår for Zjdanovs utgivelse hjemme. Kravet var at krigens store marsjall og sovjethistoriens motsvar til general Eisenhower måtte hylle Leonid Bresjnev som en stor feltherre i sine memoarer. Under annen verdenskrig var Bresjnev oberst og politisk kommisær på regimentsnivå på sørfronten i Ukraina. Regimet var i gang med på å etablere personlighetsdyrkingen av Bresjnevs krigsinnsats på et frontavsnitt som het Målaja Zemljà, eller «Den lille jorden», utrolig nok. Frem til Bresjnevs død 12. november 1982 var propagandaen så omfattende at man skulle tro det var der selve slaget sto under annen verdenskrig. Revolusjonsgløden hadde bleknet med tiden og var blitt nesten borte på 1970-tallet. Det kommunistiske regimet måtte fornye sitt legitimitetsgrunnlag. Derfor skulle det bygges opp en krigslegende om partisjef Bresjnev. Så Marsjall Georgij Zjukov, mannen som reddet Sovjetunionen til så høy en pris, som inntok Berlin egenhendig i april 1945 og som inspiserte paraden på Den røde plass etterpå, gikk med på det hodeløse kravet og hyllet Bresjnev. Som en stor feltherre! Vesle oberst Bresjnev traff jo aldri Sovjetunionens marsjall, Georgij Zjukov, noensinne under annen verdenskrig! Og Zjukovs livvakt spurte sin sjef hvordan han kunne gå med på noe så tanketomt som å ære Bresjnev som en vesentlig feltherre. «Kloke menn vil forstå!» svarte Georgij Zjukov trist.

På den sivile forskningsfronten skapte kultursjef Sergej Trapèznikov i Sentralkomiteen tilsvarende «gasslystemning». Han nektet den fremste, sovjetiske jordbrukshistorikeren Viktor Danilov å forsvare sin doktorgrad om den katastrofale kollektiviseringen av jordbruket i overgangen mellom 1920- og 1930-tallet.⁹ Selve monografen var ferdig 23 år tidligere, og gjennom 1960-tallet ble Danilov den fremste blant «tøværshistorikerne» under Nikita Khrusjtsjov. Som resultat nektet Danilov å arbeide videre med sovjetperioden på grunn av sensuren fra Sergej Trapeznikovs side. Mikhail Gorbatsjov mener at Sergej Trapeznikov var Bresjnevs lakei: «For flertallet av våre vitenskapsmenn og intelligensiaen i sin alminnelighet var han en ytterst odios figur!»¹⁰

9 V.P. Danilov: «Sozdanije materialno-tekhmitsjeskikh predposylok kollektivizatsii selskogo khozjajstva v SSSR».

(«Retableringen av forutsetningene for et materielt og teknisk grunnlag for kollektiviseringen av jordbruket i USSR.») Moskva 1957.

10 Mikhail Gorbatsjov: «Naedinè s soboj» eller «På egenhånd for meg selv», s. 323. Moskva 2012.

Og hele åndslivet lå under en slik manns hæl da Vladimir Putin ble student i 1970! Men på universitetet i Leningrad etablerte studenter som Anatolij Tsjubàjs opposisjonell virksomhet. Han var tre år yngre enn Putin. Tsjubàis skulle senere bli privatiseringsminister for President Boris Jeltsin, og arkitekten bak privatiseringen av statlig eiendom etter kommunismens sammenbrudd på 1990-tallet. Første frukt av den politiske virksomheten til Tsjubàjs og hans krets av studenter kulminerte den 21. november 1985 i all offentlighet gjennom det såkalte Leningrad-manifestet, som det rystet kommunistpartiet å lese: «I løpet av de nesten 70 årene som sovjetsystemet har eksistert, har vi ikke klart å få overtaket på de kapitalistiske statene, hverken når det gjelder økonomi, teknikk, vitenskap eller levestandard. Vi har ikke oppnådd noen garanti for vår ukrenkelighet eller sikkerhet. Heller ikke har vi klart å skaffe vår stat supermaktens urokkelige, internasjonale autoritet.»¹¹ Gorbatsjov var kommet til makten! To år tidligere hadde en annen opposisjonell student, Aleksej Kudrin,¹² tatt eksamen ved økonomisk fakultet ved Leningrad-universitetet. Den regimekritiske surdeigen hadde gjæret lenge blant studentene der. Lærere som Anatolij Sobtsjak ved det juridiske fakultet hadde stimulert studentene lenge til kritisk tenkning.

Putins første professor ble nettopp Anatolij Sobtsjak på det juridiske fakultetet. Han ble senere borgermester i Leningrad i 1988. Og Sobtsjak skulle bli den nest mest populære lederen i Russland etter Boris Jeltsin i kjølvannet av det mislykkete, kommunistiske statskuppet i august 199. Men Vladimir Putin var også samtidig med en annen student på universitetet i hjembyen. Der studerte den tre år yngre Dmitrij Kiseljov norsk. I dag er han Putins fremste mann i medie verden. Putin tok godt vare på gamle kamerater da han kom til makten, og slik har han fortsatt. Dmitrij Kiseljov studerte norsk under den legendariske professor Valerij Berkov. Det var han som skrev de to nyeste, store russisk-norske og norsk-russiske ordbøkene. Ved inngangen av 1990-tallet manglet Universitetet i Oslo finansering til Berkovs norsk-russiske ordbok. Ambassadørene Øyvind Nordsletten og Steinar Gil – selv

11 Hans-Wilhelm Steinfeld: «Tøvær i øst», s. 104. Cappelen 1986.

12 Aleksej Kudrin er dagens riksrevisor i Russland. I elleve år tjente han som finansminister for President Vladimir Putin. Han ble to ganger kåret til verdens beste finansminister. Før han ble riksrevisor var Kudrin dekanus ved økonomisk fakultet ved Universitetet i St. Petersburg.

GATEGUTTEN

litteraturforsker – startet kronerulling blant gamle studiekamerater. Slik hadde det seg at Dmitrij Kiseljovs norskprofessor Berkov skrev en vesentlig del av norsk-russisk ordbok på vårt kjøkken da han fikk låne vårt rekkehus i Oslo et år, som min lille skjerv til kronerulling. Da kom det en tid hvor jeg samarbeidet nært med Dmitrij Kiseljov, som var programleder i overgangen mellom 80- og 90-tallet på den sovjetiske dagsrevyen «Vremja» eller «Tiden». Også på russisk var verden liten – eller «mir tèsen», som det heter på Pusjkins språk.

Bakteppet for Putin og hans generasjon i Russland

HVILKEN BAGASJE BRAKTE VLADIMIR Putin og hans jevnaldrende med seg inn på universitetet i 1970? At jeg selv hadde to kortere studieopphold i Moskva i 1971 og 1973, samt et lengre studieopphold der som hovedfagsfagsstudent i historie i 1975, er til hjelp også på dette punktet. Periodisering av sovjetepoken viser at nettopp denne etterkrigsgenerasjonen havnet i et erfaringsmessig brudd. Førkrigstiden mellom 1917 og 1941 i Sovjetunionen kan i stikkordsform oppsummeres omtrent slik: tsarveldets sammenbrudd, første verdenskrig, revolusjon med påfølgende borgerkrigstid, hvor både borgerkrigstiden og kollektiviseringen av jordbruket fra 1929 medførte to bølger med hungersnød som tok millioner av menneskeliv. I stedet for ansvarliggjøring fulgte den store terroren med skueprosessene mot Stalins reelle og innbilte opponenter. Moskvaprosessene og den store terroren krevde nesten 10 millioner menneskeliv bare blant menn født mellom 1880 og 1910.¹ Hvis hver av de myrdete mennene bare hadde to-tre slektninger og tre-fire venner, ville halvparten av den sovjetiske befolkningen blitt sterkt berørt. Slik var fryktens koeffisient nedarvet fra fedre til sønner i etterkrigsgenerasjonen i sovjetsamfunnet. I Sovjetunionen mistet rundt 27 millioner mennesker livet under annen verdenskrig. Stalins død den 5.mars 1953 ble fulgt av oppgjøret med

---

1 «Institusjonalisert vilkårlighet-utrenskningene i Sovjet 1930-1930». Hans-Wilhelm Steinfeld, Universitetet i Bergen 1977. Artikkel skrevet i samarbeid med demografen, Professor Dr.philos Ståle Dyrvik.

diktatoren i etterfølgeren Nikita Khrusjtsjovs hemmelige tale på den 20. partikongress i kommunistpartiet i 1956. Tøværet som Krustsjov skapte, ble reversert under Leonid Bresjnevs 18 år ved makten, og dette holdt seg ved lag under det lille interregnum mellom 1982 og 1985, da Gorbatsjov tok over. Denne perioden kalte Mikhail Gorbatsjov «era zastoja» eller «stagnasjonsæraen». Vladimir Putin var 16 år da den sovjetledete invasjonen av Tsjekkoslovakia kom den 21. august 1968. Invasjonen ble fulgt opp med Bresjnev-doktrinen. Ifølge denne hadde Sovjetunionen rett til å gripe militært inn i de østeuropeiske statene dersom «de sosialistiske verdier» – les: de sovjetiske interesser – var truet.

Vladimir Putin og hans jevnaldrende ble indoktrinert i dette dogmet mot slutten av skolegangen. «Jeg opphevet Bresjnev-doktrinen, som rett nok aldri var offisielt proklamert, men som faktisk bestemte USSRs tilnærming til landene vi var allierte med!» skrev senere stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov i 2017.² Sjefsideologen for hele Prahavåren var Zdenek Mlynař. I fem år delte tsjekkeren rom som student på juridisk fakultet i Moskva med medstudenten sin, Mikhail Gorbatsjov. Zdenek var også forlover i Gorbatsjovs bryllup. Dette skal det minnes om. For vennskapet viste at Mikhail Gorbatsjov allerede i studieårene kom under innflytelse av mennesker som siden skulle utgjøre de mest avanserte, demokratisk orienterte kreftene øst for Jernteppet, Dubcek-ledelsen i Praha i 1968.

Alt før Gorbatsjovs tid kalte annerledes tenkende i Sovjetunionen tiden fra Stalins død til Bresjnevs død for «to skritt frem og ett tilbake». Da Vladimir Putin tok fatt på jusstudiene i 1970 ved universitetet i Leningrad, var særlig hans nye fagfelt tungt belastet med statens forbrytelser i fortiden. Tilbakeskrittet fra Khrusjtsjovs avsettelse i 1964 til Bresjnev preget åndslivet etter straffesaken i 1965/1966 mot litteraturviterne Andrej Sinjavskij og Julij Daniel. Stigmatisering av annerledes tenkende, eller dissidenter, gjennom straff, var vel etablert da Putin ble jusstudent.

Det rådte fra 1917 til Gorbatsjovs æra i 1985 en undertrykkelsens eller represjonens dialektikk i det sovjetiske samfunnet, som strakte seg fra grensen mot Norge til Beringstredet. Over alle de elleve tids-

² Mikhail Gorbatsjov: «Ostajus optimistom», s. 281. Moskva 2017.

sonene var bildet det samme. Etter revolusjonen publiserte den «Overordentlige kommisjon» – som det kommunistiske hemmelige politiet opprinnelig het – annenhver uke bladet «Kràsnyj Terròr», eller «Rød Terror», i Moskva. Redaktør var Feliks Dzerzjinskij, som grunnla det sovjetiske hemmelige politiet. Revolusjonen utløste klassekamp. Og i hvert nummer ble lange lister over henrettete adelsfolk og antirevolusjonære offentliggjort. I sovjetisk revolusjonær etikk var det *legitimt å drepe politiske motstandere*. Mot slutten av 1920-tallet erklærte Josef Stalin at klassekampen var over. Når han likevel observerte politisk opposisjon, kunne ikke motstanderne «beøres» med merkelappen *politisk*. Fra da av ble politisk opposisjon kriminalisert, og begrepet *folkefiende* kom i daglig bruk under 1930-tallet. Etter oppgjøret med Stalin i 1956 kunne ikke Stalins kriminalisering av opposisjon opprettholdes. Etterfølgeren Nikita Khrusjtsjov proklamerte sågar at kvaliteten på sovjetsamfunnet nå var det ypperste menneskeheten hadde maktet å utvikle. Når politisk opposisjon fremdeles viste seg, var veien stengt for kriminalisering av fenomenet. Da åpnet kommunistpartiet for misbruket av psykiatri mot annerledes tenkende. Insulinsjokk mot dissidenter i tvangstrøye ble tatt i bruk overalt, og særlig ved det rettspsykiatriske «Serbskij»-instituttet i sidegatene bak Utenriksministeriets svære bygg i såkalt «Stalin-barokk» stil på Smolenskplassen i Moskva og i det vanlige politiets rettspsykiatriske sykehus i Dnepropetrovsk i Ukraina. Sirkelen var sluttet: fra «rød terror» i 1917 til misbruket av psykiatri mot opposisjonelle i USSR. I 1974, Vladimir Putins femte år på juridisk fakultet i Leningrad, ble Sovjetunionen ekskludert av Verdens psykiatriforbund på deres årsmøte i Honolulu på Hawaii. Man kunne bli sperret inne for hva som helst. Genetikeren Zjorès Medvedev ble sperret inne på asyl fordi han hadde kritisert det vitenskapelige samarbeidet mellom Sovjetunionen og Storbritannia. Hans bror, historikeren Roy Medvedev, startet en kampanje og fikk ham ut igjen. Sammen skrev de boken «Hvem er gal?», som også er utgitt på norsk, før Zjores fikk emigrere og ble professor på det britiske nasjonale helsesenteret Mill Hill utenfor London. I det norske trotskistiske tidsskriftet «Arbeideren» nr. 4/81–1/82 skrev systemkritikeren Roy Medvedev at «en veldig, meget sterk stat fortsetter å utøve sitt trykk på samfunnet!» Nesten et kvart århundre senere ga Vladimir Putin selv til beste *denne* vurderingen av fortiden:

Det var jo få som ikke ble skadet under Stalin. Bestefar var blant dem og ble tatt! For å være ærlig, så tenkte jeg overhodet ikke på dette da jeg takket ja til å begynne å arbeide for KGB etter studiene. Jeg var hva man kan kalle et vellykket eksempel på patriotisk oppdragelse av et sovjetisk menneske. Jeg hadde ikke begrep om represjonene. Jeg visste selvfølgelig om personlighetskultusen, at folk hadde fått lide, men så saligkåret de personlighetsdyrkelsen også under Bresjnev. Jeg var jo bare en guttunge! Jeg var 18 år da jeg begynte på universitetet, og 23 da jeg var ferdig!³ Disse årene levde Vladimir Putin det typiske livet til en ubemidlet, sovjetisk ungdom i Leningrad. Jenter ble sjekket opp på de islagte parkenes stier om vinteren. Der var det gratis å boltre seg.

Ved den baltiske jernbanestasjonen i St. Petersburg var Andrej Bogotyrjov sjef for et lite barnebokforlag på begynnelsen av 1990-tallet. I et tidligere liv hadde han vært instruktør for Vladimir Putin på etterretningsskolen, som Putin begynte på i hjembyen etter sin juridiske utdanning. På skrivebordet hadde Putins gamle lærer i KGB et fotografi av Vladimir Putin som ung student om vinteren på hans landsted. På bildet har Putin på seg bjørneskinnslue med øreklaffene nede. Ansiktet er nesten uforandret siden midten av 1970-tallet, med ett unntak: På bildet har han den unge manns milde, snille øyne. Andrej Bogotyrjov har en godmodig skildring av Putin som elev på KGBs grunnskole i etterretningstjeneste, «razvedsjkòla». Der var det bare mannlige studenter. Kvinner var på andre læresteder KGB hadde. I lunsjpausene beskrev Bogotyrjov for meg hvordan gutta på KGB-skolen pratet om fotball og kvinnfolk. Men da satt Vladimir Putin alene for seg selv ved et lite bord og pugget gloser i den store, tyske akademiordboken, «Der Grosse Duden». Han var en nerd og ville bli KGB-agent i Tyskland. Etter grunnutdannelsen i Leningrad gjennomgikk Vladimir Putin i 1979/1980 mer feltorientert utdanning ved KGBs «Prosjekt Villa» i den nordvestlige delen av Moskva. Lærestedet het KGBs skole nr. 1. Her fikk studentene som skulle arbeide under KGBs første og annet hoveddirektorat – etterretning og kontra-etterretning – lære hva fremtidige KGB-agenter måtte kunne for å unngå skygging, de lærte avlytting og alle feltagentens andre nødvendige håndgrep. På universitetet gikk Putin sammen med norskstudenten Dmitrij Kiseljov. Da Sovjetunionen

3 Putin. Ibid. Sidene 7 og 38-39.

brøt sammen var flere ledende TV-journalister skandinavisk-talende: Dmitrij Kiseljov, Jurij Rostøv, Jurij Akinsjin og Oløg Romantsjenko snakket alle norsk. Romantsjenko ble viseinformasjonsminister da Putin ble president, en stilling han skulle holde i ni år. Den aller mest berømte TV-journalisten den gang ble Aleksandr Ljubimov. Han snakket dansk fordi faren var KGB-sjef i København da han vokste opp der. Endelig snakket den berømte Oleg Vakulovskij svensk. Det gjorde også senere generalløytnant i KGB, Sergej Ivanov, som ble Putins mangeårige forsvarsminister, og som i dag leder President Putins 7000 manns store stab i Kreml. Ellers var KGB dominert av norsktalende generaler,⁴ som alle var store forbilder for den unge KGB-offiseren Vladimir Putin. Fra yngre dager var KGB-formannen Jurij Andropov Putins store helt. Nå raget KGB-generaloberst Viktor Grusjko høyest. I mange år ledet Grusjko utenlandsspionasjen før han ble sjef for kontraspionasjen. Den 12. februar 1989 utnevnte Mikhail Gorbatsjov ham i praksis til daglig, operativ sjef for hele KGB. Grusjko hadde tidligere vært spion i Oslo i 12 år under dekke av å være kulturattaché. Norsk snakket også KGB-generaloberst Gennadij Titov, føringsoffiser for Arne Treholt. Det samme var KGB-generalmajor Vladimir Sjisin. Han advarte ifølge den russiske riksadvokaten mot statskuppet i 1991.⁵ KGBs generalmajorer Stanislav Tsjebotøk og Leonid Makarov var meget aktive i Oslo etter at Sovjetunionen utplasserte mellomdistanseraketten SS-20 i 1979. De halverte varslingstiden ved atomkrig. Overfor norske medier som NRK Dagsrevyen hevdet Makarov og Tsjebotøk ivrig at Norge på den tiden hadde bygd ut Ørland flyplass til å fungere som plattform for et atomangrep mot Sovjetunionen. Dette budskapet bar de frem også på mitt kontor i NRK. Denne krisen i 1979–1981 ble den første store, internasjonale konflikten som den nyslåtte KGB-offiseren Vladimir Putin stiftet bekjentskap med. Utplasseringen av SS 20-raketter førte til NATOs dobbeltvedtak: Enten skulle SS 20 bort, ellers ville USAs Pershing II-missiler og krysserraketter komme på banen. «Våre militære eksperter forsto forresten utmerket godt at utplasseringen av SS-20 var eventyrpolitikk, fordi vi ikke hadde noe forsvar mot Pershing II-raketten. Her må jeg være enig med marsjall Akhromejev.

4 Forfatteren ble selv kjent med flere av dem gjennom 20 års botid i Moskva.

5 Se Riksadvokat V. Stepankøv: «Moskovskij zâgovor – versija sledstvija.» («Sammensvergelsen i Moskva – etterforskningens versjon».) Moskva 1993.

Denne betydelige militære var et ærlig menneske, som aldri skjulte sin negative holdning til dette skadelige påfunnet og som spilte en betydelig rolle for at vi senere skulle komme ut av faren som vi selv hadde satt oss i,» skriver den senere sovjetiske stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov.⁶ I 1981 ble han selv fullt voterende medlem av det allmektige politbyrået på den XXIV partikongressen i februar. Forfallet var åpenbart. Leonid Bresjnev var voldsomt redusert, slik at hans tale ikke ble overført direkte på TV, noe vi merket oss, vi journalistene som dekket partikongressen i Kongresspalasset i Kreml. Senere utnevnte Mikhail Gorbatsjov Sergej Akhromejev til sjef for generalstaben da Gorbatsjov tok over som Kremlleder i 1985.

Da Vladimir Putin ble yrkesoffiser i KGB, ble han medlem av organisasjonen som var best orientert om hvor skrøpelig det sto til innad i Sovjetunionen. Matvarene forsvant nesten fullstendig fra butikkkhyllene.

Dette sjokkerte Vladimir Putin og hans jevnaldrende voldsomt. Det ble en av hovedgrunnene til at russerne ikke la to pinner i kors senere da systemet brøt sammen i 1991. 94 prosent av dyrkbart areal var kollektivisert, men ingen problematiserte det i kommunistpartiet på 1970-tallet og på begynnelsen av 1980-tallet, inntil Mikhail Gorbatsjov tok over makten i mars 1985. De såkalte private hageflekkene utgjorde seks prosent av landet. 30 prosent av russerne var sysselsatt i jordbruket, mot to prosent i USA! «Plánovoje khozjájstvo», månedstidsskriftet til den sovjetiske femårsplankommisjonen (eller GOSPLAN), publiserte en sjokkerende statistikk over arealproduktiviteten i sovjetisk jordbruk: Hageflekkene sto for 32 prosent av den samlede produksjonen av egg og kjøtt, 40 prosent av frukt og grønnsaker og hele 60 prosent av potetproduksjonen! Pengene ble absurde som byttmiddel. En 20 tons lastebil av typen Kamaz var prissatt til 2000 rubler, mens en Lada personbil kostet hele 10 000 rubler. En god ingeniørlønn var på 150 rubler i måneden, Vladimir Putins far tjente rundt 110 rubler. Nikolaj Rysjkov, som var regjeringssjef i nesten hele Gorbatsjovs styringstid, skrev om dette i sine memoarer «Ti års voldsomme rystelser» i 1996. Kapittel 17 het «Å for en tid – å for en moral!» Der sto det å lese: «Fra hvert eneste år jeg var statsminister har jeg et særegent minne – jeg gjennomlevde tragediene som hele

6 Mikhail Gorbatsjov. Ibid. Side 277.

landet gjennomlevde! Hva skjulte seg bak de vakre utstillingsvinduene? Vi utviklet et autoritært, byråkratisk system og de progressive krefter ble diskreditert!»⁷ «Byråkratene torpederte mine reformer!» skulle Gorbatsjov selv si til NRK på en av markeringene i anledning hans 80-årsdag 17. mars 2011. I 1993 var det post-kommunistiske Russland på ulandsnivå, slo Rysjkov fast i 1996. Da hadde privatiseringen, eller *piratiseringen*, av statlig industri medført en 44 prosents reduksjon i produksjonsvolumet mellom 1991 og 1993. Dette var et hardere slag for økonomien enn nazi-Tysklands invasjon 22. juni 1941. Fortielsen var grunnleggende, frykten for overvåking gjaldt fra bunn til topp i samfunnet. Mikhail Gorbatsjov var i ferd med å ta over den øverste makten etter forgjengerens død tidlig i mars 1985, og minnes: «Klokken var halv fire om morgenen da jeg kom hjem på landstedet. Raisa Maksimovna satt oppe og ventet på meg. Vi gikk ut i hagen. Helt fra våre første dager i Moskva førte vi aldri alvorlige samtaler om politikk innendørs. For man visste jo aldri. Denne natten sa jeg til min kone: Forstår du, jeg kom hit med håpet og i troen på å kunne utrette noe, men så langt har jeg fått til lite. Hvis jeg virkelig vil forandre på noe må jeg komme med forslag, hvis det tas til følge, da. For vi kan ikke fortsette å leve slik lenger!»⁸ Mannen som skulle bli den siste generalsekretær i Sovjetunionens kommunistiske parti, turte ikke å snakke åpent om politikk innendørs. Landet sto ett år fra katastrofen i Tsjernobyl lørdag den 26. april 1986. Etter hvert ble Mikhail Gorbatsjov også den første – og siste – president i Sovjetunionen. I den siterte memoarboken fra 2017 skriver han på side 353: «Sovjetledelsen forsto at det sovjetiske systemet ikke var effektivt, og blokkerte for utviklingen!»

Vladimir Putin traff sin første kone Ljudmila da han arbeidet i KGBs første hoveddirektorat, utlandsspionasjen, på russisk forkortet som PGU KGB SSSR, en forkortelse enhver russer fortsatt skjønner. De to traff hverandre i et vennelag, og hun var flyvertinne i Aeroflot. Etter bryllupet gikk ferden til Dresden i Øst-Tyskland. Trass i gode tyskkunnskaper havnet ikke Putin i Vest-Tyskland, der det var mye mer prestisjefyllt å tjenestegjøre for KGB. Men familien trivdes og fikk sin datter i vakre Dresden. Der tjente Putin seg til major i KGB-

7 Nikolaj Rysjkov: Ibid. Sidene 225, 265, og 365. Moskva 1996.

8 Mikhail Gorbatsjov. Ibid. Side 119.

residenturaen, som KGB-stasjonene het på fagspråket. Putin kunne havnet verre steder enn Dresden, med Zwingerpalasset, Frauenkirche, Semper-operaaen og gamlebyen, som ble bygget opp igjen etter britenes voldsomme bombing av Dresden 28. januar 1945.⁹ Det ble friluftsopplevelser i Dippolden-Wald og Ertzgebirge, Sachsens Sveits. Putin hadde på forhånd lært seg alpin skisport i Ukrainas fjell før han kom til Tyskland. Men wedling lærte Putin i Dresden. Den var Jean-Claude Killys kjørestil. Tette og samlete ski, bakoverlent overkropp og vinkelrette knær. Så Ertzgebirge på grensen mot Tsjekkoslovakia ble treningsfeltet sør for Dresden der Putin ble en virkelig habil slalåmkjører. Hjemme i flate Leningrad var det ikke en slalåmbakke å oppdrive.

Hans kone Ljudmila Putin beskrev livet i Dresden som svært forskjellig fra dagliglivet hjemme i Sovjetunionen. Putins kone merket seg at gatene var rene, vinduene vasket og butikkene fulle av varer, om ikke like bugnende som i Vest-Berlin. Ljudmila ble imponert over at de østtyske husmødrene hadde tørkestativer til vått tøy, og at de vasket hver uke. Tyskerne hadde veldig orden i dagliglivet sitt, fortalte Putins hustru. Vladimir Putins ektefelle fremsto med sine tanker etter livet i Dresden som typisk for den vanlige, sovjetiske kvinne under den kalde krigen: Tok du en husmor fra Leningrad og lot henne bo i Øst-Tyskland, og lot en annen bo i USA, var det hun som bodde i DDR som ble mest positivt forbauset. Og Ljudmilas mann lærte seg godt tysk. Slik ble Vladimir Putin den første Kreml-leder etter Lenin som behersket et vestlig språk. «Alte Liebe rüstet nicht!» sa Putin mange år senere stadig til sin venn, den tyske forbundskansler Gerhard Schröder.

Vladimir Putin tjenestegjorde som major for KGB i Dresden den skjebnesvangre høsten 1989 da Berlin-muren falt om kvelden 9. november og hele det kommunistiske systemet i Øst-Europa fulgte etter i avgrunnen. Residenturaen var underlagt KGB-hovedkvarteret i Karlshorst inne i Berlin, der for øvrig KGB-generalmajor Gennadij Titov var øverste sjef for Putin fra 1987. Fra 1989 fikk Titov ansvaret for hele Europa fra KGB-hovedkvarteret i Karlshorst, og Treholts tidligere føringsoffiser ble generalløytnant i 1990. I DDR ble Putin

⁹ Som hevn for bombingene av Coventry nærmest teppebombet britene Dresden og Königsberg i 1945. Bombingen hadde ikke noe militært formål utover hevn. Synet på at britene dermed begikk et brudd på krigens lover, vinner stadig terreng i moderne tid.

forfremmet fra kaptein til major i KGB. Siden kommunismens fall har forskere lett uten hell etter spor av KGB-agenten Putin i Stasi-arkivene. Enten var han meget profesjonell og etterlot ingen spor, eller så lå han på latsiden, hvilket er lite trolig. I Dresden måtte Putin mobilisere da demonstranter i Dresden angrep politiets hovedkvarter i byen under uroen denne høsten. Først ringte han til KGB-hovedkvarteret og ba om forholdsordre. Han fikk beskjed om at man ikke kunne instruere ham om noe som helst fordi Moskva var taus. Sovjetiske styrker kom omsider likevel på plass, demonstrantene spredte seg, og Putin forteller selv om episoden: «Det oppsto en følelse i meg av at landet vårt ikke lenger eksisterte. Det sto klart at Sovjetunionen var syk. Sykdommen var dødelig og uhelbredelig og kalles lammelse. Lammelse av makten!»¹⁰

I Moskva hadde statsminister Nikolaj Rysjkov støttet demokratiopprøret i Dresden og Leipzig allerede den 3. oktober 1989 i et fjernsynsintervju med NRK, som ble kringkastet over hele Eurovisjonen samme kveld, og sett overalt i Øst-Tyskland. Diskusjonene startet med en gang i Moskva etter Berlinmurens fall. Hvorfor satte ikke Mikhail Gorbatsjov inn de 360 000 troppene Sovjetunionen holdt stående i DDR? Disputten om dette har pågått i 30 år. Stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov har i sin alderdom tatt sine kritikere for seg, og nevner President Putin blant disse ved navn i november 2017: «De som anklager meg for at jeg ‘ga bort’ Øst-Europa svarer jeg: Hvem ga jeg det til? Polen til polakkene, Tsjekkoslovakia til tsjekkerne og slovakene og Ungarn til ungarerne. Og vi ville ikke blande oss inn i de politiske prosessene som nå fant sted i Øst- og Sentral-Europa. For vi gjennomførte jo de første frie valg hos oss selv i 1989, vi gikk inn for glasnost, samvittighetsfrihet, fri utreise og så vel økonomisk som politisk pluralisme!»¹¹ Men kritikken mot Mikhail Gorbatsjovs politikk for 30 år siden tok ikke slutt hjemme i Russland. Så året etter gikk Mikhail Gorbatsjov enda hardere ut mot sine kritikere og med Vladimir Putin i spissen: «De hevder at sovjetledelsen solgte den tyske gjenforeningen på billigsalg. At foreningen av de to tyske statene kunne skjedd på bedre vilkår for oss. Noen sier rett ut at vi skulle ha flådd tyskerne. Jeg avviste og avviser den dag i dag en slik tilnærming fordi

¹⁰ Putin. Ibid. Sidene 71-72.

¹¹ Gorbatsjov. Ibid. Side 282.

den både var amoralsk og beint ut dum!»¹² Det er godt én primærkilde fra toppolitisk nivå i 1989 fortsatt er i live, og kan sette frem sitt syn fra den gang samt forsvare det mot dagens ny-nasjonalister i Russland. For i 1989 kom det ikke et knyst mot Gorbatsjov fra noen, heller ikke fra KGB-major Vladimir Putin i Dresden. Men Vladimir Putin vendte hjem til Leningrad året etter. Da viste han at han hadde trukket lærdom av det totalitære styresettets sammenbrudd i Øst-Tyskland, som han hadde fulgt fra orkesterplass. For det var enorme dimensjoner knyttet til hendelsene: Berlin-murens fall den 9. november 1989 var bare innledningen til at 100 millioner østeuropeere fikk sin frihet fra det kommunistiske ettpartisystemet. I horisonten vaket enda større forandringer, nemlig oppløsningen av selve Sovjetunionen på nyttårsaften 1991. Da ble 300 millioner sovjetborgere befrikket fra ettpartisystemet.

Skjebnehøsten 1989 som KGB-major på post i Dresden i DDR ble avgjørende på to måter for Vladimir Putins videre personlighetsutvikling og politiske orientering. For det første så han det kommunistiske systemet rakne rundt seg. For det andre var det som om hans eget land ikke lenger eksisterte. For en disiplinert 37 år gammel KGB-major som Putin kostet det mye å holde munn når alt han hadde trodd på, sviktet. Takket være posisjonen i KGB var både han og Ljudmila klar over de praktiske skavankene i det sovjetiske hverdagslivet. Men Berlinmurens fall den 9. november ble likevel drøy kost. «Jeg forsto jo egentlig at dette var uunngåelig. Ærlig talt var det først og fremst Sovjetunionens tap av posisjon i Europa som gjorde meg lei meg. Skjønt, forstanden fortalte meg at denne posisjonen var tuftet på murer og et vannskille nå, og at denne stillingen vår ikke kunne vare evig. Men jeg skulle nok ha ønsket at vi fikk noe annet enn vi fikk. Vi kastet alt vi hadde i hendene og bare forlot valplassen!»¹³ Vladimir Putin kunne fortelle at man i KGB-hovedkvarteret i Dresden satt og brente hemmelige dokumenter helt til kakkelovnene sprakk! Putin visste nok om at Generaloberst i KGB, Viktor Grusjko, allerede i februar hadde advart Stasi-sjefen Markus Wolf om at Sovjetunionen ikke ville komme regimet i DDR til unnsetning med tanks flere ganger, som under arbeideroppstanden i Øst-Berlin i 1953. Nå hadde Putin

12 Mikhail Gorbatsjov: «V menjajushemsja mire» («I en verden i forandring») Side 183. Moskva 2018.

13 Putin, *ibid.*, s. 72-73.

mistet lysten til å arbeide i KGB og vendte hjem til Leningrad i 1990. KGB hadde utspilt sin rolle. «Hvorfor tror dere at jeg takket nei til en jobb i KGBs hovedkvarter i Moskva da jeg kom hjem? Fordi jeg forsto at dette systemet vårt ikke hadde noen fremtid, selv ikke landet vårt hadde noen fremtid. Så å sitte på innsiden å vente på at alt skulle falle fra hverandre ...» Putin la inn en lang pause da han fortalte de tre unge journalistene om denne epoken av sitt liv i løpet av våren 2000. Hans ektefelle Ljudmila fortalte at de satt i Dresden og fulgte med på det som skjedde hjemme mellom 1986 og 1988. Hun merket at ektemannen ble tankefull om fremtiden.

Da de kom hjem ville Putin ta full kandidatgrad i jus med tanke på å undervise i faget på universitetet. Han var fremdeles rulleført som major i KGB, men tok ingen jobb i det hemmelige politiet. For å brødfø familien tok han arbeid som en av rektorens assistenter ved universitetet i hjembyen. En gammel studiekamerat fortalte Putin at formannen for Leningrads eksekutivkomité trengte en administrativ håndsrekning. Det var deres gamle professor Anatolij Sobtsjak som reelt sett var «gradonatsjålnik» eller sjef for byen nå. Og glade amatører fra Bevegelsen for et demokratisk Russland skjønte seg lite på de administrative utfordringene en by som Leningrad med fire millioner innbyggere bød på. Sobtsjak hadde vært et populært navn under Putins studiedager også; skjønt den stille Putin ikke kjente ham personlig, troppet han opp til det anbefalte jobbintervjuet med selveste Anatolij Sobtsjak. Borgermesteren hadde allerede avtalt med rektor, Sobtsjak hadde det travelt og ga Putin jobben på stedet, men ville ha ham ut av kontoret i Smolnyj-palasset, hvor byadministrasjonen lå. Høflig og ærbødig tilkjennega Vladimir Putin at så enkelt var det kanskje ikke? For han var ikke bare medhjelper for rektor Merkulov, men også rulleført som yrkesoffiser i KGB, kunne Putin røpe til Sobtsjak. Åpenbart var dette en overraskelse for borgermesteren i Leningrad, som tenkte seg litt om før han viftet med hendene: «Så til helvete med KGB!» Putin takket ja til jobben. Anatolij Sobtsjak hadde stilt seg på Boris Jeltsins side i kampen mot kommunistpartiet allerede i 1989. Striden sto om § 6 i den sovjetiske grunnloven om det kommunistiske maktmonopolet. Konstitusjonen var viktig for Putin, som selv var født på den sovjetiske grunnlovsdagen, den 7. oktober, i 1952. I 1990 kunne Jeltsin og Sobtsjak mønstre en million demonstranter mot

kommunistenes maktmonopol i Moskva og Leningrad ved å knipse med fingrene. Derfor var det et langt skritt for en ung KGB-major å begynne å arbeide for Anatolij Sobtsjak. Men det var nå Vladimir Putin for alvor allierte seg med de demokratiske kreftene som velte ettpartistaten, og selv i dag kan ingen ta fra ham at han valgte demokratisk side den gangen. Men i KGB tenkte man sitt. En ettermiddag skulle Sobtsjak på reise, som så ofte ellers. Han instruerte kontorsjef Putin om å slutføre noen nødvendige brev med ordene «bare skriv dem ferdig selv!» Så etterlot han tre blanke ark som han signerte og gikk ut. Putin forteller: «Den kvelden kom kolleger fra KGB på besøk på kontoret. Vi pratet om likt og ulikt. De gikk rundt grøten før de sa at det ikke ville være så dumt å skaffe underskriften til Sobtsjak på et dokument. Kom igjen, la oss snakke om det! Men jeg var jo alt en ganske erfaren aktør – så mange år uten å gå gjennom isen – så jeg forsto jo alt med det samme. Jeg fikk frem mappen med de signerte, blanke arkene, og åpnet den. Både de og jeg så jo at dette var et vitnesbyrd om den meget store tillit Sobtsjak hadde til meg, så jeg sa: *Ser dere at denne mannen har tillit til meg?*» Putin spurte dem hva de egentlig ville. Momentant slo KGB-offiserene retrett og sa: «*Vi har ingen flere spørsmål. Ha oss unnskyldt!*»¹⁴ Denne episoden skjedde like før det antidemokratiske statskuppet den 19. august 1991. Egentlig røpet Putin en statshemmelighet ved å offentliggjøre slikt materiale. Og det var under det KGB-ledete statskuppet mot Mikhail Gorbatsjovs styre Vladimir Putin i protest leverte inn sin offisersbestaltning til KGB. Han var fortsatt bare kontorsjef for Sobtsjak. Men Putin hadde en finger med i spillet da offiserer med bakgrunn fra Spetznas-styrkene (de sovjetiske spesialstyrkene) forsvarte Marinskij Dvorèts, bystyresalen bak Nikolaj I-statuen sør for Isakskatedralen i Leningrad. Lederen for den operasjonen var, som Putin, blitt sivilist og arbeidet på forretningssiden i den populære, nye avisen i Leningrad, *Tsjas pik*, «Rushtid». De tre dagene kuppet varte, bygget det seg opp et voldsomt press. Hver time ringte kuppmakerne fra Kreml til generaloberst Viktor Samsonov, sjef for Leningrad militærdistrikt. Kravet var at General Samsonov skulle føre tropper inn i Leningrad. Sobtsjak fryktet at det kunne bli et blodbad. Så han oppsøkte generalen med Putin og sa: «Som jurist vil jeg si at dersom De fører tropper inn i byen og kuppmakerne taper,

14 Putin. Ibid. Sidene 81–82.

vil De bli hengt som forræder. Skulle kuppmakerne derimot vinne, skal jeg personlig ringe Dem når tiden er moden for å komme og arrestere meg. Men gi meg Deres æresord som offiser på at De ikke fører tropper inn i byen!» Samsonov ga sitt ord på dette. Tre dager etter hengte generalstabsjef Sergej Akhromejev seg på sitt kontor i Moskva fordi han hadde vært med på statskuppet mot Gorbatsjov, som ble Boris Jeltsins og Anatolij Sobtsjaks store triumf i livet. Med Putin i frakkeskjøtene oppsøkte borgermester Sobtsjak general Samsonov fordi han hadde holdt ord. Da de kom inn på hans kontor, var mannen blitt hvit i håret av stresset. For kuppmakerne presset og truet ham døgnet rundt: Disse var visepresident Gennadij Janajev, KGB-formannen Vladimir Kravtsjuk, forsvarsminister Dmitrij Jazov, statsminister Pavlov, innenriksministeren som også begikk selvmord, utenriksministeren, sjefen for landsorganisasjonen V.Ts.S.p og assisterende generalsekretær i kommunistpartiet i Sovjetunionen – litt av et geledd ledere! Disse, Gorbatsjovs nærmeste, holdt ham fanget på Krim. Men de rakk aldri å arrestere Jeltsin og Sobtsjak i Moskva og St. Petersburg. Forsøket på statskupp brøt sammen etter tre døgn. Fordi Jeltsin og Sobtsjak sto fremst i kampen mot overmakten, vant de to til slutt makten som Russlands ubestridt demokratiske ledere, og på deres side stilte vesle KGB-major Vladimir Putin seg. Under den viktigste hendelse i sovjetisk historie etter den andre verdenskrig valgte Vladimir Putin reelt og formelt demokratisk side. Men det skulle komme andre tider ...

For 1990-tallet ble en beinhard skole, ikke bare for Vladimir Putin, men for hele det russiske folk. Her skal det bare stikkordsmessig gis en karakteristikk av dette første tiåret i frihet for russerne fra autoritære (les: tsaren) og totalitære (les: kommunistiske) regimer. Overordnet ble det demografiske svinnet på 12 millioner mennesker, bare tapet av menn var på ni-ti millioner. Volumet på industriproduksjonen sank frem til 1993 med 44 prosent. Begge disse tragediene hang sammen med hvordan statlig industri ble privatisert. I ettertid kalte russerne privatiseringen for *piratiseringen* av de nasjonale verdier. For med politisk velsignelse av Kreml fikk to prosent av befolkningen, oligarkene, omtrent gratis overta 90 prosent av alt staten hadde eid i Sovjetunionen. Arkitekten bak tragedien var Putins tre år yngre studiekamerat, Anatolij Tsjubajs. Han er fremdeles en av Russlands mest forhatte

menn, en person som en gang var en velmenende opposisjonell. Det store flertallet av russerne ble degradert til et filleproletariat. Prosessen het *lumpenizatsija* på russisk, og er avledet fra Karl Marx' begrep *Lumpenproletariat*. Privatiseringsprosessen ødela muligheten til pluralisme og et virkende flerpartisystem i både det postkommunistiske Russland og de andre, tidligere sovjetrepublikkene, som i alt talte 15 nye stater. Dette er et avgjørende punkt i den nyeste russiske historie som må understrekes tydelig når det skal forklares hvorfor det gikk så galt politisk i det russiske samfunnet etter kommunistsystemets sammenbrudd i 1991. Et nøkkelbegrep her er stratifisering, eller lagdeling av samfunnet. Bøndene arbeider i jordbruket eller primærnæringen. Arbeiderklassen arbeider i industri eller sekundærnæringen. I et moderne samfunn vokser det så frem en middelstand, som arbeider i serviceorienterte næringer og bemanner utdanningssystemet; dette er tertiærnæringene. Så blir noen få rike, de danner overklassen. Lagdelingen gir et samfunn med reelle og fornuftige interessemotsetninger mellom de ulike sosiale gruppene. Slik er bakteppet for ethvert fungerende flerpartisystem. I Vesten var erfaringen entydig: Middelklassen ble demokratiets fornuftsmessige stabilisator etter annen verdenskrig. Dette bakteppet for et moderne demokrati ble imidlertid aldri vevd i det tidligere sovjetsamfunnet utover 1990-tallet. Subtiliteten tapte i kampen mot vill grådighet. Den politiske eliten var flasket opp med marxist-leninistisk klassekampideologi i et samfunn som hadde utviklet seg i en svært militarisert retning. Leonid Bresjnev nedla sågar sosiologifaget i 1971. I stedet utviklet bare tidsstudier i industrien seg innenfor de vedtatte planøkonomiske rammer i ettpartistaten Sovjetunionen. Med privatiseringen ble ikke bare det som skulle slå rot av demokratiske grunntrekk fothogd. Økonomisk ble den demokratiske idé diskreditert blant de mange mot de få fordi vanlige folk trengte to–tre jobber for å få endene til å møtes. Det endte i en demografisk krise. Utover 1990-tallet røkte særlig menn enda mer enn i sovjettiden, og mye mer enn de tålte. I tillegg drakk de for mye.¹⁵ Trangboddheten og dårlig økonomi førte med seg en voldsom økning i antall skilsmisser. Det gikk mest utover mennene, som innen 2001 hadde fått redusert

---

15 16 liter 96 % sprit/capita/år i Russland i dag. I Norge er tallet fem liter.

sin forventete levealder fra litt over 70 år til 51 år.¹⁶ Russland hadde allerede i sovjettiden utviklet et nærmest matriarkalsk samfunn takket være menns selvbilde og karslige hang til rusens gleder.

I løpet av 1990-tallet økte byråkratiseringen og kriminaliteten voldsomt. I Putins hjemby ble bare 20 prosent av alle drapsmenn tatt, fortalte sjefen for drapsavdelingen, politioberst Sergej Prokofjev, i 1993. Han holdt bare ut noen år før han ble sjef for vekterne som skulle sikre butikkene langs Nevskij prospekt i St. Petersburg. «Der gjorde jeg omtrent samme jobben som i politiet. Men samholdet og lønnen var bedre,» sa morderjegeren i byen ved Nevas bredd. Økningen i kriminalitet skyldtes trolig at mens folk i sovjetsamfunnet fryktet KGB, medførte økt frihet bortimot et frislipp av korrupsjon og kriminalitet under 1990-tallet. «Gjør vi ikke noe med kriminaliseringen snart, kommer den italienske mafiaen på voksenopplæring til Russland!» uttalte visepresident Aleksandr Rutskoj allerede på foråret 1992. Fra 1993 gikk frihetsånden til grunne. Press fra kommunistene fikk president Boris Jeltsin til å skyte «Det øverste sovjet» i «det hvite hus» i stykker med tanks! Boris Jeltsin styrte Russland i praksis i åtte og et halvt år, fra august 1991 til sin avgang på nyttårsaften 1999, og havnet stadig oftere på fylla. Særlig fra midten av hans styringstid opptrådte presidenten gjerne meget påseilet. På femårsdagen for Tysklands samling i Berlin i 1995 dirigerte Boris Jeltsin et tysk militærorkester i fylla og uten peiling, mens orkesteret improviserte den russiske folkesangen «Kalinka mojå.» Disse årene kan man trygt si at president Jeltsins styring degraderte. I hvert fall «forbrukte» Boris Jeltsin syv statsministre hvis vi regner med Ivan Silajev, som var regjeringssjef i den russiske sovjetrepublikken i 1991. De andre het Jegor Gajdar, Viktor Tsjernomyrdin, Jevgennij Primakov, Sergej Kirijenko, Sergej Stepasjin og til sist Vladimir Putin. I gjennomsnitt satt altså regjeringssjefene dette tiåret litt over ett og et halvt år. Og det i tiåret da Russland skulle modnes til frihet. Så skjør var friheten, så ustabil var det postkommunistiske, politiske livet i Kreml! President Boris Jeltsins tendens til å sparke statsministere gjorde at de kom og gikk etter det reneste svingdørsprinsippet. «Onkel Boris», som folk flest kalte presidenten,

16 Presidenten i Russlands legeförening, Professor Vadim Pokrovskij, offentliggjorde dette på landets legekongress den 6. juni 2001. Det skulle ta 7 år før President Vladimir Putin kommenterte Russlands demografiske tragedie.

betegnet det hele som *statsministerpokeren*. «Her i landet er det jeg som tilsetter og avsetter statsministre!» hadde den jødiske oligarken Vladimir Gusinskij bjeffet i telefonen til informasjonsminister Mikhail Lesin da statsministrene kom og gikk som verst mot slutten av Jeltsins styringstid. Dette skulle Putin huske.

Vladimir Putins vei til Kreml

PÅ LAGET I LENINGRAD hadde Anatolij Sobtsjak holdt seg med finansråden Aleksej Bolsjakov. Allerede de første årene av Jeltsins styre prøvde han å finne utenlandske investorer til forfalne og fordums hoteller, restauranter og skjenkesteder i St. Petersburg. Sobtsjak ga byen tilbake det gamle navnet på Revolusjonsdagen 7. november, som borgermesteren proklamerte som de landsforvistes dag. Mange av lokalene finansråden prøvde å redde, hadde vært stengt siden 1917. En av pådriverne for demokratisering i 1991 hadde vært fortidsminneforeningen Pamjat (Minne). Aktivister fra Pamjat innledet det rene felttoget mot finansråd Bolsjakov og anklaget ham for å ville selge arvesølv i jakten på pengesterke utlendinger til redningsaksjonen for viktige eiendommer midt i Moskva. Sobtsjak bestemte seg for å ofre sin finansråd for å tekkes Pamjat, som ennå var en del av den demokratiske blokken. Venner av Bolsjakov fra Leningrad reddet ham fordi de hadde fått stillinger i Kremles administrasjon og sto på god fot med president Jeltsin. Så Aleksej Bolsjakov kom seg unna til Moskva. Der utnevnte Jeltsin ham etter hvert til en av de mange vise-statsministerne, samt prosjektleder for det planlagte høyhastighetstoget mellom Moskva og Russlands nordlige hovedstad, som byen er blitt kalt siden Putin tok over makten. I dag går Sapsan-togene hver time begge veier mellom byene, 750 kilometer fra sentrum til sentrum på litt under fire timer! Det er et godt vitnesbyrd om Aleksej Bolsjakovs dyktighet. Han beskrives her fordi han reddet Putin da ulykken rammet politisk i 1996.

Vladimir Putin ble utnevnt til viseborgermester av Anatolij Sobtsjak. Rent menneskelig var det vanskelig å tenke seg et mer ulikt, politisk tospann. Der borgermesteren var flamboyant, utadvendt, berømt over hele Russland og hovedredaktør for Russlands grunnlov høsten 1993, var Putin innadvendt, og holdt seg i bakgrunnen. Men som dokumentert var Putin en meget lojal medarbeider. Som kontorsjef i Smolnyj-palasset stilte han opp, satte frem stoler og mikrofoner til Sobtsjaks mange pressekonferanser, og lærte seg sakte, men sikkert det politiske håndverket i skyggen av en av de virkelig store demokrater i den nyeste, russiske, politiske historie. Dessuten hadde Vladimir Putin en kompetanse som den utadvendte sjefen hans trengte: Putin snakket flytende tysk. Som sine jevnaldrende behersket Anatolij Sobtsjak (1937–2000) bare russisk. Så kamerat Putin ble sendt i bresjen når Jane Fonda eller CNN-gründeren Ted Turner kom til St. Petersburg sammen med andre notabiliteter fra den vestlige verden. Internasjonale forbindelser ble viseborgermester Vladimir Putins domene. For en tidligere KGB-agent var nok overgangen til PR-agent for den utadvendte og sjarmerende Anatolij Sobtsjaks noe ganske nytt og fremmed. Mens Sobtsjak, som var hjertesvak og døde av hjertesvikt i 2000, bare 63 år gammel, lente seg stadig mer på sin lojale Putin.

På post ved borgermesterens side opplevde Putin, samt hans kone og to små døtre, stadig dagliglivets fortredeligheter. Han karete ikke til seg større privilegier. I fem år bygget han sin lille datsja utenfor byen. Den lå ved en av de mange innsjøene rundt St. Petersburg. En ettermiddag i 1996 da Vladimir satt i saunaen, begynte huset å brenne. «Huset brant som et lys. Brannfolkene ankom, men slapp snart opp for vann. Innsjøen lå like ved hytten, så jeg spurte hvordan de *kunne* slippe opp for vann? De svarte at slangen deres ikke rakk frem til innsjøen. De kom og gikk tre ganger før huset brant ned. I etterkant konkluderte pyroteknikerne med at bygningsarbeiderne var skyld i brannen, fordi peisen ikke var riktig oppført.»¹

En ulykke kommer sjelden alene, og på foråret hadde Anatolij Sobtsjak tapt guvernørvalget i St. Petersburg i 1996. Intrigen var en av de styggeste skamplottene på Boris Jeltsins ettermæle. Lokale ledere skulle velges samtidig som presidentvalget ble gjennomført i juni 1995. Jeltsins gamle livvakt Aleksandr Korzjakov var da blitt en av de mektigste

1 Putin. Ibid. Side 117.

mennene i kretsen rundt Boris Jeltsin. I Moskva satt den populære borgermesteren Jurij Luzjkov. Han var meget karismatisk, og kontrollerte de fleste bankene i hovedstaden allerede den gang. Sammen strupte disse to finansieringen av valgkampen som Anatolij Sobtsjak ved hjelp av Putin førte for å bli gjenvalgt. Pengene uteble, og de tapte. Vladimir Putin og hans unge protesjé Dmitrij Medvedev skulle aldri glemme hvilken rolle Moskvas borgermester spilte i 1996. For da sto Vladimir Putin og Medvedev, også han en viktig støttespiller for Sobtsjak, arbeidsløse og på bar bakke. Senere forsvarte Boris Jeltsin seg med at «tilgangen til hans kropp» – det å få møte ham – opptok sikkerhetstjenestens fulle oppmerksomhet under Korzjakovs ledelse. «Korzjakov var sjalu på dem han kalte den råtne intelligensia. Og slik fortsatte det gjennom presidentvalget i 1996», sa Boris Jeltsin.²

Vinneren av det som ble hetende guvernørvalget sommeren 1996, het Vladimir Jakovljev. Jeltsin vant først presidentvalget i andre valgomgang. I mars hadde Boris Jeltsin bare hatt tre prosents oppslutning blant velgerne. Likevel vant han, etter omfattende manipulasjoner av fjernsyn og media. Blant annet avhendet Jeltsin landets største TV-stasjon, Ostankino, for én amerikansk dollar til oligarken Boris Berezovskij. Berezovskij omgjorde så Russlands største TV-kanal til en ensrettet valgkampmaskin for Boris Jeltsin. Vesten tiet om valgfusket fordi Jeltsin var populær der, og Boris Jeltsin kalte USAs president Bill Clinton sin venn. Da var det ikke bekvemt å kritisere slike trekk ved Jeltsins styringsmåte. Norske valgobservatører i Russland som til daglig satt på Stortinget, mente og skrev at russisk TV var forbillig fordi politikerne fikk snakke ut. Høyres Ingvald Godal hevdet nettopp dette i en kronikk i Dagbladet. Sannheten var at politikerne på Jeltsin-fløyen betalte for sendetiden og selv skrev spørsmålene til TV-journalistene som skulle intervju dem. Og så avhengig som særlig Russlands velgere i folkedypet, «glubinka», var og er av fjernsynet som meningsbærer, forklarte det Jeltsins overraskende valgseier i juli – altså med tre prosents oppslutning på meningsmålingene i mars. Straks andre valgomgang var over, ble Vladimir Putin temmelig brutalt bedt om å pelle seg ut av kontoret sitt i Smolnnyj. Hjertesvake

² Boris Jeltsin. Ibid. Side 357. Kapittelet het «Jeltsin gikk fra vettet». Moskva 2000. Herfra er også Jeltsins beskrivelse av Putin hentet.

Sobtsjak klarte imidlertid Vladimir Putin å få sendt til behandling i Paris etter påkjennningene og det brutale presset fra Kreml. Situasjonen var kanskje farligere enn Sobtsjak og Putin selv forsto, skrev Boris Jeltsin fire år senere: «Da jeg fikk vite hvordan Putin sendte Sobtsjak til utlandet, opplevde jeg en vanskelig reaksjon. For Putin satte ikke bare seg selv i fare. På den andre siden vakte hans handling dyp, menneskelig respekt.»³

Men det skulle gå flere måneder før Vladimir Putin visste hvor han selv skulle gjøre av seg. Fallet var høyt. Men gamle bekjente hadde ikke glemt ham, heller. Fremfor alt gjaldt det den gamle studiekameraten Aleksej Kudrin, som nå altså var blitt sjef for revisjonsavdelingen i Boris Jeltsins stab på 7000 mann, det gamle sentralkomitéapparatet. Han inviterte Vladimir Putin til Moskva. Den omtalte Anatolij Tsjubais var blitt presidentens stabssjef, og hadde nedlagt stillingen som Putins venner hadde tiltenkt ham. Tsjubais varte imidlertid ikke lenge i den jobben. Da Vladimir Putin kom med Aleksej Kudrin til Moskva, var gamle finansråd Bolsjakov fra hjembyen blitt visestatsminister, til Putins store forbauselse. «Aleksej Bolsjakov hadde også stått på bar bakke hjemme, syslet med ett eller annet, men jeg ville aldri tenkt på at han skulle få en viktig stilling på nytt, og særlig ikke den som nå var i Moskva!» kommenterte Putin. Da Bolsjakov var i nød, hadde stedfortredende borgermester Putin alltid behandlet ham pent i Smolnyj, men nå var alt snudd på hodet. Putins bysbarn Aleksej Kudrin og Aleksej Bolsjakov hadde snakket med Jeltsins nye stabssjef, og skaffet Putin jobb som stedfortredende stabssjef med ansvar for revisjonstjenesten. De to visste ennå ikke for noen kongemakere de skulle bli. For det var først nå president Boris Jeltsin, med sine 190 cm på sokkelesten, skulle få øye på Vladimir Putin på bare 170 cm. Putin måtte alltid tåle den russiske fleipen om at han bare var «metr s kepkoj» – «en meter med luen på»! Putins politiske kompanjong, den 12 år yngre Dmitrij Medvedev, oppgis å være 166 cm høy. Jeltsin skriver: «Jeg merket meg først Putin da han ledet kontrollavdelingen etter å ha havnet i Kreml i mars 1997. Putin ble en av de første stedfortrederne for min stabssjef. Fra da av møttes vi rutinemessig oftere. Putins rapporter var forbilledlig klare. Han etterstrebet virkelig å ikke klenge seg på meg slik de andre stedfortredende stabssjefene gjorde.

3 Jeltsin. Ibid. Side 360.

De drev stadig og la frem sine ideer om verden og Russland, og de brukte helt spesielt våre kontakter til å legge til sitt personlige element for enhver pris. Putins lynraske reaksjonsmønster forbauset meg stort til sammenligning. Iblant plaget mine spørsmål mine nærmeste, særlig de uoverlagte spørsmålene var til bry for folk som rødmet og led mens de lette etter svar. Putin, derimot, svarte alltid rolig og naturlig. Det ga meg en følelse av at denne relativt unge mannen var parat til absolutt alt i livet!». Skjønt Boris Jeltsin nok var en mye mer fåmælt mennesketype enn borgermester Sobtsjak hadde vært, så var Jeltsin likevel flamboyant, utadvendt og spontan. Det var de personlige likhetstrekkene mellom de to.

I 1998 rammet jernbanestreiker Russland voldsomt. Den såkalte «skinnekrigen» truet landets sikkerhet da infrastrukturen ble lammet. Dermed ville president Jeltsin skifte ut sjefen for det gamle KGB. Det hemmelige politiet var blitt omdøpt til FSB og delt opp etter statskuppet i 1991. Da ble utlandsspionasjen og livvakttjenesten tatt ut og KGB ble Federalnaja Sluzjba Besopasnosti (FSB), eller Den føderale sikkerhetstjenesten. «Jeg kunne ikke glemme hvordan etterforskerne i FSB aktivt arbeidet med den forfalskede saken mot Sobtsjak ... Så, sommeren 1998 falt jeg i tanker over hvem jeg skulle erstatte FSB-sjef Kovaljov med? Svaret kom momentant til meg: Putin!»⁴ Med dette ble Vladimir Putin en rikspolitisk figur, skjønt han bevarte sin trang til å opptre tilbaketrunkent og anonymt for det brede publikum i de stillinger han nå fikk de neste tre årene. Dette trekket som hadde fascinert Jeltsin, røpet fortiden som diskre KGB-agent.

---

4 Jeltsin. Ibid. Side 358.

Fra direktør for FSB til statsminister

VLADIMIR PUTIN GREP FATT i en rekke organisatoriske utfordringer i det tidligere KGB. Etter statskuppet i 1991 hadde Boris Jeltsin oppløst KGB. Årsaken var at KGB-sjefen Vladimir Kravtjusk var drivkraften bak det antidemokratiske statskuppet, mens hans nestkommanderende Viktor Grusjko ikke var med. Det fryktete, sovjetiske hemmelige politiet hadde vært delt opp i såkalte *glavki*, eller hoveddirektorater.

Første hoveddirektorat var utlandsspionasjen, andre var kontraetterretningen, og det klart største, hvor personalansvaret lå. Det var også et direktorat for livvaktjeneste. Boris Jeltsins mektige livvakt Aleksandr Korzjakov hadde vært KGB-major der. Dette var det beryktede syvende hoveddirektoratet i KGB. Der lå ansvaret for intern overvåkning i landet, og derfra ble kampen mot dissidentene ført. Der banket de opp alle intellektuelle som mukket, noe KGBs hoveddirektorat ble beryktet for blant vanlige russere. Så Boris Jeltsin nedla det. Vladimir Putin rustet opp igjen denne delen av FSBs virksomhet. Men la det være sagt etter 20 år ved makten: Putin gjeninnførte aldri sovjetiske tilstander i Russland. Der Stalin skjøt folk, fikk de 25 års fengsel under Bresjnev, men ofte bare 15 døgn i varetekt under Putin. Det var jo også et fremskritt! Terror ble raskt en faktor i det russiske samfunnet etter at Vladimir Putin tok over i Lubjanka, KGBs gamle hovedkvarter i Moskva. I alle år tronet statuen av grunnleggeren av det hemmelige politi foran den store, gule bygningen, bare 500 meter opp bakken fra Bolsjojteateret i Moskva. Terrorisme har lenge vært Russlands svøpe. Selve reformatortsaren Aleksandr II ble myrdet i et

attentat ved Katarina-kanalen i St. Petersburg av terrorister i 1881, 20 år etter at han opphevet livegenskapet. Den berømte russiske forfatteren Vladimir Vojnovitsj gjorde studiet av russisk anarkisme og terror til et livslangt prosjekt ved siden av sin skjønnlitterære produksjon.

I flere russiske byer inntraff terror i dagene mellom 4. og 16. september 1999. I byen Volgodonsk i Nord-Kaukasus gikk en boligblokk i luften. 19 av innbyggerne ble drept, 89 havnet på sykehus. 13. september gikk en boligblokk i luften på Kasjirskoje Sjossé i sørøstre Moskva. FSB-etterforskningen viste at det ble brukt 300 kg dynamitt (trotilo) på ugjerningen, som tok 124 liv. Tragedien rammet 119 familier i den svære boligblokken. FSB-etterforskerne konkluderte med at terrorhandlingene var forberedt og gjennomført av lederne for en ulovlig, væpnet gruppe, som kalte seg Det islamske institutt for Kaukasus. Emir Al Khattab og Abu Umar sto bak, ifølge det russiske sikkerhetspolitiet under Putins ledelse. Men i massemediene kom det raskt påstander om at FSB selv sto bak terrorhandlingene for å skape et påskudd for president Jeltsin til å gripe inn militært i Tsjetsjenia. Der kokte det på nytt, etter den første tsjetsjenske krigen mellom 1994 og 1996. Den gang hadde Jeltsins forsvarsminister Pavel Gratsjov skrytt av at han kunne ta Groznyj på to dager. General Aleksandr Lebed, som først sluttet seg til Jeltsin-teamet i annen valgomgang i 1996, ble berømt for sitt tilsvaret: «Jeg kan også ta Groznyj på to dager dersom Jeltsin setter opp en hær av ektemenn og sønner som har kookt i hop grauten i Nord-Kaukasus!» Men også en demokrat som Vladimir Putins sjef Anatolij Sobtsjak var ambivalent til tsjetsjensk separatisme da bråket først begynte i Tsjetsjenia i 1992/93. Sobtsjak sa den gangen at de tsjetsjenske separatistene i Guds navn fikk erklære sitt sjariat. «Men la oss gjerde inn hele Tsjetsjenia med en mur, og la det være fire kontrollpunkter, slik at mennesker og mat kan slippe ut og inn av området!» Mange russiske liberalere fryktet tsjetsjensk terrorisme også før den første krigen i Tsjetsjenia.

For hatet til russerne i Tsjetsjenia var gammelt. Katarina II, også kalt Katarina den store, la grunnlaget for russisk herredømme i Tsjetsjenia da den inngiftede tsarinaen fra Anhalt i Tyskland grunnla den første av kosakkenes *stanitsa* (forsterket landsby) der på slutten av 1700-tallet. «Hvor mange soldater trenger De for å drive tyrkerne ut av Kaukasus?» spurte Katarina sin politiske velgjører, elsker og feltherre, grev

Orlov. Han svarte tørt: «Gi meg én tsjetsjensk soldat!» Først i 1859 ble Tsjetsjenia innlemmet i det russiske imperiet. Men tsjetsjenerne og russerne var alltid fremmed for hverandre. Den ledende, sovjetiske jordbrukshistoriker Viktor Danilov kalte Nord-Kaukasus for «den islamske kile inn i kristenheten» på midten av 1970-tallet. Sør for Kaukasus-fjellene fant man de eldgamle, kristne kulturene i Georgia og i Armenia. Helt i øst lå azerbajdjanerne, med tette bånd til Iran. Nord for fjellkjeden, men i skråningen av den 1100 km lange alpeformasjonen, levde «gørtsy», eller fjellfolkene. Flere, for ikke å si de fleste av disse folkene, hadde mistet sin skriftlighet i middelalderen. Dermed ble muntlig overlevering viktig for den historiske bevisstheten innad i folkeslagene. Enhver tsjetsjener eller dagestaner med respekt for seg selv kunne sin egen slektshistorie åtte generasjoner tilbake. Da huskes også krenkelsene. Mange av disse sto russerne for, men ikke alle. På steppene nord for fjellene bodde russiske bønder, blant dem kosakkene, som både var jordbrukere og rytterfolk i tjeneste som tsarenes grensevern. Alle de etniske gruppene i den nordlige fjellskråningen av Kaukasus-fjellkjeden var islamske på ett unntak nær: ossetinerne. Kaukasus var gjennom tidene hjem søkt av persiske, arabiske, tyrkiske og russiske armeer. Tyskernes fremferd i regionen mellom 1941 og 1943 skal heller ikke glemmes, med slaget ved Stalingrad som en milepæl i folks minne. Så de islamske, små nasjonalitetene i Nord-Kaukasus utviklet derfor fra gammelt av en krigerkultur à la spartanerne i antikens Hellas. Tsjetsjenerne var de ledende blant disse etniske gruppene. Den dag i dag kan deres eldgamle forsvarstårn beundres i høyfjells-traktene sør for Tsjetsjenia og i Ingusjetia. Tårnene er gjerne 10–12 meter i diameter, i flere etasjer og gjerne 20–25 meter høye. Der oppe i de stupbratte fjellskråningene med gressganger forskanset de islamske folkeslagene seg med krøtter, mat, kvinner og barn når fienden truet. I månedsvis kunne de holde stand mot beleiring i sine forsvarstårn. I moderne historie ble kollektiviseringen av jordbruket i 1929 en stor tragedie i Nord-Kaukasus. Politiske motstandere ble henrettet av det sovjetiske, hemmelige politiet OGPU – senere KGB.⁵

5 Hans-Wilhelm Steinfeld: «Bakgrunnen og forutsetningene for kollektiviseringen av det nordkaukasiske kornområde i Sovjetsamveldet 1927-1930», s. 193-195. Universitetet i Bergen 1976.

På steppene blant russerne var den politiske kontrollen brutalt etablert i løpet av 1930. Som vi har sett, lot dette bildet seg dokumentere så tidlig som i 1976. Med Putin som øverste sjef for Russlands sikkerhetspoliti fikk en gruppe historikere anledning til å begynne arbeidet med å forberede utgivelsen av alle ukerapporter om tilstanden i det sovjetiske samfunnet mellom 1922 og 1934. I hele 12 bind, hvert på over 700 sider, kom KGB-dokumentasjonen ut i 2004 under tittelen «Strengt hemmelig: Fra Lubjanka til Stalin om situasjonen i landet.»⁶ Så tidlig som desember 1929 ble det rapportert fra Tsjetsjenia til Stalin, at all opposisjon mot kollektiviseringen var blitt likvidert. I herredene Sjali og Gojti ble det arrestert henholdsvis 220 og 144 mennesker. Fra Ingusjetia, som er Tsjetsjenias nabo-republikk, rapporterte det som da het OGPU at aktiviteten blant bedrestilte bønder og antisovjetiske krefter økte i fjellandsbyene. Det hemmelige politiet rapporterte at det ikke fantes folk som agiterte for partiets kollektiviseringskampanje, og at det hadde oppstått en spent situasjon i området.

Fra Dagestan rapporterte det hemmelige politiet rykter om at kosakk-avdelinger hadde støttet de muslimske opprørerne i Tersji-herredet, med det resultat at den røde armé måtte trekke seg ut fra Tsjetsjenia. Her skal det føyes til at både kosakkene og fjellfolkene – gamle fiender – var rytterfolk. Ved å kollektivisere hestene gikk disse sammen i kampen mot kommunistene i Nord-Kaukasus. Det gikk fra galt til verre, og i desember 1930 rapporterte OGPU til Stalin at nedslakting av buskap var i gang i både Kaukasus, Kazakhstan og Ukraina. Spesielt om Nord-Kaukasus sto det å lese i en hemmelig politirapport datert 20. desember 1930: «Den siste tiden har kontrarevolusjonære grupper gått til skogs i Naltsjik i Kabardino-Balkaria, og agentrapporter viser at de derfra vil starte aktivt, kontrarevolusjonært arbeid.» De neste årene utspilte det seg en borgerkrig i Nord-Kaukasus. Så avdelinger fra det brutale og hemmelige politiet i Sovjetunionen risikerte ikke operasjoner oppe i de tsjetsjenske og ingusjetiske høyfjellene eller fjellområdene lenger vest før i 1937. Det sa litt om hvilken motstand både tsjetsjenere og de andre, små islamske folkeslagene mønstret,

6 «Soversjenno sekretno: Lubjanka- Stalinu o polozhenii v strane.» Moskva 2004. ISBN: 5-98055-0131-7. Her siteres det både fra bind 7, s. 585-588 og bind 8 – del 2, s. 1528-1529.

stilt overfor en så brutal fiende som Josef Stalins hemmelige politi. Dette enorme KGB-materialet fra fortidens store, politisk skapte tragedie hadde aldri sett dagens lys hvis ikke FSB-direktør Putin hadde tillatt at historikerne fikk forske i arkivene til det hemmelige politi. Men selv om Vladimir Putin ikke var like hard som en Stalin, gikk også Vladimir Putin hardt nok til verks i samtiden når det gjaldt den tsjetsjenske separatismen som igjen blomstret opp. Som direktør for Russlands sikkerhetspoliti la Putin slik grunnlaget for sitt fremtidige steg til presidentembetet.

For i 1999 hadde president Jeltsin utnevnt leningraderen og tidligere generalløytnant i KGB, Sergej Stepasjin, til statsminister. Men Stepasjin håndterte ikke det nye oppsvinget i separatisme i Tsjetsjenia med den fasthet som Boris Jeltsin ønsket seg. Nå skulle det siste skiftet av regjeringssjef komme i Boris Jeltsins lange kadens som president i verdens største land. I august skjedde det. «Klokken 8 om morgenen den 9. august møttes vi hjemme hos meg i Gorki vest for Moskva: Putin, Stepasjin, Tsjubajs, Aksionenko og Volosjin. Bortsett fra meg rakk ikke Stepasjin hånden ut til noen da han hilste. Jeg gikk rett på sak og sa til ham: Sergej Vadimovitsj, jeg har signert en presidentordre hvor jeg utnevner Putin som statsminister og varsler Deres avgang. Stepasjin grep ordet og sa at han ikke ville bekrefte mitt ukaz.»⁷ Vladimir Putins versjon av det dramatiske statsministerskiftet er et sjeldent eksempel på åpenhet om sin egen makt, sammenlignet med hvordan vi senere skulle lære ham å kjenne. Putin kjente statsministeren fra hjembyen, men de hadde aldri hatt personlig omgang, selv om begge kom fra KGB, om enn fra ulike offisersnivåer. «Stepasjin visste at jeg ikke hadde noe med hans avgang å gjøre. Likevel ble det forferdelig pinlig, siden hele håndteringen av avskjeden startet med en telefon der jeg ble bedt om å møte opp på Jeltsins landsted i Gorki. Så vi var fire som satt der da presidenten erklærte at statsministeren skulle gå av. Tenk dere min sinnstilstand. Jeg var jo hans kamerat. På et vis hadde jeg ingen grunn til å rettfærdiggjøre meg selv overfor ham. Jeg kunne jo sagt at du får sparken uansett, men jeg fikk ikke tungen min til å si noe slikt. Selvfølgelig var det svært ubehagelig. Så vi tok bare avskjed,

---

7 Jeltsin. Ibid. Side 383.

PUTIN

og det ble det hele.»⁸ Samme kveld holdt president Jeltsin en TV-tale der han gjorde russerne kjent med at sjefen for sikkerhetspolitiet var utnevnt til regjeringssjef. Jeltsins personlige baktanke med utnevnelsen av Putin til statsminister skulle først bli åpenbar over fire måneder senere, den 1. januar 2000.

---

8 Putin. Ibid. Side 130.

Den annen tsjetsjenske krig førte Putin til topps

SOM STATSMINISTER GIKK VLADIMIR Putin voldsomt til verks i Tsjetsjenia høsten 1999. Krigføringen ble det helt sentrale elementet i hans drøyt fire måneders korte interregnum før Jeltsin vek til side og ga ham sin plass på presidenttabureten. Og det var nettopp måten Putin satte den tsjetsjenske separatismen på plass på som overbeviste Boris Jeltsin om at Putin var rett arvtaker. Russland kunne ikke inngå kompromisser med tsjetsjenernes separatisme. Også det internasjonale samfunnet hadde lenge anerkjent Tsjetsjenia som en del av Russland. Separatisme betyr alltid krig, enten fenomenet oppstår i Nord-Irland, Baskerland eller Russland. Verden glemmer lett at det også var borgerkrigsliknende episoder under verdens yndling, Mikhail Gorbatsjov: I Nagorno-Karabakh sloss armenere og azerbajdjanere fra 1987, våren 1989 braket det løs mellom uzbekere og mesketiske tyrkere, i Fergana-dalen helt øst i Uzbekistan, i Baltikum kom blodbadet i Vilnius og et mindre i Riga i januar 1991; under Boris Jeltsin, som sto USA så nær, var det borgerkrig i Moldova i 1992, og Jeltsin står også ansvarlig for de to tsjetsjenske krigene. Men i den siste av disse ble statsminister Vladimir Putin og Russland med ham ansvarliggjort på grunn av *formen* som Putin valgte for å slå ned det tsjetsjenske opprøret i løpet av høsten 1999. Boris Jeltsin selv beskrev terroren som kom i forkant av den siste tsjetsjenske krigen som en svært reell angst. Og den grep hele Russland. Folk fikk ikke sove og gikk borgervernsvakter ved inngangene til boligblokkene nattetid, eller flyktet i panikk ut på landet til det

husværet de kunne finne der. Men det fantes en mann som fikk bukt med angsten. Og Putin ble denne mannen som Russlands president, konkluderte Jeltsin med.¹

Tsjetsjenias hovedstad Groznyj var en by på størrelse med Oslo. Byens midtpunkt het «Minutka-plassen», da det tok et minutt å krysse plassen på tvers. I 1999 var Groznyj en typisk sør-russisk by med noen større gater kranstet av 1980-talls byggestil, med store varesentra og utdanningsinstitusjoner. Tsjetsjenia hadde også gamle oljekilder, og den beste økonomien i Nord-Kaukasus. Vladimir Putin uttalte offentlig at separatistene bare talte 2000 mann. Men selv skulle Putin komme til å sette inn 60 000 mann for å stanse de islamske radikalernes forsøk på å danne et uavhengig shariät som skulle omfatte hele Nord-Kaukasus. Putin holdt en pressekonferanse i Astana i Kazakhstan den 24. september 1999, dagen etter bombingene av Groznyj. Der uttalte Vladimir Putin seg om separatistene, eller terroristene, som de skulle bli kalt i hans styringstid: «Vi kommer til å forfølge terroristene overalt, på flyplassene, og dere får ha meg unnskyldt, men der skal vi jakte på dem på toalettene, vi skal kverke dem på utedassen om nødvendig. Det var det hele, spørsmålet er endelig lukket.» Dagen før satte Putin inn tunge bombefly som teppebombet Groznyj. Og han fulgte opp med tungt artilleri og med tanks. Den tsjetsjenske hovedstaden ble lagt i ruiner. Det internasjonale storsamfunnet konkluderte med at maktbruken var uskjønnsom. Til sist ble Russland i 2001 suspendert fra Europarådet i ett år for ødeleggelsen av Groznyj. I det internasjonale ordskiftet som fulgte høsten 1999, forsvarte Russland seg med at f.eks. Storbritannia hadde satt inn store, militære styrker mot separatister i Nord-Irland. I en debatt i Underhuset 2. november ble dette naturligvis erkjent, men lakonisk kommentert: «Vi bombet imidlertid aldri Belfast!»

Det tæret på kreftene hos Boris Jeltsin i presidentstolen under oppstarten av denne nye tsjetsjenske krigen. Jeltsins styringstid hadde begynt for åtte og et halvt år siden, og hadde vært ledsaget av folkelig begeistring. Nå hadde presidentens opptreden i animert tilstand i flere år redusert folks respekt for ham. Og regimet var kompromittert av styringsresultatet under 1990-tallet. Korrupsjon, økt byråkratisering og kriminalitet ble dessverre stikkordene for folks forståelse av tiåret. Boris Jeltsin og kretsen rundt ham ble avslørt etter rubelkrakket 17.

1 Jeltsin. Ibid. Sidene 387-388.

august 1998. Rubelen var meget labil den gangen, så det skulle ikke så mye spekulasjon til mot russiske statsobligasjoner, før valutaen falt til en femtedel av sin verdi mot amerikanske dollar i løpet av én natt. De nyrike russerne holdt sine formuer i amerikansk valuta. Så i løpet av den samme natten ble deres formuer fem ganger større på grunn av finanskrakket, som altså var forårsaket av spekulasjon. Boris Jeltsins riksadvokat Jurij Skuratov sendte sine etterforskere inn i databasene til Moskva-bankene. Der fant de navn på sentrale folk i kretsen rundt Jeltsin, som ifølge riksadvokaten hadde stått bak spekulasjonsaksjonen mot rubelen. Putin var som nevnt øverste sjef for FSB. Så gikk det noen måneder, og noe oppsiktsvekkende rammet riksadvokaten. Skuratov hadde jo tre-fire livvakter fra sikkerhetspolitiet rundt seg. Likevel klarte en uidentifisert filmfotograf å komme seg forbi livvaktene hans og filme riksadvokaten til sengs med to damer fra den lette garde. Det var åpenbart at FSB sto bak fellen. Så episoden ble pinlig for Jeltsin-administrasjonen. Og Jurij Skuratov gikk inn i historien som riksadvokaten som hadde snøring på jussen, men ikke på gylfen. Han ble sittende helt til høsten 1999, og senatorene stemte imot å avsette ham, bemerket Jeltsin i 2000. Skandalen kompromitterte den russiske eliten generelt og Jeltsins krets spesielt.

Utviklingen i det tidligere Jugoslavia (Kosovo) og i Kaukasus forverret også forholdet mellom Russland og Vesten i 1999. Før han brått og uventet overga presidentembetet til Vladimir Putin på nyttårsaften 1999, spurte Boris Jeltsin seg selv: «Hvordan vil folk forholde seg til meg etterpå? Jeg hadde ingen illusjoner, de ville hverken være glade i meg eller ta meg til sitt hjerte. Jeg hadde også mine tvil om hvordan publikum ville reagere på meg under teaterbesøk, ville de pipe meg ut? Og hvordan ville jeg føle meg rett etter at jeg hadde gått av? Ville folk etter gammel russisk tradisjon som vanlig skyldte alle ulykker og synder på den som var gått av?» Boris Jeltsin rystet samtiden denne nyttårsaften, både fordi hans avgang som president i Russland kom veldig uventet, fem måneder før tiden var inne, og fordi han bare fant en tidligere KGB-major blant 150 millioner russere til å etterfølge seg. Med sin reserverte personlighet var Putin fortsatt temmelig ukjent, trass i at han både hadde vært sjef for FSB og sittet fire måneder som statsminister. Boris Jeltsin mintes at bare han selv hadde stått som garantist for Mikhail Gorbatsjovs trygghet mot straffeforfølgelse i

1991. Derfor sikret Boris Jeltsin seg en avtale med Putin. Som konstituert president utstedte Putin følgende dekret 1. januar 2000: «Når en president i Russland legger ned utførelsen av sine fullmakter, er han immun mot straffeforfølgelse ... og kan hverken trekkes strafferettslig eller administrativt til ansvar, anholdt eller arrestert, utsettes for husundersøkelser, forhør eller selv bli kroppsvistert ...».² Blant rusere flest ble Putins dekret tolket som et «forhåndsamneste» for Boris Jeltsin, noe han selv benektet og som Putin tiet om. Slik ble heller ikke den første folkevalgte Kreml-lederens avgang normal. Som Jeltsins etterfølger videreførte Vladimir Putin til å begynne med tanken om hvor det euroasiatiske Russland egentlig hørte hjemme: «Selvfølgelig er Russland mer enn et mangfoldig land, men vi er en del av den vest-europeiske kulturen. I dette ligger i virkeligheten våre verdier. Hvor våre folk enn bor, i Det fjerne østen eller i sør, så er vi europeere.»³ Men der Mikhail Gorbatsjov og Boris Jeltsin førte først Sovjetunionen og deretter Russland betydelig nærmere både Vest-Europa og USA fra 1985 til 2000, mistet Vladimir Putin særlig Vest-Europa de neste 20 årene fra 2000 til 2020. I utgangspunktet var det de som trodde på en annen utvikling under Putin. Hillary Clinton skriver: «I store deler av verden ble midten av 1990-tallet en tid for forsoning og voksende stabilitet. Sovjetimperiet ble oppløst uten at det skapte noen ny krig, og Russland samarbeidet med USA og Europa for å skape en tryggere fremtid.»⁴ Da hennes ektemann Bill Clinton fortsatt var USAs president, traff han Vladimir Putin som statsminister sammen med president Boris Jeltsin i 1999: «Jeltsin var svær og kraftig; Putin var kompakt og i ekstremt god form etter årevis med kampsport. Jeltsin var ordrik der Putin var tilmålt og presis. Jeg forlot møtet i troen på at Jeltsin hadde valgt sin etterfølger med både evner og kapasitet til å stå for hardt arbeid, nødvendige egenskaper for å håndtere Russlands turbulente, politiske og økonomiske liv bedre enn Jeltsin nå kunne, gitt hans helse og problemer. Putin var også tøff nok til å forsvare Russlands interesser og arven etter Jeltsin.»⁵ At litt av den arven beklageligvis ble kleptokrati, fokuserte ikke Bill Clinton

2 Jeltsin. Ibid. Sidene 380, 395 samt sidene 397-398.

3 Putin. Ibid. Side 155-156.

4 Hillary Rodham Clinton: «Living history» Side 464. London 2003.

5 Bill Clinton: «My life». Side 869-870. London 2004.

på. Men så likte han jo Jeltsin ... Vesten bar også selv et ansvar for at Vesten skulle miste Russland! Så tidlig som i april 1991 møtte USAs tidligere president Richard Nixon Boris Jeltsin i Kreml. Den gangen sa Nixon, som hadde åpnet forholdet til Russland ved sin østpolitikk i begynnelsen av 1970-tallet, i Jeltsins nærvær: «I USA brukte vi hundrevis med trillioner av dollar på å demme opp for den aggressive sovjetkommunismen. Men vi har ikke vært villige til å forsikre det unge og skjøre demokratiet i Russland med noen titalls milliarder dollar!» Det Nixon siktet til var at Russland tok over den sovjetiske utenlandsgjelden på 80 milliarder dollar, en gjeld Vesten, USA og IMF ikke slettet. Det kunne blitt en liten Marshall-hjelp, det! Men hjelpen kom aldri ...

I 2000 fortsatte imidlertid den andre tsjetsjenske krigen, men nå med Vladimir Putin som øverstkommanderende i Russland. Ganske fort ble varetektsfengselet i landsbyen Tsjernokozovo utenfor Groznyj beryktet. Først var det armégruppen i Tsjetsjenia som brukte stedet til sine fanger, siden det ordinære, russiske politiet. Politiet opprettet en svær forlegning i Groznyj for opprørspolitiet OMON, mens den russiske hærens armégruppe forla på det meste opp til 60 000 mann i store telt på Khankalà-basen nord for den tsjetsjenske hovedstaden. Det ble hardere konfrontasjoner med Putins faste hånd på statsroret. Hver morgen klokken halv fire kjørte kolonner med tanks, bombehunder, sappører med minedetektorer og infanteri ut fra Khankalà-leiren. Alle viktige veier rundt Groznyj måtte saumfares etter miner før morgentrafikken. Hatet til russerne blusset opp på nytt i Tsjetsjenia. Russiske militære lastebiler sluttet helt å stanse ved inngangen til markedsplassen i Groznyj. Det var blitt for vanlig at noen i den tette folkemengden usett kastet en håndgranat opp i lastekarmen, der politifolk eller soldater gjerne satt på benkene. Russerne jaktet ivrig på separatister og terrorister, ikke bare i hovedstaden Groznyj, men i Gudermes og i Sjali-området. FSB hadde en egen ansvarshavende for Tsjetsjenia. Fra november 1999 til 2002 var det FSB-general Aleksandr Zjdanovitsj. Han ble også mannen Putin brukte til å håndtere terroraksjonen mot Dubrovka-teateret i Moskva i 2002. Der tilbød journalisten Anna Politkovskaja seg å megle mellom «de sorte enkene», så tallrike på terroristenes side, og FSB under Zjdanovitsj' ledelse. De kjente hverandre godt fra Groznyj. Også denne toppmannen i det russiske

sikkerhetspolitiet hadde ellers sitt å stri med, får en si. Sønnen Jevgenij ble idømt ti års fengsel for narkotikaforbrytelser i 2019. Faren var en intellektuell, men apparatet hadde jo i all offentlighet fått beskjed av Putin om å kverke terroristene på utedassen. I Tsjernokozovo gjorde de langt på vei dette. Som reporter skrev Anna Politkovskaja mange avslørende artikler om overgrep mot folk som ble satt i forvaring i Tsjernokozovo, eller som bare forsvant etter at russiske tropper eller opprørspoliti hadde pågrepet dem. Mang en offiser fikk karrieretrøbbel som et resultat av Politkovskajas artikler i Novaja Gazeta fra Tsjetsjenia. Imidlertid viste den andre krigen i Tsjetsjenia at terroren som kampform hadde bitt seg fast i Russland, og skulle prege Vladimir Putins styringstid i mange år fremover.

Bill Clinton trodde Putin kunne ta vare på arven etter Jeltsin. Men arven besto vel så mye i å rydde opp etter ham. Det skulle skje med helt andre metoder enn russerne hadde vært så vant med etter 1985. Bare to dager før Vladimir Putin skulle innsettes som Russlands valgte president den 7. mai 2000, ble det publisert en lekkasje fra hans egen administrasjon som bar bud om hvilken «politistat light» Vladimir Putin planla å etablere. Den 5. mai 2000 trykte uketidsskriftet «Vlast» («Makten») et politisk strateginotat simpelthen kalt «6. redaksjon».⁶ Tidsskriftet presenterte planen som Putin-administrasjonens: «Programmet vurderer at det strategisk ikke er til å komme fra at FSB og andre spesialtjenester må trekkes inn i virksomheten til det politiske direktorat i presidentens administrasjon.» Her sto det svart på hvitt at moralen i samfunnet etter årene med Jeltsin var slik at ethvert utspill fra Kreml ble avvist. Igjen følte Putin styringslammelsen, den dødelige sykdommen han hadde ment å observere i sovjetstaten da han satt som ung KGB-major i Dresden høsten 1989. Så kom metodene for politisk styring i et gradert kapittel: «... påvirke virksomheten til samfunnsfigurer og politiske ledere på føderalt, regionalt og lokalt nivå gjennom innsamling og utnyttelse av spesialinformasjon knyttet til deres virke i politikk og samfunn, finansieringskilder, materiell velstand, offisielle og uoffisielle kontakter, tilhengere, motstandere, svakheter, interesser og annet.» I dette strateginotatets tredje kapittel sto det: «En mekanisme er å ta de forskjellige massemedier under kontroll, benytte hensiktsmessig,

6 www.vlast.kommersant.ru/Jf.boksen for dokumenter.

innsamlet spesialinformasjon, herunder informasjon av kompromitterende karakter. Opposisjonelle massemedier eller medier som er vennlig innstilt overfor opposisjonen, kan føres inn i finansielle kriser, konsesjoner og registrering av deres firma i organisasjonsregisteret kan trekkes tilbake, det kan skapes vilkår som enten vil gjøre det opposisjonelle medium regjerlig eller umulig.» FSB-general Aleksandr Zjdanovitsj ble assisterende kringkastingssjef med ansvar for sikkerheten under Putin. Så med en slik filosofi bygget Vladimir Putin opp et statsapparat der han puttet høyere offiserer fra KGB eller FSB inn i nøkkelposisjoner høyt og lavt. Dmitrij Kozak, Sergej Ivanov og hans riksrevisor Sergej Stepasjin er bare tre andre berømte eksempler. 20 år etter er det lett å se hvorfor det gikk som det gikk. Men påstanden om at Putin gjeninnførte sovjetiske tilstander, er usann. La oss bare minne om de viktigste ankepunktene mot politistaten Sovjetunionen i Vesten: ingen bevegelsesfrihet og ingen trosfrihet. Putin stengte ikke Russland inne bak jernteppet igjen som president. Den russisk-ortodokse kirke hadde vært en av de mest forfulgte sektorer av det sovjetiske samfunnet. Så Vladimir Putin knyttet en nær allianse fra første stund av sin presidenttid med Patriarken av Russland. Det var et maktgrep som sikret Putin respekt, legitimitet og sågar kjærlighet blant troende, og de er mange. I tillegg så folk en president som ikke gikk på fylla og som snakket dannet og normalt, når han ikke truet med å kverke noen på utedassen ...

Russerne har en litt trist, men sann beskrivelse av sin egen mentalitet, «vår egen beryktede omtrentlighet».⁷ Beskrivelsen dekker godt den første store krisen Vladimir Putin måtte takle som president. Atomubåten «Kursk» falt inn under NATOs Oscar II-klasse. Den var 14 700 tonn tung og 154 meter lang, i størrelse tilsvarende en boligblokk med ti innganger og 6 etasjer. «Kursk» var faktisk 18 meter kortere enn verdens største ubåt, også den bygd av russerne. Den ble kalt «Typhoon» på NATO-språket og «Akula» eller hai på russisk. Sovjetunionen bygde seks Typhoon-fartøyer, og hvert fartøy hadde like mye sprengkraft om bord som alle bomber sluppet på alle sider under annen verdenskrig. Oscar II-klassen var mer tallrik. Begge klassene var strategiske. Med sin lengde var «Kursk» nesten tre ganger lengre enn Norges største ubåter: Ula-klassen, der hvert

7 «Nasja preslovutaja priblizitelnost» er uttrykket på russisk.

fartøy var på 59 meter. I august 2000 seg atomubåten «Kursk» inn til hjemmehavnen Vidjajevo på nordvestkysten av Kola-halvøyen. Vidjajevo var og er en lukket by for utlendinger, og er strengt kontrollert. Byen hadde på denne tiden 10 000 innbyggere, som bodde i store boligblokker på 10–15 etasjer. Som lukket marineby var forsyningene og levekårene gode. Kapteinen på «Kursk» ba om tillatelse til å legge an ved vinsjene i marinehavnen for å losse en defekt torpedo med kjælenavnet «Tolstjåk» («Tjukken»). Dette var en ny torpedotype, produsert ved fabrikken «Dagdiesel» i Dagestans hovedstad Makhatsjkala i Nord-Kaukasus. To ingeniører fra torpedofabrikken var om bord: Arnold Borisov og Mahmed Gadzjijev. De to hadde vært med på atlantehavspatrolje. Både disse ingeniørene og fartøysjefen mistenkte at «Tjukken» var defekt. Derfor ønsket de å bli kvitt torpedoen før de skulle til sjøs igjen. Skipssjefen om bord på «Kursk» var kommandør Gennadij Ljatsjin. Han fikk avslag på å legge til ved vinsjene på kaien, da disse var opptatt. Så skipssjefen fikk ordre om å seile ut igjen til torpedoøvelse mot krysseren «Peter den store» utenfor innløpet til Murmanskfjorden, 175 km nord for Nordflåtens hovedbase i Severomorsk. Øvelsen var allerede i gang da «Kursk» sluttet seg til opplegget, og øvelsen mellom «Kursk» og krysseren skulle begynne 12. august. Det var en enorm øvelse.

Norge fulgte med fra Marjatta, som er navnet på den norske marinen signalspaningsfartøy. Siden skrev daværende forsvarsminister Bjørn Tore Godal (A), at bare lydbildet fra russernes marineøvelse var overveldende, som et intenst, auditivt fyrverkeri. På øvelsesstedet mellom «Kursk» og «Peter den store» var vannet bare 110 meter dypt, mens ubåten var 154 meter lang. Norske marinespesialister, som admiral Egil Eikanger, mente det var galskap å øve med så svære ubåter på så grunt vann. «Det var som å kjøre en supertanker inn i Øygarden vest for Bergen: Du går på grunn!»

Skroget til «Kursk», med 118 mann om bord, ble rammet av en enorm eksplosjon kort tid etter øvelsesstart. Lydbildet fra øvelsen må generelt ha vært så voldsomt at russerne ikke med det samme forsto hva som hadde skjedd da øvelsesledelsen om bord i krysseren mistet kontakten med «Kursk». Det ble nemlig søkt i 16 timer før havaristen ble lokalisert. Da hadde allerede russisk «khalåtmost» (grov uaktsom-

het) gjort seg gjeldende, skulle undersøkelseskomisjonens rapport siden fortelle.⁸

For «Kursk» var nemlig konstruert slik at de to atomreaktorene om bord ikke skulle være mulig å starte uten at en nødbøye var armert. I tilfelle ulykke eller fullt havari skulle nødbøyen skytes ut automatisk og opp til overflaten for å gjøre det lettere å søke etter fartøyet. Armeringen skulle skje med to nøkler. Skipssjefen hadde én, den politiske kommissæren den andre. Men da vraket ble brakt på land to år etter, fant etterforskerne nødbøyen i fabrikkemballasjen, urørt og i originalinnpakningen. I stedet for å montere

denne sikkerhetsforanstaltningen hadde mannskapet klart å omgå denne nødprosedyren, som skulle ha vært nødvendig for å starte atomreaktorene, og seilt med ubåten siden 1995! Derfor fant ikke russerne «Kursk» på 16 timer, dyrebar tid som kunne vært brukt til å redde dem som befant seg akterut. For fremdeles levde 23 av mannskapet i akterskottet. Dagboknotatene som noen skrev, mens andre i desperasjon banket SOS-signaler på skottene fra skrogets innside, røpte deres skjebne da «Kursk» ble hevet og papirene funnet. De som hadde overlevd den opprinnelige eksplosjonen skrev også avskjedsbrev til sine pårørende. Disse hjerteskjærende vitnesbyrdene fra menn som intenst, men forgjeves håpet på redning, ble funnet av Havarikommisjonens eksperter. Og de ble offentliggjort. Derfor fikk vi vite om deres uhyggelige tragedie. De var avskåret fra baugen, visste ikke hva som var

**СПАСИТЕ
СВОИ ДУШИ!**

«Frels deres sjeler» står det på denne russiske tegningen av tragedien.

8 Rossiskaja Gazeta, 29. august 2002. Overskriften på havarikomisjonens rapport var «En antistatlig hemmelighet», og i ingressen sto det å lese at «uaktsomhet må aldri mer skjules som statshemmelighet».

skjedd der. Torpedoeksplosjonen hadde ødelagt de fremre skottene i det enorme fartøyet; hermetiseringen forsvant på sekunder, og alle døde, både i kommandosentralen og resten av avdelingene foran i den svære ubåten. For dem som fortsatt var i live, om enn på lånt tid, fantes ingen andre kommunikasjonsmidler enn å banke i skroget. Med seg hadde de sprayboksaktige beholdere som regenererte surstoffet og holdt dem i live noen timer til. Som profesjonelle ubåtmannskaper visste de jo hvor lenge pusteapparatene kunne vare! Bankelydene deres ble oppfanget av de russiske minedykkerne, som kom ned til vraket. Da var det Nordflåten ba den norske marinen om hjelp. I Bodø satt admiral Einar Skorgen. Han reagerte så raskt han kunne. Dykkerfartøy og alt nødvendig utstyr for norske redningsmannskaper opplært i å hjelpe nettopp slike som de 23 overlevende ble sendt av gårde. I alt talte mannskapet om bord i «Kursk» 118 mann. De overlevende fikk ikke svar på bankingen sin fra skipskameratene i de andre skottene, og skjønnte at det ikke var liv forut. Men de russiske dykkerne ga dem håp da de banket tilbake fra utsiden. Så der satt 23 fortvilte unge menn i våtdrakter og pustet surstoff. Det var en redningsluke for evakuering av skottet, men den måtte åpnes fra utsiden fra en dykkerklokke, og via denne var tanken å unnsette de overlevende i en kontrollert oppstigning til overflaten. Men ifølge russisk presse overlevde de bare i syv timer.⁹ De 16 timene med forgjeves forsøk på å lokalisere havaristen ble dermed fatale, og nordmennene rakk aldri frem i tide. Hadde nødbøyen vært montert etter forskriftene og blitt skutt ut, ville Nordflåten visst med en gang hvor forliset befant seg og ikke brukt 16 dyrebare timer («... *vår beryktede omtrentlighet ...*»). Verst var Russlands marinesjef, Admiral Vladimir Kurojèdov, som løy til hele verden om årsaken til tragedien. Også foran NRKs TV-kamera i Moskva påsto han at en amerikansk ubåt av Los Angeles-klassen hadde rammet «Kursk»! Nordflåtesjefen, admiral Vjatsjeslav Popov, tiet klokkelig. 15 dager etter «Kursk»-forliset brant TV-tårnet Ostankino i Moskva. Folkehumoren i den russiske hovedstaden hevnet seg på marinesjefens løgn, og vitsen lød: «Hvorfor brant Ostankino-tårnet? Jo, det kolliderte med et TV-tårn fra et NATO-land!»

Hvor var president Vladimir Putin? Den nyslåtte presidenten ferierte på Krim! Det var jo august, så presidenten var som så mange andre på

⁹ <https://www.kursk.kp.ru/daily/26867.5/3909787/>

ferie i midten av måneden. På Krim av alle steder, i nabolandet Ukraina, som skulle bli så skjebnesvangert for Putin 14 år senere. Men der og da tenkte trolig Vladimir Putin sitt da han fikk de første rapportene. Han hadde tross alt også en fagmilitær utdannelse. Men kanskje slo også en geografisk tanke ham nå. For Vladimir Putin hadde kalt oppløsningen av Sovjetunionen i 1991 for en av historiens største menneskeskapte katastrofer. Ukraina var blitt en uavhengig stat for første gang på 350 år. Og russerne opplevde at de tapte de fleste av sine ferieparadiser ved Svartehavet i 1991, for også Georgia ble et suverent land, og hele kysten sør for Sotsji mot Batumi nær Tyrkia, i likhet med Krim, det reneste «Mallorca» for dem. Så Vladimir Vladimirovitsj Putin, eller VVP, som han allerede ble kalt på folkemunne, boltret seg videre på vannscooter på Krim under «Kursk»-tragedien. TV-bildene i de dagene av den sommerglade presidenten som åpenbart ikke ville la en ubåt-tragedie forstyrre feriehyggen, provoserte vanlige russere. Ubåten sank bare åtte måneder etter at Putin hadde kommet til, og han var ikke klar til å takle noe slikt. 15 år senere skrev Rossija Segodnja at den nye presidenten ikke forsto at han også hadde en rolle som landsfader å spille. Han skulle selvsagt ha reist til katastrofestedet umiddelbart. I stedet fortsatte VVP å kjøre vannscooter! Og han kommenterte ikke katastrofen på to uker, noe hele Russland fordømte ham for. Det skulle ta 15 år før det var glemt, minst.¹⁰ Men Putin sto i en fortielsens uhyggelige tradisjon fra sovjettiden. Gorbatsjov hadde heller ikke klart å snakke om Tsjernobyl-ulykken som inntraff lørdag 26. april 1986 før 14 dager senere. Og Gorbatsjov var glasnostens (åpenhetens) fader i Kreml. «Hvorfor utviste Gorbatsjov en slik rar personlig passivitet?» spurte hans egen regjeringssjef. Kremles behandling av Gorbatsjovs sene håndtering av jordskjelvet i Armenia i 1988 hadde også fått statsminister Rysjkov til å brøle i telefonen av raseri.¹¹ Det er nærliggende å tro at Vladimir Putins passivitet føyde seg pent inn i rekken av tradisjonelle fortelser, og ønsket om at topplederen i Kreml bare skulle assosieres med suksesser. Så kan man jo alltid spørre om det ville gjort noe fra eller til for redningsarbeidet om topplederen kastet lys over redningsinnsatsen med sitt nærvær? Det dreier seg utvilsomt om symbolpolitikk, men symbolpolitikk er også viktig. Vi i Vesten har selv

10 <https://inosmi.ru/world/20150814/229620230.html>

11 Rysjkov, *ibid.*, s. 170 og 214.

sett tilsvarende eksempler på ledersvikt. Da mange nordmenn omkom under en tsunamikatastrofe i Khao Lak i Thailand 26. desember 2004, bommet både statsminister Kjell Magne Bondevik og utenriksminister Jan Petersen ved ikke å vise seg da Utenriksdepartementet satte opp krisestab i Norge den gangen.

Putins første prøve, for ikke å si prøvelse, ble altså håndtert i tråd med typisk sovjetisk krisehåndtering: fortielse, fornektelse og direkte løgn.

Men de ni og et halvt årene som var gått siden Sovjetunionens sammenbrudd, hadde skapt såpass frimodighet i den russiske samfunnsamtalen at både ubåtkatastrofen og Putins innledende ignorering av den skapte debatt, og det temmelig åpent. En av Russlands mest erfarne ubåtoffiserer, viseadmiral Jevgenij Tsjernov, gikk året etter ut og kritiserte sterkt både svikten i redningsarbeidet og fortielsen som fulgte.¹² I en egen fagartikkel slo han fast at offiserene i det russiske ubåtvåpenet bare besatte halvparten av den kompetansen som skulle til for å håndtere atomreaktorene om bord. Admiralen var svigerfar til kommandørkaptein Aleksandr Nikitin. Han ble medarbeider for norske Bellona, så arrestert for spionasje av FSB i 1995, og til slutt sensasjonelt frikjent i Russlands høyesterett med den legendariske advokaten Jurij Schmidt som sin forsvarer året før ulykken, i 2000. Likevel tok svigerfaren modig bladet fra munnen. At det ikke nyttet å fortie årsaken til «Kursk»-forliset skjønte jo de russiske marinedykkerne også. Det kunne ikke være snakk om en kollisjon, for hele forpartiet foran ubåttårnet på «Kursk» var sprengt bort! Admiral Tsjernov selv var overrasket over at vraket overhodet ble hevet. Det ville jo blottlegge alle løgnene. Men glasnost hadde fått virke for lenge siden 1985, og folk var rasende nå. Derfor ble ubåten hevet, og Russlands nye riksadvokat lot den statlige publikasjonen «Rossijskaja Gazeta» trykke havarikommisjonens omfattende og detaljerte rapport den 29. august 2002, under overskriften: «En antistatlig hemmelighet»! Ingressen erklærte at grov uaktsomhet aldri mer måtte hemmeligholdes som en statshemmelighet. Og de fem fullformats avissidene som rapporten opptok, var så avslørende for Nordflåten at det ville tatt ti organisasjoner av CIAs kaliber hele

12 <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,172668,00.html>

ti år å samle så detaljert stoff om tilstandene på Kola som kom frem i den offisielle havarikommisjonens rapport. «Kursk»-katastrofen ble en alvorlig påminnelse om hvilket forfall det russiske forsvaret hadde lidd i løpet av 1990-tallet. Slik fikk den stor betydning for det gjenoppbyggingsarbeidet av den russiske stat og samfunn Vladimir Putin prioriterte i sin første presidentperiode.

Putins første, vestlige orientering

DA LJUDMILA OG VLADIMIR bodde i Dresden, så de tydelig hvor mye bedre levekår østtyskerne hadde enn sovjetborgerne. De var selvsagt også klar over at levestandarden var enda høyere vest for sektorgrensen eller Jernteppet, som raknet foran øynene på dem i 1989. I tillegg til egne inntrykk var jo Putin utdannet under en periode da Bresjnevtiden, som i praksis varte i 20 år, offisielt ble kalt for stagnasjonsæraen. Kremles nye aksiom, som fikk praktiske følger for KGB, var erkjennelsen av at Sovjetunionen måtte skaffe seg en fornuftig plass i den internasjonale, økonomiske arbeidsdelingen før samfunnsøkonomien kunne reformeres opp fra sitt daværende katastrofale nivå. Det var den økonomiske konklusjonen under Mikhail Gorbatsjovs lederskap. Senere tilførte Boris Jeltsin ledelsen en klart provestlig holdning gjennom det erkjente og varme tosidige vennskapet mellom Jeltsin og Bill Clinton. Vladimir Putins første kongstanke for å skaffe Russland en rasjonell plass i internasjonal arbeidsdeling tok utgangspunkt i at den nye presidenten styrte verdens største land målt i areal. Tanken var å bruke dette veldige, euro-asiatiske kontinentet som transittområde eller kontaktsluse mellom Vestens økonomi og økonomiene i Kina, Japan og landene i Sørøst-Asia. Planen var god, til lands som til vanns. Ikke minst den arktiske issmeltingen kunne åpne for seiling gjennom Nordøstpassasjen. Men en slik plan forutsatte at det rådde politisk tillit til regionene både øst og vest for Russland. Kanskje Putin senere lot seg lede av det russiske ordtaket om at «Østen må du være venner med – for med Vesten kan du alltid forhandle!» Uansett visste Putin godt

fra sine Tyskland-studier hvordan mangel på tillit gjennom historien hadde vært en hemsko for internasjonal handel. I mellomkrigstiden var Tyskland økonomisk ekspansivt i andre halvdel av 1930-tallet. Men ingen stat i Øst-Europa slapp et togsett over grensen til Tyskland før tyskerne hadde returnert det forrige togsettet som entret det tredje riket! På grunn av manglende tillit forfalt handelssamkvemmet til ren byttehandel. Det hadde rammet særlig jordbrukslands relasjon til Tyskland på 1930-tallet.¹ Dette er et meget berømt eksempel fra økonomisk historie, og Vladimir Putin skulle de neste 20 årene stadig minne om at russisk økonomi var og er altfor råvarebasert. Så ble det nettopp tilliten som skulle bli limet i den internasjonale økonomiske samhandlingen da Russland forlot kommunismens æra. «Det aller mest verdifulle og håpefulle som ble oppnådd i perioden 1988–1990 i internasjonal politikk, var tilliten. Den fant sitt uttrykk i «Den store avtalen» mellom Sovjetunionen og Tyskland», slo stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov fast, og Putin som alle andre i KGB fikk seg dette dosert.² Både under Mikhail Gorbatsjov og Boris Jeltsin hindret USA imidlertid russisk adgang til WTO. Det skulle først bli åpnet en dør dit for Russland under Putin. Forhandlingene tok 22 år, og Russland fikk først bli med 22. august 2012. For omtrent alle politiske avskyninger i russisk politikk ble dette oppfattet som en bitter erfaring og bekreftelse på at USAs antirussiske holdninger kom tilbake under George W. Bush Jr. Dette er også et viktig poeng å ha i mente når det skal analyseres hvordan Vesten mistet Russland, og ikke bare omvendt. Putins plan fra 2000 om hvordan Russland skulle skaffes et sete ved de rikes bord, ble ledsaget av et geopolitisk grunnsyn. Synet kunne romme en målkonflikt i hans overordnede kongstanke om å få Russland med i den internasjonale, økonomiske arbeidsdelingen fra første stund av hans styringstid. Allerede i 2000 proklamerte president Putin at russisk utenrikspolitikk alltid primært skulle avspeile og være en funksjon av Russlands nasjonale interesser. Meget ferske, praktiske erfaringer tilsa det, sett med russiske øyne. Det var i hvert fall ærlig ment fra Vladimir Putins side. I alle store land er utenrikspolitikken alltid primært en funksjon av innenrikspolitikken, men ofte later man

1 RR Palmer – J.Colton: «Nya tidens världshistoria», bind II, ss. 289 og 317.

2 Mikhail Gorbatsjov: «V menjajusjsem mire» eller «En verden i forandring», side 184.

som om de ideelle fordringene, som Ibsen kalte dem, har mer å si for utenrikspolitikken enn de egentlig har. Det er bare i småstatsteori at utenrikspolitikken betyr så mye mer for overlevelsen. Bare tenk på Norge, som 9. april 1940 hadde bygget ned sitt militære forsvar i til-liten til «den forutseende utenrikspolitikken» som vi selv kalte håpets skrøpelige knagg for, og som skulle redde landet!³ Så i begynnelsen av sin presidenttid utviste Vladimir Putin en *no-nonsense*-holdning til det utenrikspolitiske spørsmålet. Hjemme fikk han sannelig ingen hvetebrødsdager. Men det første toppmøtet med USAs nye president, George W. Bush Jr, fant sted i Slovenias hovedstad Ljubjana den 16. juni 2001.⁴ For den reserverte Vladimir Putin opplevdes alle karslige

3 10. april 1940 kom til til et voldsomt oppgjør mellom justisminister Terje Wold og forsvarsjefen Kristian Laake om nettopp dette, jf. professor Tom Kristiansen: «Otto Ruge – hærføreren» side 29. Oslo 2019.

4 Forfatteren var akkreditert som en del av Kremles pressekorps til toppmøtet.

skulderklapp fra Bush som vel cowboy-aktige, selv om Putin godt visste at han måtte vente seg slikt fra en texaner. Da hadde det vært en annen nærhet den gang president Bill Clinton hadde spilt saksofon for president Boris Jeltsin i Det hvite hus midt på 1990-tallet. «En så blid mann starter ikke tredje verdenskrig!» sa Jeltsin om Clinton etterpå. Bildene av Bill & Boris taler for seg selv!

Under det korte toppmøtet mellom Putin og Bush Jr. i juni 2001 sa den amerikanske presidenten at en kar som Putin kunne han tro på. Begge var lykkelig uvitende om hvor fort verden skulle bli forandret, selv om problemet med terrorisme ble tatt opp av de to presidentene under deres første møte. Så kom den 11. september 2001 med Al-Qaidas angrep mot World Trade Centre i New York og mot Pentagon utenfor Washington D.C. I kjølvannet av terrorhandlingen som utløste NATOs paragraf 5, som fastslår at et angrep på ett NATO-land er et angrep på alle stater i alliansen, skjedde det noe som fort ble glemt av alle andre enn aktørene: Det ble inngått et strengt hemmelig operativt trekantsamarbeid mellom etterretningstjenestene i USA, Russland og Israel. Plutselig fikk vestmaktene mer sans for noe russerne hadde sagt seks-syv måneder tidligere. Til NRK uttalte nemlig FSB-general Aleksandr Zjdanovitsj i Groznyj dette: «Russisk etterretning har konkrete kunnskaper om et samordningsorgan inne i Afghanistan for all

Til venstre: Oberst Ole-Martin Hojem i tysk beret i Kabul.

Til høyre: Forfatteren holder foredrag for ISAF.

islamsk terror i Kaukasus, på Balkan, i Midtøsten og rundt Israel.»⁵ I vest var advarselen blitt ignorert av myndighetene, men pipen fikk en annen lyd i september. Sjefen for Russlands grensepoliti uttalte også til NRK på denne tiden at «norske myndigheter aner ikke hva det gamle jernteppet i nord sparte deres samfunn for». Han siktet til heroinsmuglingen fra Afghanistan til Vest-Europa. Så med en tidligere KGB-offiser som ny president viste arvingen FSB en ny og usedvanlig åpenhet. Dette ble Vladimir Putins første bidrag til å bekrefte en provestlig orientering. «Ingen forstår internasjonal terrorisme i dag så godt som Russland!» sa Israels utenriksminister Shimon Peres til russisk presse 29. august 2001.⁶

Afghanistan ble det første målet for etterretningssamarbeidet i kampen mot terrorismen mellom USA, Israel og Russland. Al-Qaidas tilfluktssted i Tora-Bora-fjellene sør i landet var årsaken. FN vedtok mandat for en stabiliseringsstyrke, ISAF, i desember 2001. Men frem til 2003 var ikke styrken mer enn et heimevern for Kabul by, uttalte daværende visestabssjef oberst Ole Martin Hojem. Han var på utlån i fem år til den tysk-nederlandske brigade i Münster, og kom derfra til stillingen som visestabssjef i Kabul. Den åpenheten skulle senere nesten koste obersten jobben hjemme i Norge. Det var først forsvarsminister Anne-Grethe Strøm-Erichsen (AP) som rehabiliterte obersten, som var blitt gjemt bort på Forsvarets høyskole i Akershus etter sin hjemkomst fra utlandstjeneste. Han endte til slutt som Hærens utsendte militærat-taché i Washington D.C.

Fordi det tok tid å bygge opp ISAF-styrken, ble den russiske støtten til prosjektet av stor betydning. Vladimir Putin åpnet Russland som gjennomfartsområde for materiell inn til Afghanistan. De tidligere sovjetrepublikkene i Midt-Asia fulgte positivt opp. Flystyrker som skulle støtte ISAF fikk ta i bruk flybasen Manas i Kirgisistan i desember 2001. Også norske F 16-fly fikk base der. Russerne, som hadde stått med 120 000 mann i Afghanistan fra desember 1979 til Gorbatsjov trakk seg ut i 1989, hadde ni og et halvt års felterfaring og 16 000 falne, og ville derfor ikke inn igjen med egne styrker. Men de ga helt nødvendig støtte til den USA-ledete etableringen av ISAF-styrkene, som Norge også var med i. Denne store aksjonen for å drive

5 Jf. NRK Søndagsrevyen 1. april 2001, reportasje sendt fra Tsjetsjenia av forfatteren.

6 NRK Radio, programmet «Verden i dag», 29. august og 4. september 2002.

Al-Qaida og Taliban ut av Tora Bora-fjellene ble iverksatt under kodenavnet «Anaconda», og Telemark bataljons elitesoldater deltok i all hemmelighet fra Bagram-basen nord for Kabul. Oppdraget var meget skarpt! US Marines' aksjon ble drevet fra den gamle, sovjetiske flybasen Bagram mot fjellene nord for Kabul. Spesialstyrker støttet av amerikanske kampfly og helikoptere gjennomførte disse offensive og militært sett vellykkete operasjonene mot Al-Qaidas hulebaser i Tora Bora-fjellene. Her var russisk etterretning godt kjent fra før, og trolig til god hjelp for de allierte fra vest i Afghanistan. Men som i Kosovo i 1999, da Forsvarets spesialkommando (FSK) var med på de mest offensive operasjonene, ble det skjult for norsk offentlighet hva elitestyrken fra Telemark bataljon drev med fra Bagram-basen. De var nemlig adskilt fra resten av den norske ISAF-kontingenten, forlagt til «Garnison Framheim» på Kabul flyplass. Elitesoldatene var forlagt i en brakke vis à vis Bagram-basens administrasjonsbygning og fengsel. US Marines la ikke skjul på hvor nordmennene var forlagt. Spesialstyrken Navy Seals var deres partnere. Siden ble den ordinære, norske ISAF-kontingenten flyttet fra selve Kabul lufthavn til Mazar-e-Sharif, og omsider til Meymane i Faryab-provinsen nord for Hindu Kush-fjellene. Utover 2000-tallet vokste ISAF-styrken i Afghanistan og kunne støtte seg til sikrete forsyningslinjer også gjennom Russland. Vladimir Putin åpnet selv for NATO-transitten. Den veien var regnet som sikrere enn inn via Pakistan, en amerikansk alliert. For i fjellområdene mellom Afghanistan og Pakistan var Taliban sterkt militært, og det satte logistikken under et farlig press for ISAF-styrkene. Derfor kan Vladimir Putins støtte til den USA-ledete aksjonen i Afghanistan, som skulle vare ett år lenger enn den sovjetiske okkupasjonen, sies å ha vært en strategisk, provestlig og hjelpsom håndrekning fra president Putins side utover 2000-tallet. Men den vestlige intervensjonen i Afghanistan mislyktes også fordi den ikke kom til å utgjorde særlig stor forskjell for vanlige menneskers liv i landet. Fortsatt har bare 7 % av afghanerne tilgang på elektrisk strøm.

Under Bresjnev bygget russerne kraftverket Nurek i nabolandet Tadsjikistan, som hadde verdens høyeste demning.

Daværende statsminister Jens Stoltenberg reagerte ikke på forslag om at Norge kunne bygget kraftverk i Pamirområdet og i Hindu

Forsvarsminister Anne Grethe-Strøm Erichsen i felten med ISAF i nord ifølge med Oberst Odd-Egil Pedersen i Kabul 2007.

Kush-fjellene inne i Afghanistan. Norsk kompetanse var mer egnet til å bygge kraftverk enn å delta i offensive operasjoner mot Taliban og Al-Qaida. En slik innsats fra vestlig side for det sivile samfunnet i fjelllandet ville åpenbart ha satt mer positive spor.

4. september 2001 hadde statsminister Ariel Sharon kommet til Moskva, hvor han møtte president Putin like før angrepet på USA den 11. september. Fra møtet ble det rapportert at de to i høy grad delte syn på analysen av islamsk terrorisme. Fordi en million sovjetiske jøder hadde utvandret til Israel mellom 1990 og 1993, hadde også Putins interesse for Israel blitt meget positivt, noe den fremdeles er.⁷ I slutten av november 2000 besøkte Yassir Arafat Moskva. PLO håpet å engasjere russerne på sin side i konflikten med Israel.⁸ I ukene før hadde

7 Jf. statsminister Benjamin Netanyahus uttalelse 23. januar 2020 da 75-årsdagen for russernes befrielse av Auschwitz ble markert i Jerusalem og Putin talte på Vad Yashem – Israels Holocaust-senter.

8 <https://www.kommersant.ru/doc/164124>

det vært gjennomført bombeattentater mot blant annet et diskotek i Tel Aviv. Og navnene på de fleste drepte ungdommene var russiske, merket Putin seg da de ble trykt i israelske aviser. Så i gjestepaleet til det russiske utenriksdepartementet sa Putin til Yassir Arafat foran verdenspressens mikrofoner og TV-kameraer: «Jeg kan ikke annet enn å bekymre meg for den skjebne mine tidligere landsmenn lider i Israel nå!»

Jødene hadde vært godt synlige i gatemiljøet i St. Petersburg da Vladimir Putin vokste opp der. Det russiske imperiet presset frem mange av jødernes forsvarsmekanismer mot antisemittisme i Europa. De russiske tsarene begrenset tidlig jødernes rett til bruk av jord. Skiftende polske og tyske makthavere fulgte opp i Øst-Europa. De russiske jødene ble tidlig tvunget over i håndverk konsentrert til de jødiske landsbyene (*shtetls* på jiddisch). Historisk fikk jødene derved et utilsiktet forsprang inn i merkantilismen med tilhørende alminnelig bruk av penger, som ble epokens store nyvinning. Resultatet kom til syne i landsbyene i kjerneområder som i Galizia, men også i storbyer som Odessa, Kiev, Zhitomir, Minsk og Moskva. Der ble eliten sterkt preget av folk fra de jødiske ghettoene. Selv i dag heter antakelig verdens tre største «jødiske» byer Tel Aviv, New York og Moskva.

Det fins naturligvis en rik litteratur om antisemittismens fremvekst i Det russiske imperium, Polen og Europa for øvrig. Skjønnlitterært beskrev den ukrainsk-jødiske dikteren Sholom Aleichem shtetl-kulturen i sitt forfatterskap. Jerry Bock skapte bare Broadway-varianten i 1964 med sitt verdensberømte musikkspill «Spillemann på taket». I sovjetlitteraturen beskrev Isaac Babel jødernes tilværelse i «Konarmija», eller «Rytterarmeen». Problematismen av jødehatet i Russland og Øst-Europa er også en gammel, *akademisk* disiplin. I 1901 forsvarte den 24-årige Heinrich Coudenhove med glans sin filosofiske doktoravhandling med tittelen «Das Wesen des Antisemitismus» i Praha. På terskelen til Holocaust beskrev hans egen sønn 34 år senere hvordan de russiske jødernes nyere historie allerede hadde forløpt: «Som kjent bor mer enn halvparten av jødene i Russland. Og rett nok bebodde de områdene der de befinner seg i dag, lenge før den russiske erobringen. Deres borgerlige forhold ble regulert på nytt i 1882 gjennom loven som innenriksministeren, grev Ignatjev, satte ut i livet. I denne loven

ble det bestemt at jøder i fremtiden kunne bosette seg innenfor de territoriene som var tilvist dem. På kristelige søndager og helligdager måtte de innstille sin handel.»⁹ Forfatteren bemerket at forordningene fra den beryktede jødehater grev Ignatjev kunne se lempelig nok ut på papiret. Men forordningene rammet i første omgang 150 000 jøder som ble fordrevet fra det russiske imperium. Grev Ignatjevs forføynninger åpnet også for at jødiske barn ved 14 års alder fritt kunne gå fra mosaisk tro til russisk ortodoksi. Dette siste provoserte særlig sterkt de russiske jødene. De antisemittiske lovene fra 1882 utløste tre jødiske utvandringssølger fra det russiske imperium: 1881-1884, 1903-1906 og 1917-1921.¹⁰ De som forble i Russland opplevde en økende antisemittisme i det nye, 20. århundre. «I Vilnius var vi jødiske guttungenes alltid de sterkeste i gaten, for det *måtte* vi være for å overleve!» sa Polens kjente teaterkritiker Andrzej Rublewski til meg i Warszawsa i 1978. Pan Andrzej var født Feigin i Vilnius. Men han skiftet til polsk etternavn da han kom til Warszawa på slutten av 1930-tallet. Derved kunne han skjule seg utenfor den jødiske ghettoen i Warszawa under den tyske okkupasjonen. Slik reddet han livet. Nazijegeren Simon Wiesenthal skildrer i «Morderne iblant oss» hvordan «jødefrie dager» ble innført akkurat på immatrikuleringsdagen for studenter i Lvov. I storverket «Die Juden in Europa» («Jødene i Europa») vies pogromene og armodslivet i de jødiske shtetls i tsarens Russland stor plass i tekst og bilder. Det polske jødehatet nådde sitt historiske bunnmål under andre verdenskrig. Den London-orienterte delen av den polske motstandsbevegelsen, «Armija Krajowa» eller «Landsarmeen», avlo å hjelpe jødene under deres opprør i Warszawaghettoen i 1943. Den amerikanske forfatteren Leon Uris beskrev i 1961 hvordan jødiske partisaner forgjeves prøvde å utvirke en polsk beslutning om å gi dem våpen. Deres fortvilte kamp mot Waffen-SS ble ledet fra deres underjordiske stab i kjelleren på hus nr. 18 i Mila-gaten i Warszawaghettoen. Dette er i bydelen Zoliborz i dagens Warszawa: «Vi har henvendt oss til Armija Krajowa og tryglet dem om å søke tillatelse til dette av eksilregjeringen, men de vil ikke hjelpe oss. Det betyr tyve, tredve, førti, femti tusen mennesker.»¹¹ Dette er en del av den vonde virkeligheten

9 R.N. Coundenhove-Kalergi: «Judenhass von Heute», ss 187-189.

10 Encyclopedia of Genocide, vol. II s. 467.

11 Leon Uris, «Mila 18» s. 349.

som lå bak striden mellom Vladimir Putin og polakkene i 2020 om forspillet til annen verdenskrig. Den nyeste russiske historie viser at jødehatet fortsatt sitter i veggene. Den poststalinistiske dissidentbevegelsen ble preget av mange jøder. I 1999 skrev Boris Mironov, som var Russlands informasjonsminister i 1994-1995: «Når det russiske folk utarmes, sulter og dør, så berikes og feites det jødiske folk – se, det er jødisk fascisme.»¹² Som president i Russland satte Vladimir Putin den russiske antisemittismen kraftig på plass. Han advarte rasistiske fotballtilhengere om at rasismen kunne rive den russiske føderalstaten i filler. Det store punktum fra Putins side ble åpningen av Det jødiske museum og senter for toleranse, som Israels president Shimon Peres åpnet i Moskva 8. november 2012. Her skapte presidenten et av verdens mest moderne, digitaliserte museer. Både det gamle russiske jødehatet, det sovjetiske jødehatet forkledd som antisjonisme, og det postsovjetiske jødehat ble her grundig fremstilt. Vestens ankepunkt mot sovjetstaten hadde blant annet vært forfølgelsen av jøder og andre konfesjoner. Naturligvis har heller ikke Vladimir Putin på tyve år klart å utrydde russisk antisemittisme. Men de russiske jødene ble ny «fugemasse» i et helt nytt reisverk av en internasjonal allianse, nemlig den mellom Israel, USA og Russland. Dagen etter at en antatt, kvinnelig selvmordsaksjonist slo til mot *metro*'en i Moskva, siterte Izvestia den 7. februar 2004 den *israelske* terrorist-spesialisten Halit Cohen på at blodhevn er det viktigste psykologiske pressmiddel når det gjelder de tsjetsjenske enkene. Slik fremsto kampen mot terrorisme som rammen for det nye trekantforholdet Moskva–Jerusalem–Washington da Vladimir Putin etablerte seg som Kreml-leder.

Putin begrenset imidlertid ikke sin strategi til jødene. Hans mest intelligente maktgrep var å få alle de viktige, religiøse trosretningene i Russland til å støtte seg. Fremfor alt bygget Putin en allianse med den russisk-ortodokse kirken. Det skulle gi Putins regime legitimitet i befolkningen. Og maktgrepet var overraskende fra en tidligere offiser i KGB. Men det var klokt, og det appellerte til Vesten. Imidlertid forandret ikke Vladimir Putin forestillingen om regjeringen som har rådet i landet siden tsartiden, da regjeringen egentlig bare var den eneveldige keiserens råd. Tvers gjennom sovjettiden sto synet på en

12 G. Pugatsjov: «Jevrejskij fasjizm v Rosii» eller «Jødisk fascisme i Russland», Moskva 2000.

regjering som et slags forretningsministerium ved lag. Statsminister Nikolaj Rysjkov (1985-1990) kunne aldri instruere hverken utenriksminister, forsvarsminister, innenriksminister eller KGB-sjefen. For det kunne bare den øverste Kreml-lederen, generalsekretæren i Sovjetunionens kommunistiske parti! Regjeringskollegiene este også ut og kunne telle hundre ministere, for eksempel for elvetrafikk. Slike ministere var egentlig embetsmenn, og sto bare ansvarlig overfor en tsar, en generalsekretær eller de postkommunistiske presidentene. Fremdeles er en russisk minister ofte omtrent å regne som en ekspedisjonssjef i et norsk departement. Under Vladimir Putin kunne finansministeren i 3. presidentperiode (2012-2018) kontre klart fagpolitiske spørsmål med at slikt måtte man spørre politikerne om. Så Mikhail Kasianov var Putins første statsminister, men styringsfullmaktene var begrenset. Gjennom de tyve årene som har gått siden Putin fikk makten i Kreml, har både statsminister Mikhail Fradkov (2004-2007) og den siste, Mikhail Misjustin, som avløste Dmitrij Medvedev, hatt denne typiske, byråkratiske bakgrunnen. Dmitrij Medvedev skulle komme i en særstilling, som vi skal se senere.

Som nærmeste våpendrager og første regjeringssjef valgte Vladimir Putin nettopp en mann som altså kjente Vesten bedre enn ham selv, Mikhail Kasianov. For han hadde håndtert de vanskelige forhandlingene om den sovjetiske utenlandsgjelden på 80 milliarder dollar med Paris-klubben på 1990-tallet. De to overtok et vanstyrt Russland. Først hadde sovjetregimet rasert landet. I løpet av 1990-tallet ble landet bare enda mer loslitt. «Russland er et Øvre Volta med atomrakter!» lød et omkvad fra selvpiskende kommentatorer i russiske aviser etter det første tiåret med frihet fra ettpartisystemet. Den vesle mannen med den store makten lot det bare gå en måned etter at han tiltrådte som president i mai 2000, før kontorene til oligarken Pjotr Aven og hans oljeselskap TNK ble ransaket av politiet i oljeregionen Tjumen i Vest-Sibir. Svært mange av de ledende oligarkene som bygget seg opp i ly av Boris Jeltsins ruvende figur var jøder. Foruten Pjotr Aven gjaldt dette blant andre Telenors store fiende i Russland, den ti år yngre Alfa Bank-sjefen Mikhail Friedman, den senere Chelsea-eieren Roman Abramovitsj, Vladimir Gusinskij, Boris Berezovskij og ikke minst Russlands rikeste mann den gang, Mikhail Khodorkovskij, grunnlegger og eier av Russlands største oljeselskap, Yukos. Det fins

objektive grunner til at jødene ble så overrepresentert blant de nyrike oligarkene i Russland og i f.eks. Ukraina. I Sovjetstaten hadde jødene utgjort en halv prosent av befolkningen, men hele syv prosent av dem med høyere embetseksamen da USSR gikk i oppløsning i 1991. I sovjettiden var jøder lenge utelukket fra karrierer i både stats- og partiapparatet. Det eneste stedet de kunne konkurrere uten altfor dramatiske sanksjoner mot deres virke var innenfor kunnskapsproduksjon og vitenskap. Derfor var de som etnisk gruppe overrepresentert blant høyt utdannede. Dette både viser og forklarer at de var dyktige og utnyttet muligheten privatiseringen, eller *piratiseringen*, bød på under Jeltsins knappe ti år ved makten. Flere av disse berømthetene har beholdt et fungerende forhold til Putin frem til i dag, som Mikhail Friedman og Roman Abramovitsj. Men VVP tok nokså raskt et oppgjør med oligarkene som gruppe allerede i 2001, uten at det er rimelig å anta at Putin lot seg lede av antisemittisme av den grunn. «*Skinkestek*»-forliket ble betegnelsen på den foreløpig så minnelige ordning som Putin inngikk med oligarkene.

Da Vladimir Putin la sin første strategi for innenriks- og utenrikspolitikken, var han preget av erfaringen med Sovjetunionens oppløsning i 1991. En supermakt gikk simpelthen i oppløsning på grunn av indre krefter som trakk i diametralt motsatte retninger. Det mislykkete, kommunistiske statskuppet 19. august 1991 skapte det rene dominospill der de sovjetiske samfunnsfaktorene raskt falt, én etter én. «At Sovjetunionen ble knust var århundrets største geopolitiske katastrofe!» sa Vladimir Putin i sin tale om rikets tilstand i 2005.¹³ Som nevnt hadde han alt 16 år tidligere, som ung KGB-major i Dresden i 1989, ment at sovjetisk handlingslammelse var en dødelig sykdom. I 2001 samlet han oligarkene fra Jeltsin-tiden for å vise dem hvor skapet sto. Budskapet var todelt. Putin meddelte oligarkene at han ikke hadde tenkt å renasjonalisere deres formuer. Bak lå frykten for borgerkrig. Sporene fra 1991 skremte ham. Samtidig hadde Putin en klar overbevisning om at den russiske stat måtte styrkes etter oppløsningstendensene på 1990-tallet. Så det andre punktet var et krav om at oligarkene skulle holde seg unna politikken. Han hadde selv sett hvordan de tvinnet Boris Jeltsin rundt fingrene. Alle oligarkene godtok dette, tilsynelatende. Men tre av de mest berømte skulle ende opp som landsforvist

13 <https://www.pravda.ru/politics/50878-poslanie/>

eller i fengsel. Fra første stund som president hadde Putin en plan for særlig å få TV-mediene under politisk kontroll. For de var og er meningsbærerne i Russland. Som vi har sett, kjøpte oligarken Boris Berezovskij Ostankino, den største kringkasteren fra sovjettiden, for én dollar av Boris Jeltsin på midten av 1990-tallet, og gjorde TV-kanalen til den rene valgkampmaskin for den sittende presidenten. Oligarken Vladimir Gusinskij grunnla det private NTV – Russlands svar på TV2 – og viste voldsom lyst til å ytre seg som «mannen som tilsatte og avsatte statsministre i dette landet!» Berezovskij og Gusinskij var jødiske. Både fra posisjonen som sjef for FSB og som regjeringssjef et halvt år i 1999 hadde Vladimir Putin observert hvordan de rike oligarkene nærmest kringsatte Boris Jeltsin. Den tredje oligarken, Mikhail Khodorkovskij, hadde fått oljefeltene i Vest-Sibir på billigsalg av Boris Jeltsin. Presidentens privatiseringsminister Anatolij Tsjubajs, som jo kjente Putin fra studieårene i Leningrad, hadde nemlig overbevist Jeltsin om at en privat eier alltid ville være mer effektiv enn en statlig eier. Også Khodorkovskij var jødisk. Men det var hans brudd med olje- og gassstrategien til Putin og hans statsminister Mikhail Kasianov som til sist ble det politiske grunnlaget og den grunnleggende forutsetningen som beseglet Khodorkovskijs skjebne. For alle oligarkene hadde tilegnet seg sine rikdommer med Kremles politiske velsignelse under Jeltsin. Ingen av disse deltakerne i årtusenets «bankran» var gullende rene, heller ikke de som siden holdt seg inne med Putin som Roman Abramovitsj og Mikhail Friedman. Men Berezovskij og Gusinskij hadde vist tegn til opposisjon og Putin taklet dem først. De to oligarkene selv forsto at emigrasjon var det lureste trekket i konfrontasjon mot det statsapparatet av tidligere KGB-folk Putin, mobiliserte fra første stund. Berezovskij flyktet til London etter at skatteetaten stormet Ostankino med opprørspoliti iført finlandshetter og bevæpnet med Kalasjnikov maskinpistoler, i et oppdrag som bare skulle være et bokettersyn. Slik militariserte Vladimir Putin sine signaler. Vladimir Gusinskij dro, eller flyktet, til Israel. Putins nye allierte var tidligere kolleger fra det hemmelige politiet. Disse kunne mye om politimetoder, men besatte ikke så mye av kompetansen som trengtes for å forstå betydningen av et sivil samfunn, eller hvordan man utvikler det. Slikt skjer ikke uten å bygge opp tillit. Til syvende og sist skulle dette ramme Putins kongstanke for Russland. Men Mikhail Khodorkovskij var allerede blitt for stor til å

kunne presses ut så kjapt som Gusinskij og Berezovskij, i 2001. Khodorkovskij eide og ledet Russlands største oljeselskap, Yukos. I 2002 gikk Kasianov-regjeringen inn for å bygge ut gassressursene offshore i Barentshavet. «Vi får ikke opp en kubikkmeter gass fra bunnen av Barentshavet uten internasjonal investeringskapital og et samarbeid med norsk petroleumsindustri!» hadde direktøren for atomenergiinstituttet Jevgenij Velikhov erklært under Jeltsin-perioden, blant annet på NRK. Og han var Jeltsins fremste rådgiver i energispørsmål. Stockmanfeltet i Barentshavet hadde Kreml sett ut som satsingsområdet for sitt gass-Klondyke. Det alene kunne forsynt Tyskland med gass i 50 år, og Tyskland forble en hovedinteresse for Vladimir Putin. Men til den russiske regjeringens strategi svarte Yukos-sjefen at han hadde store nok landbaserte reserver av olje og gass til at han ville gå offshore i Barentshavet. Dermed stilte Mikhail Khodorkovskij seg på tvers av Kremles energi-strategi. I november 2002 besøkte Putin Oslo, og da så man isfronten mellom Yukos-sjefen og presidenten. Kjell Magne Bondevik var statsminister. «Vi skal nok bli enige om delelinjen av kontinentalsokkelen i Barentshavet før vi to blir pensjonister!» sa Putin til Bondevik. Putin forsto meget vel at han trengte et samarbeid med norsk industri for å utvikle gassressursene i Barentshavet. Men uten en delelinjeavtale hadde flere norske regjeringer sagt at samarbeid i nord ville begrense seg selv. Nå hadde sjefen for Russlands største oljeselskap gått imot Putin! Presidenten kom egentlig til Oslo for å takke for den hjelpen som ble forsøkt gitt fra norsk side under «Kursk»-katastrofen i august 2000. Putin ble hedret på slottet i Oslo under besøket. De skarpsindige merket seg at Vladimir Putin nektet å trykke Mikhail Khodorkovskijs utstrakte hånd til hilsen på slottet. Han var også invitert fra norsk side. At Russlands president nærmest demonstrativt nektet å trykke hånden til sjefen for Russlands største oljeselskap, var skriften på veggen for Mikhail Khodorkovskij. I kjølvannet av «skinkesteikforliket» mellom Putin og oligarkene kom en regelrett utskiftning av det politiske establishment under Boris Jeltsin i Russland. Putin ville etablere sitt eget, maktpolitiske fundament! Og dette måtte både være lojalt og økonomisk sterkt. Det var naturlig for Putin å satse på nøkkelfolk fra det tidligere KGB som han tok inn i sin statsadministrasjon: «Net byvshikh tsjekistov» («En gang KGB, alltid KGB») lyder det sovjetiske ordtaket som Vladimir Putin lot seg

styre av i denne fasen av sin første presidentperiode. I tiden som fulgte skulle det ikke gå helt som hverken russerne eller Putins nye partnere i vest forestilte seg.

For Mikhail Khodorkovskij snøret nettet seg inn etter turen til Oslo. Han utviklet fortrøstningsfullt sin landbaserte satsing. Fra Kværner kjøpte han upstream-selskap som før hadde tilhørt Trafalgar House i London. Oppkjøpet ga ikke engang utslag på Yukos' kvartalsregnskap. Men den mektige oljepotentaten begynte å bli innkalt til forhør i Riksadvokatens svære apparat. Temaet var mistanke om skattesvik. Flere av Khodorkovskijs venner advarte ham. En av dem het Genadij Gerasjenko. Han hadde vært sjef for den sovjetiske sentralbanken de siste ti årene av sovjetepoken, og de første ti årene av den postkommunistiske æra. Han var betydelig eldre enn Khodorkovskij, skjønnte hvilken vei det bar, og rådet ham til å komme seg ut av Russland. Russiske medier mente på denne tiden at Mikhail Khodorkovskij hadde mellom 10 og 15 milliarder dollar på konto i Vesten. Men Khodorkovskij hadde politiske ambisjoner utover å ignorere Putins strategi for olje- og gassutvinning. Han avviste krav om å droppe økonomisk støtte til opposisjonelle. Yukos-sjefen satte også i gang en kampanje som het «Åpne opp Russland». Kampanjen var åpenbart i strid med samfunnsutviklingen Putin så for seg, skulle det etter hvert vise seg. Så Khodorkovskij brukte store summer på å etablere IT-sentre for skolelærere, som ofte ikke hadde råd til egen PC. Dette var en del av hans kampanje som toppet seg i desember 2002. For da dro oligarken med stort følge til London for å lansere kampanjen internasjonalt. Yukos-sjefen leide det gedigne slottet Somerset House nord for Victoria Station langs Londons fasjonable Embankment. På én uke svidde Khodorkovskij av 20 millioner pund, og ansatte Lord Owen som sin lokale representant.¹⁴ Mens nettet snørte seg rundt Yukos-sjefen, snudde konjunktorene seg for Putin, for Russland og for den saks skyld også for Norge: Gassprisene gikk oppover, de russiske statsinntektene økte, og pilene pekte mot et konjunkturskifte i 2003. Også av denne grunn følte Putin seg stadig sterkere, og klar til å slå til mot den mest åpenhjertige opposenten på hjemmebane, Russlands

14 Forfatteren var invitert og dro med Mikhail Khodorkovskij for å holde foredrag om behov for åpenhet i Russland under satsingen. Foredraget var på russisk, men teksten på engelsk.

rikeste mann! En regimekritisk avis beskrev det som skulle skje på flyplassen ved Novosibirsk ved sin korrespondent, Natalja Kopylova i oktober 2003:¹⁵ «Grytidlig om morgenen landet Yukos-flyet Tupolev 154 på flyplassen «Tolmàtsjevo» ved Novosibirsk for å etterfylle drivstoff på vei til Irkutsk. Advokatene i Yukos hadde varslet Riksadvokaten per brev om at Khodorkovskij skulle fly til Irkutsk 26. oktober.¹⁶ Etter landingen i Novosibirsk ble flyet slept til en avsides plass på flyplassen, og blokkert foran og bak. Om bord befant det seg to assistenter og to ubevæpnete livvakter foruten Khodorkovskij. De fleste i mannskapet forlot flyet for å snakke med bakkepersonalet om etterfyllingen av drivstoff. Samtidig kjørte to biler opp til flyet, den ene stanset ved flytrappen, den andre stanset bak. Tre sivilister gikk om bord og presenterte seg som flyplassens sikkerhetsfolk. De sa at de måtte ransake flyet, men ble nektet dette. Da forlot de flyet. Deretter ble flyet omringet av bevæpnede folk i skuddsikre vester. Med rop og skrik annonserte de «FSB», trengte seg inn i kabinen og førte bort Khodorkovskij. De andre, flyvertinnen inkludert, ble holdt tilbake i kabinen en times tid. Sjefen for Yukos ble sendt direkte til Moskva med et annet fly. Metoden myndighetene valgte for å ta Mikhail Khodorkovskij, ble naturligvis valgt for signaleffektens skyld. Slik opptrådte den sterke stat, enten det var bokettersyn i landets største TV-stasjon eller anholdelse av landets største oljemagnat. Yukos-sjefen kunne trolig like lett blitt arrestert når han kom inn til Irkutsk. Men sjokkeeffekten ville vært en annen. Med de jagerfly eller avskjæringsjagere («perekhvàtsjiki») det russiske flyvåpen hadde til rådighet stasjonert på Kina-grensen sør for Irkutsk,¹⁷ kan ikke myndighetene ha fryktet at Khodorkovskij skulle flykte via luftveien. I Moskva ble Khodorkovskij umiddelbart satt i avhør og foreholdt en omfattende siktelse, før han ble fremstilt for fengsling i Basmanyj-retten, en bydelsdomstol ved Moskva-elven, tvers overfor Kievstasjonen med Europaplassen, Moskvaskes symbolske gestus til EU om hvor Russland hører hjemme. Yukos-sjefen ble siktet for personlig skattesvik samt skattesvik på vegne av Yukos, og varetektsfengslet i etterforsknings-

15 <https://novayagazeta.ru/articles/2003/10/27/16734-obstoyatelstva-aresta-mihaila-hodorkovskogo>

16 Yukos-sjefen var pålagt meldeplikt.

17 Kinakommandoen til den russiske hær ligger i byen Tsjità sørøst for Bajkalsjøen, Irkutsk like vest for denne verdens dypeste innsjø i Sibir.

fengsel nummer én, ved navn «Matrosenes stillhet»! Det var det samme fengselet som de antidemokratiske kuppmakerne ble brakt til etter statskuppet i august 1991, og dit Boris Jeltsin sendte opprørerne i «Det hvite hus» etter artilleribombardementet den 4. oktober 1993. Varetektsfengselet var ikke kontrollert av FSB, slik Lefortovo-fengslet var KGBs og er et FSB-fengsel i dag. Valget av sted for varetekten var trolig bevisst fra myndighetenes side i Khodorkovskijs tilfelle. Det skulle ikke skapes et inntrykk av at Yukos-sjefen var en politisk fange. Senere ble det også lagt til et tiltalepunkt mot ham om drap på to opposenter. Khodorkovskijs forsvarer ble selveste presidenten i Russlands advokatforening, Henri Reznik, som uttalte følgende til Gazeta.ru: «Det er på tide å erkjenne at påtalemakten begynner å bli farlig for samfunnet. Hvordan vil næringslivet og representanter for det sivile samfunnet reagere? Personlig føler jeg som rettslærd skam over de metodene som Riksadvokaten anvender!» Historien videre er kjent nok: Mikhail Khodorkovskij ble straffedømt og satt ti år i fangeleir. Mange hadde vondt for å tro at den stillfarende, intellektuelle unge mannen hadde beordret noen drept, men også dette ble han dømt for. At han begikk skattesvik var lettere å tro på. Mediene antok allment at han hadde saltet ned ti milliarder dollar i vest. Økonomisk teori kan ikke forklare en så rask og legal akkumulasjon av rikdom over bare syv år, som i Khodorkovskijs tilfelle, men straffeloven kunne! Nære medarbeidere av Yukos-sjefen spedde også på med historier til mediene i Moskva mens deres gamle sjef satt i leir, behørig dømt. En av disse medarbeiderne hevdet at Yukos før 2001 ba ham om å utarbeide en plan for å likvidere tidligere privatiseringsminister Anatolij Tsjubais. Ministeren for privatisering skulle ha blitt for dyr for Yukos. Medarbeideren hadde erfaring fra Afghanistankrigen 1979-1989. Vedkommende skal ha avslått forespørselen, men sa at mordanklagene sto til troende.¹⁸ Det var imidlertid en annen side ved strattesaken mot Mikhail Khodorkovskij som viste hvor umoden rettsstaten var og er i Russland. Det ble tatt ut tiltale for hvordan Yukos tok over et insolvent metallurgikonsern i byen Montsjegorsk på Kola-halvøyen. Der hadde ikke folk fått lønn i to år da Yukos tok over. Guvernøren i Murmansk ble stevnet av aktoratet, men fungerte som forsvarsvitne! Privatiseringsavtalen mellom staten og Yukos var omfattende og inne-

18 Forfatteren fikk disse opplysningene direkte av kilden fra det nå likviderte Yukos.

holdt mange punkter. Et av disse var at Yukos skulle asfaltere veien på noen kilometer fra Montsjegorsk og frem til riksveien mellom Murmansk og St. Petersburg. Det ble aldri gjort, noe som førte til strafferettslig tiltale mot Khodorkovskij, der slikt bare ville medført et sivilt søksmål i en mer moden rettsstat. Usikkerhet om bevisgrunnlaget på myndighetenes side kan ha ligget bak slik skjerpet behandling av Yukos-sjefen. Så i januar 2011 fikk Mikhail Khodorkovskij en tilleggsdom som økte straffen til 13,5 år, siden redusert til 12 år. Men han ble benådet og sluppet fri. «Tyver skal sitte i fengsel!» sa Vladimir Putin før denne dommen falt. Dommeren i bydelsretten Khamovnitsjeskij i Moskva, Viktor Danilkin, fikk ikke selv føre dommen i pennen. Men å avsi dommen mot Mikhail Khodorkovskij, se, det måtte han. For selve dommen ble skrevet av dommere i den overordnede byrettens dommerkollegium for hele Moskva by. Dette bisarre faktum avslørte pressetalskvinnen for bydelsretten, Natalja Vasiljeva, om det som skjedde i 2011.¹⁹ Khodorkovskij fikk 13 og et halvt års ubetinget frihetsberøvelse, og sonet ti år før benådning i 2013. Khodorkovskij selv mente at dommen ble skrevet av aktor Lakhtin. Yukos-sjefens venn da den første dommen falt i 2003, var pensjonert sjef for Russlands nasjonalbank, Gennadij Gerasjenko. Han tok imot hovedstyret for Sparebanken Nord-Norge på sitt kontor dette året og sjokkerte nordmennene med følgende vits om rettsstatens tilstand i Russland i 2003: «To private firmaer ligger i sak mot hverandre i et sivilt søksmål, og blir innkalt til konferanse med byrettsdommeren. Han påpeker at mens den ene parten har betalt 6000 dollar i bestikkelser, har den andre parten bare betalt 5000 dollar. *Så vi har en diskrepans*, forkynner dommeren, som kommer med følgende forslag: Enten kan han levere tusen dollar tilbake til den ene part, eller få tusen dollar mer av den andre part, slik at begge parter har betalt like mye i bestikkelser. *Og så dømmer jeg etter loven – lover dommeren!*» Når mannen som hadde ledet Nasjonalbanken i Moskva i tyve år fikk seg til å fortelle en slik vits overfor et titalls norske bankfolk, ga det skjellig grunn til å tro at Gerasjenko mente rettsstaten råtnet på rot allerede under Putins første periode som president i Russland.

¹⁹ https://www.gazeta.ru/politics/2011/02/14_a_3524202.shtml Jf. Hans-Wilhelm Steinfeld: «Forvirringens tid», s. 116. Cappelen Damm 2011.

Putins romanse med Vesten svekkes

DA AL-QAIDA ANGREP USA 11. september 2001 sluttet Vladimir Putin som sagt en etterretningsallianse i kampen mot terror med USA og Israel. Torsdag den 6. februar 2003 var alle NATO-landenes ambassadører i Saudi-Arabia invitert på middag hjemme hos USAs ambassadør i hovedstaden Riyadh. Formålet var å se USAs utenriksminister, general Colin Powell, tale i FNs sikkerhetsråd på CNN. Tema var Irak og Saddam Hussein, og basert på amerikanske etterretningsdata skulle det bevises at landet hadde masseødeleggelsesvåpen. Nå påsto utenriksministeren og generalen som hadde ledet operasjonen Desert Storm for å befri Kuwait fra Irak i 1992, at Saddam Husseins regime hadde skaffet seg atomvåpen! Fra Norge stilte ambassadør Peter Ræder på middagen. Ræder var sammen med Hans-Wilhelm Longva, UDs mest erfarne Midtøsten-diplomat på den tiden, med fartstid også fra Kairo og Beirut. «Da Powell kom til konklusjonen og sa at USA alene ville gå til militær invasjon av Irak, sto vi alle på stolene våre og ropte *don't do it, Mr. Secretary!*»¹ En fleip som oppsto siden, gikk ut på at dersom Colin Powell hadde vært koplet til en løgn-detektor mens han sto og talte i Sikkerhetsrådet, ville denne trukket så mye strøm at generalen hadde mørklagt Manhattan. Om Colin Powell visste at han objektivt sto og løy med sin påstand om at Irak hadde masseødeleggelsesvåpen, eller om han var forledet av USAs etterretningstjenester, ble ikke så viktig. At Storbritannia gikk med USA i felttoget, kostet

---

1 Peter Ræder til forfatteren.

St. Petersburg 11.04.2003. (Foto av forfatteren).

Tony Blair stillingen som britisk statsminister i 2007. At dette ble begynnelsen på en tragedie der resultatet i dag er omtrent fire millioner flyktninger fra Irak og Syria i det sørøstlige Tyrkia, er knapt omstridt. Men Vladimir Putin reagerte og aksjonerte raskt etter at USA annonserte ensidig aksjon mot Irak i februar. For allerede 11. april 2003 samlet president Vladimir Putin Frankrikes president Jaques Chirac og Tysklands forbundskansler Gerhard Schröder i sin egen hjemby St. Petersburg. Formålet var å drøfte hvordan situasjonen i og rundt Irak kunne reguleres. «Antikrigsblokken», kalte russerne denne ententen. Og etter det famøse møtet i FNs sikkerhetsråd i februar hadde de tre lederne møttes både i Berlin og Paris. Putin var drivkraften i dette arbeidet, som skulle bli hans fineste øyeblikk i internasjonal politikk. For første gang siden 1848 ble den politiske aksen Moskva-Berlin-Paris mobilisert. Årsaken var at Russland mente hele aksjonen i Irak var mislykket. NATO-landene Frankrike og Tyskland var enige i kritikken av president George W. Bush Jr. og hans sololøpslinje i Irak.

De Amerika-lojale tyskerne i NATO gjorde felles sak med Putin. Det var oppsiktsvekkende. At den russiske presidenten sto på god fot med den tyske forbundskansleren var ikke til å undres over, gitt Putins kompetanse fra flere år på post i Dresden, rett nok under et annet regime. Siden skulle Putin for øvrig gjøre Schröder til styreformann for det dobbeltløpete gassrøret Putin bygget fra Viborg til Greifswald gjennom Østersjøen: Northstream-ledningen.

Under Vladimir Putins to første presidentperioder ble erkjennelsen av behov for samhandel og samhandling særlig understøttet av utviklingen i gassprisene mellom 2003 og 2008. I august 2001 kostet en kubikkmeter gass 3,11 dollar. Frem til februar 2003 skvatt så prisen opp til 15,7 dollar og holdt seg høy helt til mai 2008, da prisen var 13,56 dollar (i februar 2020 var den nede i 1,85 dollar).² Ved siden av Norge var og er Russland den største leverandøren av gass til EU. De statlige inntektene fra høykonjunkturen for gass mellom 2003 og 2008 brukte Vladimir Putin meget godt. Disse fem årene ble hans viktigste «femårsplan» og sementerte en respekt for Putin blant egne borgere, ikke minst i provinsene, som i landets historie aldri hadde vært godt vant. Vi lar «Gostinyj Dvor» («Gjestegården») i Arkhangelsk være selve den fotografiske illustrasjonen på den viktige ansiktsløftningen av byene i Russland. Mange gamle byer i Russland hadde sin «Gjestegård». Tsar Aleksej, Romanov-dynastiets annen tsar, styrte Russland fra 1645 til 1676. Han var far til Peter den store. Og gjestegården i Arkhangelsk, som ble bygget mellom 1668 og 1684, ble påbegynt under tsar Aleksej. Den største gjestegården ble bygget senere i St. Petersburg, etter at Peter den store grunnla byen som russisk hovedstad i 1703. Men mange andre byer i Russland fikk også sine gjestegårder. Disse var blant signaturbyggene til tsarveldet, og inneholdt butikker, men også leiligheter for tilreisende handelsfolk. Alt som minnet om tsarveldet gikk for lut og kaldt vann i sovjettiden. Kommunistene hadde trampet på en russisk kulturarv. Dette forsto Vladimir Putin. Og han brukte «de syv fete årene» i det første tiåret av vårt århundre til restaurering. Rundt Moskva ligger den såkalte «Gullringen», eller «Zolotòje Koltsò», med kirkebyer fra Jaroslavl i nord til Vladimir i øst. I gamle Velikij Novgorod hadde

2 <https://www.macrotrends.net/2478/natural-gas-prices-historical-chart>

Foto fra 2003 tatt av forfatteren. Under, samme bygning i dag.

restaureringsstillasene rundt byens gamle Kreml stått og støvet i 30 år før Putin fikk fart på redningsarbeidet. De gamle byene i Russland hadde sine Kreml, festninger til forsvar mot hunere og tatarer, mot polakker og litauere. Kreml i Rjazan ble restaurert, det samme gjaldt vakre Kazan i Tatarstan. Byer som Salekhard på Jamal-halvøyen fikk sitt Ostrog-kloster fra Ivan den grusomes tid restaurert. Polarsirkelen er markert på den sørlige bygrensen med en regnbuestatue. Selve klosteret beordret Ivan den grusomme kosakkene til å bygge som en utpost mot nord. I dag ligger det med vakker utsikt mot den store, sibirske elven Ob.

Det ble en utpost mot det polare urfolket samojedene. Ostrog var både kloster og fengsel. Det kan minne om fortene amerikanerne bygget da de underla seg indianerområdene i USA. Byggverket var i tre her i Russland også, men med palisader, som kosakkene bemannet. Utpostmarkering var meget viktig under tsarene for å holde det vidstrakte riket samlet. Derfor ble slike restaureringsarbeider viktige for Vladimir Putin. Han skulle gjenreise det russiske, medtatte selvbildet! I de gamle sibirske byene passet tsarene alltid på å oppføre ett symbolsk byggverk, tsarens eget gullkompani. Dette markerte statens nærvær og Russlands statsmakt. Også disse byggverkene ble restaurert av Vladimir Putin.

Europas gasshovedstad Novo-Urengoj fikk også sitt løft. Byen ligger nesten 600 km sørøst for Salekhard, hovedstaden på Jamal. 600 km er en liten distanse etter sibirsk målestokk. Fra Novo-Urengoj pumpet russerne 6 trillioner kubikkmeter gass til EU etter åpningen av gassledningen mellom Novo-Urengoj og Uzgorod i 1983. En karikaturtegning fra Izvestia 6. februar 2002 viste at forventningene til økt velstand i nord ikka var de helt store, gassutvinningen til tross.

Mange andre byer i Russland fikk et solid løft. Samtidig talte Putins regjeringssjef Mikhail Kasianov for å få ned statsgjelden. Han hadde ledet de smertefulle forhandlingene med Parisklubben på 1990-tallet for å få bukt med den sovjetiske utenlandsgjelden. Også dette problemet løste Putin under 2000-tallets høykonjunktur. Det var i denne perioden vanlige russere virkelig tok i bruk byrommene, der gatene hadde stått tomme etter arbeidstid i sovjettiden og på 1990-tallet. Omgivelsene var knapt til å kjenne igjen mange steder, og Vladimir Putin fikk skikk på lønnsutbetalingene. Før hans tid måtte arbeidstakere ofte vente i månedsvis på lønn. Mange steder fikk lønnstakerne bare lønn in natura. Selv i veikanten på trafikkåren Vladimirovskoje sjossé nær Moskva sto folk og solgte teddybjørner fra leketøy-fabrikken like ved. Både i form og innhold fikk president Vladimir Putin gjort mye for å avskaffe primitiviseringen av vanlige russeres liv, selv om det bare var en begynnelse. Men det var en minnerik opplevelse for befolkningen, som lederne i Kreml sjelden hadde behandlet særlig nådig. Oppryddingsaksjonene over hele Russland var nok inspirert av innsatsen til Moskvas borgermester Jurij Luzjkov, som styrte hoved-

staden fra 1991 til 2010. Han var så visst ingen mann som Vladimir Putin hadde tillit til. For i 1995 hadde Moskvas mektige borgermester strupt pengetilførselen til valgkampen som Anatolij Sobtsjak og viseborgermester Putin hadde prøvd å føre, men til slutt tapt i St. Petersburg. Akkurat dette skulle koste Luzjkov jobben, men ikke før i 2010. Hans evne til å brøyte gater, feie plasser og få Moskva til å se ryddig ut etter sovjettidens forfall var udiskutabel. Den gamle KGB-offiseren som nå var Kremles *supremo*, var ikke mer dogmatisk enn at han så hva som virket, og lot seg inspirere til innsats over hele Russland. I Tatarstans hovedstad Kazan ble det satset store penger forut for universitetets sommerleker, den såkalte spartakiaden, i 2013. Satsingen var meget omfattende. Tatarstan er i hovedsak muslimsk dominert, og Putin lot en moské oppføre innenfor Kremles murer i Kazan. Både festningsområdet med kirker og bymurer og kjøpsmannskvartalene utenfor Kremles murer i Tatarstans hovedstad ble totalt renovert, og det tok ti år. I et ekko av sovjettidens sosialistiske konkurranser skulle Moskva og St. Petersburg betale regningen for restaureringen av hver sin hovedgate i bydelen på Volgas bredd, der Kazan ligger. Men bare Putins hjemby fullførte prosjektet. Luzjkovs Moskva fullførte ikke sin del av Putins store satsing. Reisende i Russland kunne i første og særlig annen fireårsperiode av Putins presidenttid glede seg over et land som estetisk våknet opp av forfallets dvale til fordums skjønnhet.

Til tross for alt som skjedde, surnet forholdet mellom Vladimir Putin og hans statsminister Mikhail Kasianov, som gikk av 24. februar 2004, bare dagen etter den store festdagen for fedrelandets forsvar. «Maktræner!» skulle Putins regjeringssjef komme til å kalle sin president i senere år, da han til fånytt ble en av Putins hardeste kritikere. Ti år etter sin avgang forklarte Mikhail Kasianov sitt endelige brudd med Putin høsten 2004: «Etter tragedien med terrorister i Beslan i Nord-Kaukasus, annonserte Putin en ny politikk. Reformene hans var grunnlovsstridige, han opphevet ordningen med direkte valg av guvernører og tok hele valgloven opp til revisjon. Menneskerettighetsforkjemperne ble kalt spioner, og alt dette ble mye å svelge for meg. Dette var Putins kyniske svar på tragedien i Beslan. Han begynte i praksis å presse det politiske og samfunnsmessige rommet og underordne alt under seg selv. I to måneders tid tvilte jeg mye, prøvde å begripe hva som foregikk, men jeg mente ikke at Putin sto for en planmessig, negativ politikk, selv om

feil forekom. Putin hadde gjort feil i saken om NTV-kanalen, i saken med Khodorkovskij og under terrorhandlingen på Dubrovka-teateret i 2002. Men etter september 2004 forsto jeg at dette ikke var feil, men en rekke erkjente og forsettlige handlinger. Så da oppsøkte jeg Putin og sa at jeg brøt alt samarbeid med ham og med regjeringen som jeg hadde ledet.»³ Etter statsministerens avgang hadde presidenten satt ham i gang med å danne en internasjonal bank som skulle ta seg av EU, Russlands største handelspartner. Dette gikk snart fløyten. Men Mikhail Kasianovs brudd med Putin førte ikke til noe ramaskrik i utlandet. Der var han kjent for sine kick-back-provisjoner fra den tiden han hadde ledet forhandlingene med Parisklubben. På hjemmebane var en statsminister aldri en politisk størrelse som kunne måle seg med Kreml-lederen, enten han het Bresjnev, Gorbatsjov, Jeltsin eller Putin. Årsaken var det gamle styringskonseptet som fremdeles holdes ved lag i Russland. Regjeringsjefene er som nevnt ikke så mye mer enn ledere av et forretningsministerium. I en russisk regjering oppfatter ministrene seg bare som teknokrater. Også Putin merket naturligvis hvor tregt det russiske samfunnet lot seg modernisere, reformere og effektivisere. Både Mikhail Gorbatsjov og Boris Jeltsin hadde stadig fortalt om det samme. Så det er rimelig å anta at Putins kraftige sentralisering av makten var en reaksjon på tregheten som reformforslag ble møtt med fra byråkratiets side. Men det hadde en kostnad, påpekte en erfaren kjenner av russisk politikk: «Militarisme og syk sentralisme kommer til å føre Russland i avgrunnen!» Ordene tilhører den tidligere formannen for det øverste sovjet i Russland, Ruslan Khazbulatov.⁴ Han ytret seg slik 20 år etter at president Jeltsin skjøt det øverste sovjet i «Det hvite hus» ned med tanks rett over hodet på ham 4. oktober 1993. I dag er Khazbulatov fremdeles medlem av det russiske vitenskapsakademiet og professor i økonomi ved Plekhànov-universitetet i Moskva. 78 år gammel underviser han fortsatt.

Andre sentrale aktører gikk også ut i åpen opposisjon mot utviklingen i Russland etter Vladimir Putins første fire år ved makten. Blant dem var en som ble regnet som en av Russlands fremste økonomer, Jeltsins tidligere visestatsminister Grigorij Javlinskij. To ganger stilte

3 <https://novayagazeta.ru/articles/2014/03/03/58633-mihail-kasyanov-171-putin-poobeschal-mne-171-ya-vas-perezhmu-187>

4 NRK-Dagsrevyen 4. oktober 2013.

han opp mot Putin som presidentkandidat, rett nok sjanseløs mot Putins maktmonopol, særlig på TV-fronten. Javlinskijs beskrivelse av styringsresultatet er dystert, selv om ikke alt ansvar kan føres på Putins konto når lederen for minipartiet Jabloko stadig gjentar: «70 prosent av russerne mangler moderne kompetanse; 70 prosent av russerne har ingen moderne arbeidsplass; og 70 prosent av russerne kan ikke drømme om et moderne liv!» Helt fra Mikhail Gorbatsjovs tid erkjente Kremllederne at produktiviteten i russisk økonomi lå tre-fire ganger under nivået i Bayern. Økonomene i det fordums oljeselskapet Yukos laget en prognose for produktiviteten i 2002. Den gangen var det 70 millioner arbeidstakere i russisk økonomi. I modellen til Yukos tenkte man slik: Hvis 10 millioner godt utdannede russere ble løftet ut av den russiske økonomien og fikk utøve sitt arbeid i ett år i tilnærmet «bayerske» tilstander, så ville disse ti millioner skape en økonomi 3-4 ganger større enn den faktiske økonomien i Russland. Den krevde en innsats fra 70 millioner arbeidstakere. Prognosen ga Yukos-økonomene en visjon om forbedringspotensialet. For i henhold til deres modell lå russisk produktivitet ikke tre til fire ganger under, men 30 ganger under mer avansert, tysk produktivitetsnivå! «Vi later som om vi arbeider mens staten later som om den lønner oss!» lød en gammel vits fra sovjettiden. I 2003 slo som nevnt også riksrevisoren Sergej Stepasjin alarm om at det ikke fantes innovasjon i russisk økonomi. «I det hele tatt er det virkelig flere kontrollorganer hos oss enn noe annet sted i verden.»⁵ Men Israel hadde gjort omfattende erfaringer med at vitenskapsfolk fra det tidligere sovjetsamfunnet var like innovative som forskerne i Silicon Valley i USA, bare de fikk et greit dagligliv, uten alle de praktiske snublesnorer som den vanlige russer møtte i dagliglivet.⁶ Denne sosiologiske observasjonen talte tydelig for vektlegging av behovet for å styrke det sivile samfunn i Russland. Det skulle likevel gå enda fire år før Vladimir Putin skulle erklære akkurat det som første politiske prioritet.

Selvfølgelig ble Putins personlighet påvirket av allmektigheten som han selv hadde støpt som fundament under sin post som president.

5 Tidsskriftet «Itogi» eller «Faciter» 22. april 2003, s. 12 ff.

6 BIOmedic No. 2 (the 1st Israel life Science monthly magazine) ss. 8-9 og ss. 39-39. Referert av forfatteren i artikkelen «Exodus fra Russland til Israel», som ble trykket i NUPIs tidsskrift «Internasjonal politikk Nr. 2 – 2004, s. 246.

Her kan det anføres to observasjoner: Etter ti år som generalsekretær i Europarådet frem til høsten 2019 traff Thorbjørn Jagland Putin flere ganger. Det er sjelden at toppolitikere tilkjennegir personkarakteristikk av hverandre, men 10. januar 2020 uttalte Jagland om Putin, som Jagland tross alt hadde et godt politisk forhold til i Europarådet: «Han er ikke en enkel mann å snakke med, vil jeg si. Men han er en forutsigbar mann, en som vet hva han holder på med, ikke altfor hyggelig, men ikke uvennlig, heller! Altså, en person som jeg tror det er bra finnes i Russland, med alle hans karaktertrekk!»⁷ En av Russlands mest erfarne journalister er Vjatsjeslav Terikhov, som også var blant grunnleggerne av telegrambyrået Interfax. Om den russiske presidenten har han uttalt: «Putin styrer gjennom angst!» Uttalelsen hans falt 28. april 2011. Da møtte Putin som statsminister verdens helseministre i regi av WHO i Moskva. Og den kvinnelige, russiske helseministeren Tatjana Golikova var synlig *svært* nervøs for regjeringssjefen da Putin kom til Sovinsenteret i Moskva – fire timer forsinket. Fra norsk side møtte helseminister Anne-Grethe Strøm-Erichsen: «Da jeg var forsvarsminister, sto jeg sammen med president Obama i Brussel og ventet 40 minutter på Putin, som kom for seint!» sa hun til NRK.

---

7 <https://www.corporatecommunications.no/steincasts/thorbjorn-jagland> Lytt mellom 4'22» og 4'51

Terroren flytter på seg i Russland

ALT FRA 1800-TALLET HADDE Russland vært plaget av terror. Da separatistisk uro spredte seg i Tsjetsjenia tidlig på 1990-tallet, var som nevnt også den liberalt innstilte Anatolij Sobtsjak redd for at det skulle slå ut i terror. Halvt i spøk foreslo han å gjerde inn Tsjetsjenia: «Klarte vi å dele Tyskland hermetisk i mange år, må vi jo kunne klare dette!» sa den populære borgermesteren i Russlands neststørste by.

Den annen tsjetsjenske krig førte Putin helt til topps i russisk politikk.

Tsjetsjenia, og særlig hovedstaden Groznyj, ble bygget opp igjen etter Putins løft for å pusse opp de største byene i sin første presidentperiode. Men enten Vladimir Putin satt som president eller som statsminister, så kom og gikk terroraksjonene i bølger. I Tsjetsjenia hadde ikke Kreml-ledelsen kunnet inngå kompromisser, da det dreide seg om separatisme. Men fra midten av 2000-tallet flyttet tyngdepunktet for terrorismen seg lenger mot øst, og endret karakter i Dagestan mellom Det kaspiske hav og Kaukasus-fjellkjeden.

Kaukasus er legendenes land. «High mountains are a feeling» skrev Lord Byron, den store romantiker i engelsk litteratur.¹ Med Bibelens Ararats fjell helt på grensen til Kaukasus, så vidt inne i Tyrkia, er ikke dette uten grunn. Russlands svar på Byron var dikteren Mikhail Lermontov, og hans berømte roman fra Kaukasus, «Helt av vår tid». Dagestan er den østligste autonome republikk i den russiske delen

---

1 Epigraf i boken «Highlanders. A Journey to the Caucasus» av Yo'av Karny, New York 2000.

av Kaukasus. I et areal på 55 000 kvadratkilometer bor det om lag 20 forskjellige etniske grupper og nasjonaliteter. En velkjent legende knytter seg til det etniske mangfoldet i Dagestan. Da Gud skapte mennesket på den sjettede dag av skapelsen, svevde Herren over jorden med menneskeheten i en sekk. Først satte Gud ned de største nasjonene, så de mindre, og da det gikk mot kveld var Vårherre sliten. Da svevde han over Kaukasusfjellene og ristet rusket med de siste etniske befolkningene ut over fjellene i Dagestan. Det var legendens svar på dette lappeteppet av nasjoner og nasjonaliteter i landet. Der ligger Russlands eldste by, Derbent. Perserne anla byen for 4000 år siden i bronsealderen. Den dag i dag dominerer den antikke perserborgen Derbent ved det kaspiske hav.

Dagestans hovedstad heter imidlertid Makhatsjkala, hvor det er litt over 600 000 innbyggere. Halvparten av alle moskeer i Russland ligger i Dagestan. Da er Tatarstan med sine fire millioner muslimske innbyggere regnet med. Fra de høye Kaukasus-fjellene til bredden av Det kaspiske hav er det bare 8 km på det smaleste av Dagestans kyststripe. Da Sovjetunionen gikk i oppløsning, mistet russerne sine feriemål både på Georgias svartehavskyst og på Krim. Men Dagestan lå brakk. Republikken kunne vært bygd ut til et velstandens Libanon i Russland. Folk kunne gått på ski i fjellene om formiddagen og badet i det salte, innenlandske Kaspiahavet om kvelden, som i Beirut før borgerkrigen rammet Libanon på 1970-tallet. Men det kom aldri noen vekst til Dagestan. Som i resten av Nord-Kaukasus forble arbeidsløsheten stor de første tiårene etter at sovjetkommunismen forsvant i 1991. Men i Dagestan var det ikke separatisme som bredte seg det første tiåret av det nye sekel. Derimot var det ungdommelig konsternasjon over den lokale elitens korrupte styre som skapte grobunnen for «Lesnoje bratstvo», eller «Skogsgjengen», som terrornettverket i Dagestan er blitt hetende til våre dager. Dette, kombinert med arbeidsledigheten, demoraliserte ungdommen. I åskammene som gradvis løfter terrenget fra kysten til fjellkjeden hadde steinbrudd alltid vært en viktig næringsvei vest for hovedstaden Makhatsjkala, bare noen timers kjøring fra hovedstaden. Folket her er troende muslimer. Fra disse fjellandsbyene ble det kjørt svært mye stein i Russland. Lokalt fantes det store dynamittlagre til steinutvinningen. Her satte FSB inn sine beryktede K.T.O., kort for «kontra-terroristitsjeskije operatsii» eller «kontraterroroperasjoner».

Operasjonene hadde et vilkårlig preg. FSBs teori var at lastebilsjåførene som fraktet stein nordover fra Dagestan, smuglet trotilo, eller TNT – sprengstoff – til bombemakere inne i selve Russland. Arrestasjoner var hyppige, og lokalbefolkningen klaget over at spesialstyrkene for frem uten å ta hensyn til de mistenktes familier. Terroristenes mål var blant andre storbyen Volgograd ved nedre Volga, der jernbanestasjonen ble sprengt i luften 29. desember 2013. Men det var ikke den eneste terrorhandlingen i byen. Formen kampen mot terroren antok, bidro til å forverre forholdet mellom lokalbefolkningen og myndighetene, i Moskva som i Makhatsjkala. Said Amirov var borgermester i Dagestans hovedstad i 19 år helt frem til sin arrestasjon 1. juni 2013. Det russiske sikkerhetspolitiet FSB mener han var selve «gudfaren» i mafiakulturen som vokste frem i Dagestan. Han styrte hovedstaden fra 1998 til 2012. Da ble han arrestert for et bestillingsdrap og idømt livsvarig fengsel i 2015. Amirov hadde nære forbindelser til Kreml i alle disse årene, men avsløringen illustrerte råttenskapen i eliten som hersket og hersker i Dagestan. Elitens frastøtende adferd ble et viktig bakteppe for «skogsgjengenes» suksess i rekrutteringen av terrorister utover 2000-tallet. Lokalt slo terrorister for eksempel til mot en veikro eid av en toller. Det var samlingssted for politifolk, statsadvokater og andre myndighetspersoner som hadde sine fingre i korrupsjonens trau i republikken. Slik rammet medlemmene i «skogsgjengene» der de kunne. Motivet var moralsk indignasjon over maktens folk, som herjet som de ville. Vanlige mennesker ble stengt ute fra hele kyststripen mot Kaspiahavet fordi nyrike og som oftest korrupte menn privatiserte stranden, bygget sine svære hus der og oppførte høye gjerder rundt eiendommene. Nadira Isajeva² var en periode sjefredaktør for den regimekritiske avisen «Tsjernovik» («Kladdeboken») i Dagestans hovedstad. Hun ville ikke uten forbehold fordømme terrorhandlingene, og hevdet at unge muslimer som ble moralsk krenket av elitens oppførsel, kunne forstås, om ikke akkurat forsvares, når de tydde til vold. Mot dette sto Russlands offisielle islamske tro.

I Dagestan var salafistenes mullah i Derbent, Hadji Rassol Hussein, en viktig inspirasjonskilde, som også «skogsgjengene» lyttet til. Han

2 https://www.nrk.no/urix/kommentar_-_modig-redaktor-i-hijab-1.7483223 Se <https://chernovik.net/>

Sjeik Ravil Gajnudtin, leder for det islamske råd i Russland. Mullah Hadji Rassol (t.h.).

kjente dem også, vedsto han litt motstrebende i et intervju med NRK i Derbent i 2011.

Så slo terrorister fra Dagestan for alvor til utenfor Dagestan! I Moskva hadde «de sorte enkene» fra Tsjetsjenia sist slått til mot Dubrovka-teateret mellom 23. oktober og 26. oktober 2002. Da ble 800 tilskuere til musikkspillet «Nordost» holdt som gisler. De sorte enkene var etterlatte etter drepte terrorister i Tsjetsjenia. Og ved akkurat denne terrorhandlingen viste tsjetsjenerne at de hadde kapasitet til å slå til nær maktens sentrum, nå bare tre kilometer fra Kreml. I årene som fulgte, satte FSB mye inn på å forhindre nye terrorhandlinger i Moskva. Kontrollene ved innfartsveiene, jernbanestasjonene og flyplassene var strenge i den russiske hovedstaden. Så, den 29. mars 2010, slo terrorister fra Dagestan til i Moskva, og denne gang var T-banestasjonen Lubjanka målet. FSB-hovedkvarteret ligger like ved, så nå ble med andre ord FSB-funksjonærenes egen T-banestasjon terrormål. Terroristene slo samtidig til mot den meget trafikkerte T-banestasjonen ved Gorkijparken, Moskvask bypark. Året etter, den 24. januar 2011, ble et førtitalls mennesker drept da terroristene fra Dagestan slo til med et bombeattentat midt i ankomsthallen på den største flyplassen i Moskva, Domodedovo lufthavn sørøst for hovedstaden.

I Dagestans hovedstad Makhatsjkala hadde dekanus ved det islamske universitetet, professor Makhmood Sadikov, lenge arbeidet mot radikalisering av koranstudenter. På seminarer som han holdt sammen

Redaktør Magamed Magamedov i avisen «Tsjernovik» i Derbent vinteren 2011.

med mufti'en av Dagestan, ble det talt mot ideologien til salafistene, de bokstavtro islamistene. I samme periode bygget etterretningstjenesten i Iran ut sitt nettverk av påvirkningsagenter rett sør for grensen mellom Dagestan i Russland og Aserbajdjan. Dette rapporterte Einullah Fatulajev i Baku, en mangeårig dissident som satt i fengsel i fire år, men som drev sin avis etter løslatelsen i 2011 med støtte fra norsk UD. I Aserbajdsjan mente denne dissidenten at Iran ønsket å undergrave den sekulære stat i Aserbajdsjan. Og i landsbyene på kysten mot Dagestan hang hyllestplakater med Ayatollah Khomeini på husveggene. Så den moderate Makhmood Sadikov i Dagestan var veldig klar over hvilket minefelt han beveget seg i med sitt arbeid for å unngå radikaliserings av muslimene i Russlands sørøstre, autonome republikk!

I skrift og tale hevdet han at «skogsgjengene» effektivt rekrutterte frivillige til terrorinnsats på alle lærestedene i Dagestan. Professor Sadikov mente de flinkeste studentene, ofte folk fra velstående familier, sågar de *peneste*, ble rekruttert til «skogsgjengene». Å være vellykket i det ytre ble et rekrutteringskriterium for terrornettverket «Lesnøje bratstvo».

Sammen med muftien av Dagestan, som var landets øverste, islamske geistlige, inviterte professoren dagestanske islamstudenter ved madrasaene i Pakistan og i emiratene til sine samlinger. Makhmood Sadikov

På besøk hos salafistleder i høyfjellene

så tydelig paradokset mellom den offisielle umoral blant Dagestans elite og at «skogsgjengene» rekrutterte godt i kjølvannet av forfallet. Men en kveld professoren vandret hjem under løvtrærne i hovedstaden Makhatsjkala, tok livet hans brått slutt. To karer på motorsykkel skjøt ham i hjel på fortauet foran hans hjem med en Kalasjnikov maskinpistol. «Skogsgjengene» påtok seg ansvaret for mordet. Den som ikke var for dem, var mot dem! Imidlertid vant salafistene frem også langt utenfor alfarvei. «Tsjernovik»-redaktør Magomedov var vokst opp i en liten by i åslandet mellom Makhatsjkala og Derbent. Hans mor var lærer i ungdomsskolen. Og på lærerværelset var lektorene skjønt enige i at demoraliseringen av provinsen hadde sine røtter i den styrende elitens adferd. Høyt oppe i Kaukasus-fjellene kjente redaktøren religiøse landsbyledere som sverget til salafistene, de bokstavtro som representerte den religiøse inspirasjon for militante, unge muslimer – terroristenes misjonsmark. Offentlig umoral og høy arbeidsledighet gjorde Dagestan til den største kruttønnen i Russland etter Tsjetsjenia. Foran vinter-OL i Sotsji i 2014 vurderte russiske myndigheter terrortruselen fra Dagestan som den mest alvorlige truselen mot vinterlekene.³

³ Jf. NRK-Dagsrevyen 26.01.2014.

Luftlinjen gjennom Kaukasus er 527 km. Statoil & BPs oljerør med gult i Kaukasus.

Den kjente politikeren fra Jeltsin-tiden i Dagestan het Ramazan Abdulatipov. Han ble innsatt av Vladimir Putin som Dagestans leder i 2013. Han overtok en tung arv fra fortiden. På interne møter med det lokale embetsverket i Dagestan refset han byråkrater, som på den ene siden var lojale mot Kreml, men som på den andre siden støttet «skogsgjengene». Putins mann klaget også høylytt over at Dagestan ikke fikk fem kopek fra de føderale budsjettene slik at de kunne avhjelpe den økonomiske nøden i republikken. Dette kunne Vladimir Putin gjort noe med, både som president og under sine fire år som regjeringssjef mellom 2008 og 2012. Et oljerør og et gassrør strukket inn til kysten av Dagestan fra den russiske sektor i Det kaspiske hav kunne skapt sårt tiltrengt vekst, som kunne dannet selve bolverket mot terrorismen som spredte seg så vidt blant de unge. Avstandene der i sør er ikke store.

Det skal minnes om at norske Equinor sammen med British Petroleum hadde sin største utlandsinvestering på Shah Deniz-feltet i Aserbajdsjans sektor av Kaspiahavet, så det fantes tilgjengelige ressurser nær Dagestan. Men Russland grep ikke muligheten til å demme opp mot terrorismen i Dagestan, som altså *ikke* var skapt av separatister som i Tsjetsjenia, men av moralsk indignerte muslimer. De to uroområdene Tsjetsjenia og Dagestan var slik vesensforskjellige. For den første regionen kunne ikke den russiske stat inngå kompromisser med, med den andre *kunne* staten i det minste ha bekjempet faren for misnøye og terror med økonomisk profylakse. Tragedien ved Putins Russland var at det politiske *establishment* stort sett bare klarte å møte utfor-

PUTIN

dringene i samfunnet med militært orientert tenkning. Militariseringen var en tung arv fra sovjettiden. Ikke minst på terrorfronten kunne en kombinasjon av militær og sivil tenkning potensielt ha gitt positive utslag i dag.

Regimet hardner til

SIDEN BEGYNNELSEN AV HANS styringstid er det dokumentert at Vladimir Putin har vært klar til å bruke politimetoder mot opposisjonen. Samtidig startet Putin sin politiske karriere ved å bryte med KGB under statskuppet i 1991. Dette paradokset ved politikeren Putin krever en forklaring. Og fire forhold kan med rimelighet antas å ha formet de mer autoritære sidene ved Putins karakter de siste 30 årene. For det første stemplet han som nevnt sovjetstaten som dødssyk av handlingslammelse da han arbeidet som KGB-major i Dresden i 1989. For det andre skremte utviklingen av Russland på 1990-tallet Putin voldsomt. Disse to forholdene kan samlet betraktes som en nødvendig betingelse for hans styringsnotat fra våren 2000, «den sjette redaksjon», som det også er henvist til tidligere. For det tredje fortsatte terrorismen å øke i omfang i Russland etter at han ble president. Slikt sprang ut av nettopp de anti-sentristiske kreftene Mikhail Gorbatsjov fortsatt mener rev sovjetstaten fra hverandre. For det fjerde så Putin at statens autoritet i økende grad ble utfordret av ikke-statlige, frivillige organisasjoner. I samvirkning med erfaringene fra 1990-årene og terroren ble utfordringen fra det spede tilløp til et sivilt samfunn den tilstrekkelige betingelse for at Vladimir Putins regime strammet tøylene. Men fortsatt fantes tegn til det motsatte i utviklingen av regimet.

Den norske miljøstiftelsen Bellona kan sies å være den første utfordringen Putin etter hvert skulle se som en trussel mot statens autoritet. Russland var nede på kne i oppstarten av hans styringstid. For eksem-

pel finansierte Norge, Storbritannia og USA opphuggingen av 155 atomubåter i henhold til Start II-avtalen mellom USA og Sovjetunionen. Russland førte forpliktelsene videre, men manglet pengene. Start II-avtalen krevde at straks en atomubåt var tatt ut av tjeneste, skulle raketsegmentet sveises løs og heises ut av skroget. Det ble gjort. Men da lå fartøyene tilbake, lekket og med to aktive atomreaktorer om bord. «Tsjernobyl i sakte film» ble de utrangerte ubåtene kalt i den russiske Nordflåten. Kolahalvøyen hadde den største tettheten av atomvåpen og atomreaktorer noe sted i verden. Allerede før starten på denne dyre og langsiktige satsingen med å rydde opp i de skrotete ubåtene som gjerne bare var seilt opp på en strand, var den norske miljøstiftelsen Bellona på plass i Murmansk i 1994 og kikket russiske myndigheter i kortene. Særlig i kampen for å få fjernet den vesle lastebåten Lepse fra nordlige del av Murmansk havn spilte Bellona en viktig rolle. Det vant dem respekt i det russiske samfunnet, til å begynne med også blant russiske myndigheter, som daværende Guvernør Jurij Jevdokimov i Murmansk. Jevdokimov var den siste guvernør i Russland som turte å utfordre Putins autoritet da han sa at Jeltsin hadde vært en dyr president, men Putin var dyrere: Hans regime la nemlig beslag på halvparten av verdiskapingen på Kola. Og der trengtes pengene da Jevdokimov styrte den strategisk viktige provinsen i nord. For om bord i Lepse var utbrente atomstaver fra de sivile atomreaktorene i isbryterflåten stuet så trangt at de hadde kilt seg fast nede i rommene på fartøyet. Bellona var effektive, og knyttet til seg den unge kommandørkapteinen Aleksandr Nikitin som medarbeider. Det endte med at Bellonas mann ble arrestert og tiltalt for spionasje av FSB. Men den tidligere offiseren i Nordflåten ble sensasjonelt og blankt frifunnet av Russlands Høyesterett i plenum den 13. september 2000. Den legendariske russiske skrankeadvokaten Jurij Schmitt (1937-2013) prosederte strålende, og de som var til stede fikk nærmest følelsen av at retten selv var fjertret over sin dom i selve sikkerhetspolitiet FSBs disfavør.¹ Ingen har hverken før eller siden til de grader slått det tidligere KGB på hjemmebane. Men Bellona fortsatte å undersøke atomsikkerhetens sørgelige kår. På 1990-tallet hadde organisasjonen sågar fått med seg president Boris Jeltsins første ombudsmann for naturvern, Aleksej

1 Forfatteren var til stede og intervjuet advokat Jurij Schmitt etter frikjennelsen av Bellonas mann for NRK.

Jablokov, og det som var igjen av det sovjetiske økologifondet, som hadde vært varsleren under Gorbatsjov om f.eks. miljøødeleggelsene rundt Montsjegorsk på Kola.

Jablokov ble selve innbegrepet av miljøbevissthet i Russland på 1990-tallet, så hans støtte til Bellona var viktig for organisasjonens legitimitet og gjennomslag. Også Russlands ombudsmann for menneskerettigheter mellom 1993 og 1996, Sergej Kovaljov, hadde støttet Bellona. Så Bellonas innsats og suksess ble et tidlig varsel for Putins byråkrati om at de såkalte NGO-ene (Non-governmental organizations) kunne få med seg nøkkelpersoner i den russiske staten dersom regimet ikke holdt et vaksomt øye med utviklingen. På dette feltet skjedde nå utviklingen som skapte begrepet «politistat light». Det må gjentas at Vladimir Putin langt ifra gjeninnførte sovjetiske tilstander. Jernteppet ble ikke gjeninnført, trosfriheten ble opprettholdt og langt på vei gjaldt det også talefriheten, men da må vi holde de føderale TV-kanalene utenfor. For der ble ledelsen pålagt å svarteliste aktører som var til bryderi for styret i det sivile samfunnet. Der Stalin henrettet politiske motstandere, fikk de 25 års fengsel under Bresjnev. Under Putin fikk dissidentene ofte bare 15 døgn i kasjotten etter en demonstrasjon. Det er et slags fremskritt det òg, i hvert fall for dem som utsettes for represjonene. Noen alvorlige episoder med politiske mord hefter imidlertid ved Putins styringstid, som vi skal se nærmere på senere. Men i 2005 og 2006 kom det strenge regler for rapportering av pengestøtte og regnskap som særlig rammet miljø- og menneskerettighetsorganisasjonene. Organisasjoner som Frelsesarmeen ble også stigmatisert. Virkelig trøbbel ble det for alvor i 2012, med loven som forpliktet alle som mottok utenlandsk pengestøtte til å registrere seg som agenter for utenlandske organisasjoner. I et samfunn med så tung stalinistisk bagasje var det å måtte registrere seg som utenlandsk agent et grovt stigma. Men ikke minst FSB visste godt hvor viktig hemmelig sovjetisk pengestøtte til kommunister i vest hadde vært for undergravende virksomhet, så også det hører med til bakteppet for innstramningene. Fra 2012 fikk også organisasjoner som den norske Helsingforskomiteen voldsomme problemer i Russland. Allerede fra midten av 2000-tallet økte imidlertid myndighetenes sanksjoner mot tilløp til et sivilt samfunn, et nytt utslag av Russlands militarisererte, politiske kultur, dyrket gjennom 74 år med sovjetregime.

Likevel kan det ikke slås entydig fast at utviklingen bare var negativ, særlig innen publikasjonsvirksomheten, som Vladimir Putin og Dmitrij Medvedev fremmet. Vi har allerede vist til den omfattende utgivelsen av det hemmelige politiets rapporter til Stalin før krigen, som ble publisert i Putins første år ved makten. På film- og TV-fronten kom det viktige ting: Filmatiseringen av Vasilij Aksionovs store roman «Moskva-sagaen» levnet ingen tvil om et meget kritisk syn på Stalin-tiden. Filmatiseringen av Vasilij Grossmans roman «Skjebne og liv» gjorde dissidentenes bibel om til dreiebok for en storfilm! Boken handlet om Stalin-styrets overgrep mot eget folk under annen verdenskrig, med det aller helligste som utgangspunkt, slaget ved Stalingrad! Spillefilmen «Festningen i Brest» tok opp tre fortelser fra sovjetisk krigshistorie innad i USSR og i Russland: Krigsforberedelsene hadde vært elendige, jødene spilte en viktig rolle i motstandskampen, og de hjemvendende, sovjetiske krigsfangene fra de tyske konsentrasjonsleirene ble sendt rett til Sibir. Soldatene satt i filtrasjonsleirer i ett år, mens offiserene som oftest satt fengslet i ti år fordi de hadde latt seg ta til fange. For paragraf 2 i statuttene til Den røde armé slo fast at en rødegardist ikke skulle la seg ta til fange. Det var «rettshjemmelen» for krigsfangenes ulykke etter 1945. Store TV-serier som trollbandt Russland, som 22 episoder om «Seierens marsjall» Georgij Zjukov, illustrerte nå åpent noe alle sovjetborgere visste men tiet om – ikke-personene! Mellom 1958 og 1983 var marsjall Georgij Zjukov en ikke-person. TV-serien beskrev hvorfor og hvordan Kreml begikk skjendige gjerninger mot selve feltherren, mannen som alle menige i Den røde armé hadde adlydt mellom 1941 og 1945. Den eneste kvinne som noensinne fikk sitte i det allmektige politbyrået ble rehabilitert! Hun het Jekaterina Furtseva og var kulturminister under Khrusjtsjov, men ble sparket av Leonid Bresjnev. Hun hadde også Zjukovs klare støtte. I denne meget historietro TV-serien ble det svært tydelig forklart hvorfor: Under en lunsj på Krim i Zjukovs velmaktsdager før 1958 prøvde den unge Bresjnev å legge seg ut med det kvinnelige politbyråmedlemmet, og i filmen bjeffet forsvarsminister og marsjall Zjukov: «Hold kjeft, Leonid, hun er mer mannfolk enn du noensinne blir!»

Dette glemte aldri Bresjnev, som fabrikkerte beskyldninger om korrupsjon mot Jekaterina Furtseva og sparket henne straks han tok over makten etter Khrusjtsjov. Småligheten og hevngjerrigheten hadde gode

kår i det poststalinistiske sovjetstyret. Originaldokumentene om KGBs massakre på polske krigsfanger i Katyn i mai 1940 ble i løpet av våren 2010 offentliggjort, komplett med Josef Stalins signatur. Samtidig ble de to hemmelige protokollene fra Molotov-Ribbentropp-pakten anno 1939 offentliggjort. Det var dokumentasjonen for Polens firedeling og anneksjonen av de tre frie baltiske statene i 1940, samt anneksjonen av Bessarabia fra Romania samme år. Disse dokumentene holdt Mikhail Gorbatsjov skjult i sin safe i Kreml til sitt fall; Boris Jeltsin fant dem da han tok over, men det skulle gå nesten 20 år før Kreml under president Dmitrij Medvedev og statsminister Vladimir Putin la den historiske dokumentasjonen, selve bevismidlene mot sovjetmakten, på bordet.

De siste årene har Vladimir Putin også rensket luften når det gjelder revolusjonshistorien, sovjetpropagandaens aller helligste. Hver eneste partikongress ble åpnet og lukket med ordene «Lenin levde, Lenin lever, Lenin skal alltid leve!». Men i en ny «historiepark» som åpnet i Moskva i 2018, var historien om Romanov-dynastiet² hovedtema på utstillingen. Nå ble Vladimir Lenin erklært utilregnelig mot slutten av sitt liv. Og endelig ble Lev Trotskij rehabilitert. Striden om han skulle rehabiliteres førte til bruddet mellom Mikhail Gorbatsjov og Boris Jeltsin i oktober 1987, da sentralkomiteen i kommunistpartiet skulle legge opp til 70-årsmarkeringen av revolusjonen i 1917. Å rehabilitere Trotskij hadde vært for kontroversielt for den liberale Mikhail Gorbatsjov. Putins kringkastingssjef Konstantin Ernst produserte nå den store TV-serien «Trotskij», som også ble publisert internasjonalt på Netflix. Der ble det slått entydig fast at det var Trotskij, og ikke Lenin, som reddet revolusjonen i 1917, da det jo var Trotskij som raskt bygget opp og mobiliserte Den røde armé. Trotskij ble utvist fra Norge i 1940 på skammelig vis, utlevert til sin morder fra det sovjetiske hemmelige politi som drepte revolusjonshelten i Mexico.³ På bakgrunn av publiseringsvirksomheten under Putins styringstid virker det urimelig å tro at noen retur til den sovjetiske politistaten skulle være mulig eller ønskelig. Vladimir Putin har selv tatt noen maktgrep som umuliggjør dette. Én ting er kanoniseringen av den siste tsaren, tsar Nikolaj II.

2 Tsar Nikolaj II var den siste tsar av Romanov-slekten. I 2008 kjente Russlands høyesterett drapet på ham og hans familie rettsstridig. Deretter kanoniserte den russisk-ortodokse kirken den siste tsar.

3 Jf. Yngvar Ustvedt: «Verdensrevolusjonen på Hønefoss» Gyldendal 1974. Om Trotskijs tid i Norge.

Kirken var en av de mest forfulgte sektorene av samfunnet i sovjettiden. Offisielt ble 200 000 kirker rasert, titusener av prester henrettet. Når oppslutningen i det russiske samfunnet om Putin de siste tyve år skal vurderes, hører denne alliansebyggingen med i analysen. Og forut for valget som førte til Putins tiltredelse som president for tredje gang i mars 2012, hadde patriarken for den russisk-ortodokse kirken fått med seg lederne for samtlige religiøse trosretninger i Russland til å stille seg bak Vladimir Putins kandidatur. Symbolikken var nok viktigere enn valget, som ble hevdet å være i hvert fall delvis fikset, skjønt den opposisjonelle organisasjonen «Golos» («Stemmen»), vaktbikkje for frie valg i Russland, medga at Putin hadde fått et reelt, demokratisk mandat av velgerne i 2012.

I det politiske håndverket sitt var Putin også en nyskaper. Før han tok over makten i Kreml, var politikere ferdige hvis de måtte gå av. Slik var det til og med under Boris Jeltsin. Her tok Putin grep. I 2000 lot han Boris Jeltsins utenriksminister Igor Ivanov fortsette til 2004, da Sergej Lavrov tok over. Men Ivanov fikk jobben som sekretær i det nasjonale sikkerhetsrådet og ble værende i denne rollen i tre år før han forble en slags eldre statsmann og levde et respektert liv som politisk analytiker. Dette var det første eksempelet på at Putin ikke slapp folk for langt fra seg når de måtte gå. Gitt Russlands politiske tradisjon var dette en smart forsikring mot palassrevolusjoner, og en effektiv konsolidering av politisk lojalitet. Det andre og suverent mest talende eksemplet var Putins finansminister gjennom elleve år, Aleksej Kudrin. To ganger ble han kåret til verdens beste finansminister. Så brøt han med Putin politisk, blant annet ved å støtte de politiske gateprotestene mot fusk under dumavalget i 2011, da han selv gikk av. Dmitrij Medvedev, som da fungerte som «settepresident» for Putin, krevde Kudrins avgang. Han ble dekanus på økonomisk fakultet i hjembyen St. Petersburg. Men i 2012 dannet Kudrin «Komiteen for borgerlige initiativ». Fra denne posisjonen bygget han seg opp som den mest betydelige kritiker av Kreml, enten det var Putin eller Medvedev som bekledd presidentvervet i Russland. Det første Kudrin kritiserte, var at Putin ville bruke 4,3 billioner norske kroner på opprustning mellom 2010 og 2020. «De pengene har han ikke!» erklærte Kudrin. Dernest kritiserte han Vladimir Putin for å ha frosset diskursen i samfunnet. Det var en alvorlig kritikk sett i lys av de korte og svake demokratiske

tradisjoner som Russland har rukket å etablere. Likevel utnevnte Putin ham til ny riksrevisor i Russland den 18. mai 2018. Så, den 14. oktober 2018, slo den brave Kudrin fast at Putins styre vil bli bedømt av historien etter evnen til å få ned spenningsnivået i Russlands forhold til Vesten. Så nå sitter Kudrin fortsatt som riksrevisor, selv med sine meninger og sin kritikk av president Putin. Det kan være god grunn til å spørre om USAs president Donald Trump ville tolerert noe slikt som Putin aksepterte fra Kudrins side. Verre er ikke «diktaturet» i Russland, selv om mye var og fortsatt er kritikkverdig.

KGB-generalen Sergej Ivanov er også blant dem som ble gammel i administrasjonen til Vladimir Putin. Han er jevngammel med presidenten og fra St. Petersburg, som siden 2000 – i likhet med bakgrunn fra FSB – har vært to har vært to suksesskriterier i Kreml. Ivanov snakker engelsk og svensk flytende. Da Putin var sjef for FSB, ble Sergej Ivanov hans stedfortreder. Putin tok ham inn politikken allerede i 1999, og beholdt ham som forsvarsminister fra 2001 til 2008. Sergej Ivanov bygget seg opp til å bli en kandidat mange så som en mulig etterfølger etter Putin i presidentstolen. Det ble han ikke, som vi skal se. Men Putin holdt sin hånd også over ham, og fra 2008 til 2011 ble han visestatsminister da Putin var statsminister i fire år. Etter at Putin returnerte til presidentvervet i 2012, ble Sergej Ivanov sjef for presidentens administrasjon i Kreml.

Settepresidenten

MOT SLUTTEN AV VLADIMIR Putins annen presidentperiode gikk spekulasjonene høyt om maktens videre skjebne. Valentina Matvienko er 71 år i 2020 og fortsatt Putins «førstedame» i politikken. Først var hun visestatsminister under Boris Jeltsin. Så var hun guvernør i St. Petersburg. Under et besøk i Oslo i 2007 ble hun spurt om hun var moden til å bli Russlands første kvinnelige president. Hun svarte at det var hverken hun eller Russland moden for. På spørsmål om russiske menn fortsatt var bortskjemt av sine bestemødre, som tradisjonelt har vært barnevakter for dem i oppveksten, svarte hun leende, «... og av sine koner!» Men Valentina Matvienko ble formann for det russiske føderasjonsrådet fra 2011, og sitter fremdeles i stillingen, som tilsvarer rollen som formann for Senatet i USA.

Vladimir Putin hadde grunnlovsflertall i думаen før hans andre presidentperiode gikk ut. Han kunne ha endret grunnloven og tatt en tredje presidentperiode direkte. Men det ville han ikke. Et resonnement som ofte ble tillagt juristen Putin var dette: Hvis ikke presidenten respekterte grunnloven, hvem kunne da forventes å gjøre det? Derfor spådde mange i forkant av 2008 at kameraten Sergej Ivanov ville bli foretrukket av Putin selv som hans etterfølger. Slik skulle det heller ikke gå. For Vladimir Putin favoriserte og fikk akseptert sin stabssjef som presidentkandidat. Dette overrasket. Den 12 år yngre Dmitrij Medvedev hadde vært Putins junior helt fra de begge tjente borgermester Anatolij Sobtsjak på 90-tallet, Putin først som kontorsjef, Medvedev som personlig assistent. Så før presidentvalget tidlig i mars

Nyvalgt president Dmitrij Medvedev og statsminister Putin den 2. mars 2008.

2008 løftet Putin den mest overbevisende bærer av sivile verdier i sin administrasjon ut og opp til maktens tinde. Bortsett fra en vesentlig aldersforskjell var det flere andre forhold som skilte de to. Som vi så drømte den 16-årige Putin om å bli KGB-offiser. Ved samme alder satt Dmitrij Anatoljevitsj på sin lektormammas fang, billedlig talt, og lyttet til russisk lyrikk. Vladimir Putin var et typisk sosialt produkt av sovjettiden. Dmitrij Medvedev var et barn av intelligensiaen i St. Petersburg, og den hadde vært liberal i over hundre år! Der Putin var en reservert og lukket person, fremsto Medvedev, i kontrast til sin eldre partner, som smilende, åpen og tillitsskapende. 2. mars 2008 ble Medvedev valgt til president med over 70 prosent av stemmene. Etter at stemmene var telt og resultatet offisielt, kom de to sammen ut på bakken foran Vasilij-katedralen til 15 000–20 000 tenåringer, samlet på rockekonsert. De kom slentrende i regnværet om kvelden, Dmitrij Medvedev i blue jeans og lærjakke, Putin i sin allværsjakke – tidsriktige begge to! Stemningen var optimistisk blant de unge den kvelden under Kremles røde teglsteinsmur. Det var også budskapet til de to som skulle bli kalt det politiske tandem i Kreml. Der, på podiet foran de begeistrede unge, lovte de to nå endelig å bygge ut det sivile samfunnet i Russland. For de gamle sovjetproblemene i

den grå hverdagen var ikke borte. Trangboddheten ble ikke bedre av boliglånsrenter som kunne komme opp i 17 prosent i perioder etter år 2000. Det fantes ikke boligbygging for unge. Dette siste førte til en grunnleggende forandring i unge russeres forbrukeradferd. Fordi ingen unge kunne drømme om eget husvære før de var 45 år, brukte de velstandsøkningen og lønningene sine til det som var tilgjengelig: biler, forbrukssteder og ikke minst reiser! Reiselysten hadde ikke avtatt etter 74 år med jernteppe i det 20. århundre. Med andre ord var det ingen sparing, som ble nokså formålsløst for de unge. I stedet ble alt de tjente tatt ut i forbruk. Den nye lederduoen forsto at styrets tenkemåte måtte penses over fra tradisjonelle militære tankebaner til et sivilt spor. Medvedev og Putin forsto selvfølgelig det elementære: at moderne markedspolitikk måtte bygge på en økonomisk fordelingspolitikk, slik at utbudet av varer og tjenester kunne møtes av en kjøpevillig befolkning, ikke minst en befolkning som *evnet* å betale for seg. Det skulle vise seg vanskeligere å få til i Russland, av både økonomiske og politiske grunner. Klart piratiseringen av økonomien satte grenser for det muligens kunst i økonomien. Oligarkene var ikke innstilt på å dele! For i det hele tatt å få inn skatt ble skatteøret satt flatt til 13 prosent. Enten du var ung og tjente 30 000 rubler i måneden – den gangen under 2000 norske kroner – eller du tjente titalls millioner hver måned, betalte du den samme skattesatsen i Russland. Hverken ungdommelig energi, samhold eller solidaritet ble stimulert av slikt. Politisk hadde heller ikke middelklassen rukket å bli en politisk maktfaktor 17 år etter at sovjetsamfunnet gikk i oppløsning. Og som vi har sett, innebar Putins politiske innstramminger skrynnere kår for attributter som normalt forbindes med middelklassen i universell, økonomisk historie.

Internasjonalt brygget det opp til økonomisk krise i 2008. Fordi Russland bedrev utstrakt eksport av råvarer, ble de statlige inntektene mindre. Dette var noe av det første Putin fikk i fanget som statsminister med hovedansvaret for den daglige driften av Russland. I september 2008 kollapset USAs største investeringsbank Lehman Brothers, og så kom finanskrisen for alvor. Krisen illustrerte med all mulig tydelighet at også russisk økonomi var sårbar for internasjonale opp- og nedture. Nå var enhver seg selv nærmest. Men det brygget også samtidig opp til en politisk krise internasjonalt i 2008. For i Russlands bakgård hadde

USA gjort sine hoser grønne siden 2003. Da satt en trestjerners amerikansk general på sidekontoret til Georgias forsvarsminister. Hvordan ville USA reagert hvis en tilsvarende *russisk* general hadde sittet på tilsvarende sted hos ved Mexicos forsvarsminister? I juni 2010 skulle USAs tidligere visepresident Walter Mondale (D) kommentere dette slik under en middag på Akershus festning med daværende rektor Ole-Petter Ottersen ved Universitetet i Oslo som middagsvert: «USA ville reagert meget negativt på noe slikt. For det er alltid slik at hvis en supermakt prøver å kravle oppunder stakken på en annen supermakt, så destabiliserer slikt internasjonal politikk!»¹ USAs president George W. Bush Jr. bar sin del av skylden for at forholdet til Russland surnet under Vladimir Putins andre presidentperiode frem til 2008. Så ille var det blitt, at USAs neste president, Barack Obama, som ble tatt i ed 20. januar 2009, erklærte behov for en «omstart av forholdet til Russland!» En omstart trenger man jo når maskinen har krasjet. Og det gjorde den til gagns i Georgia. I november 2003 kom Roserevolusjonen i Georgia. Den brakte den provestlige Mikheil Saakasjvili til makten. Det råder den dag i dag en oppfatning av at President Bush forespeilet den nye presidenten et snarlig medlemskap i NATO, såvel som militær støtte før det dersom Georgia skulle komme på kant med Russland. Dette er den mest troverdige forklaringen på den stadig mer uforsonlige holdningen president Saakasjvili inntok overfor Russland. Det kokte over i Sør-Ossetia i august 2008, en slags debut for Dmitrij Medvedev som russisk president. Det kom til en kort krig mellom Georgia og Russland.

I Norge, som i det fleste vestlige land, ble skylden lagt på russerne. Her til lands mente både general Kjell Grandhagen og ambassadør Peter Ræder at norske massemedier gikk av skaftet. I dag er det lett å gi dem rett: EUs undersøkelseskommissjon konkluderte med at det var georgierne som først åpnet ild mot russerne i Sør-Ossetia. Det ble en katastrofe for den overmodige Mikheil Saakasjvili. Russland ble også kritisert for sitt voldsomme, militære tilsvær, men det var Georgia som åpnet krigshandlinger i august 2008, ifølge EU. Uansett kunne ikke Putins kårne etterfølger Dmitrij Medvedev fått en dårligere internasjonal start som president.

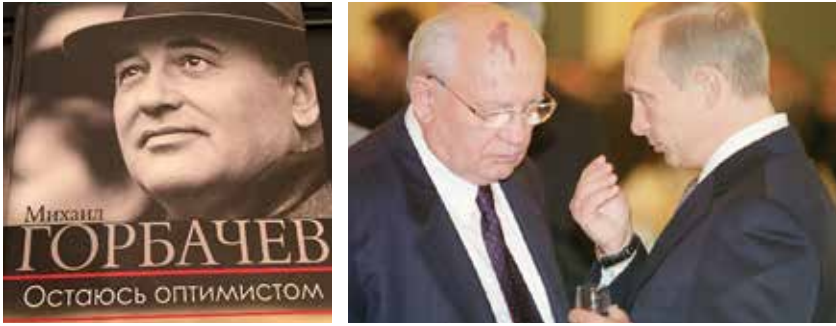
---

1 Forfatteren stilte Mondale spørsmålet i 2010 om USAs nærvær i Georgia.

Det samme gjaldt Vladimir Putin som statsminister da konjunkturene snudde. Den tradisjonelle russiske utformingen av statsministerstillingen ble ikke merkbart forandret selv om Putin tok over som regjeringssjef. Etter alt å dømme konsentrerte Kremles sterke mann seg om den daglige driften av republikkens praktiske liv. Trolig var det under sine år som regjeringssjef at Vladimir Putin for alvor og i detalj fikk stifte nærmere bekjentskap med utgiftsbombene som var i ferd med å eksplodere.

For det første var infrastrukturen i skral forfatning. Derfor ble det gamle sitatet fra attenhundretallsforfatteren Nikolaj Gogol stadig oftere brukt i den russiske debatten: «Tosker og dårlige veier hindrer fremskrittet i Russland!» Anatolij Sobtsjak, mentor for både presidenten og statsministeren, hadde hatt en idé som kunne ha hjulpet på veiproblemet i 1993. Den senhøsten satt Anatolij Sobtsjak og redigerte den nye grunnloven på oppdrag fra president Jeltsin. Det var jo knapt et avtrede mellom St. Petersburg og Vladivostok for lastebilsjåfører, påpekte borgermesteren. Så han foreslo å gi laugsprivilegier til hele skaren av offiserer som var blitt arbeidsløse da landet reduserte forsvaret fra 3,7 til 1,2 millioner mann. «Utdannelse har de, og organisasjon kan de!» begrunnet Sobtsjak sitt forslag med. «La offiserene få ansvaret for veier, bensinstasjoner og overnattingssteder, så skal vi nok se forandringer!» erklærte landets nest mest populære leder etter president Jeltsin. Men den omtalte handlingslammelsen vedvarte i praktiske spørsmål, også under hans fire år som statsminister mellom 2008-2012.

For det andre bygget det seg opp en pensjonsbombe, en bombe av boligmangel for de unge, og en helsebombe der en uhyggelig stor del av menn i arbeidsløse alder led av en eller to kroniske sykdommer som krevde månedlig oppfølging. Blant sosialmedisinerne kunne det høres så høye anslag som 50 prosent av alle menn mellom 18 og 44 år – vernepliktsalderen! Her preget naturligvis det demografiske svinnet på 1990-tallet også saksfeltet. Bare langsomt steg forventet levealder for menn opp mot 60 år for menn fra lavmålet i 2001. Korrupsjonen holdt seg skyhøy, produktiviteten fortsatte å være katastrofalt lav, innovasjonen uteble videre i økonomien, og dette siste forsøkte Russland å bøte på på gjennom økt industrispionasje i Vesten. Det er billigere å spionere enn å utvikle ny teknologi. Hjerneflukten hadde vært omfattende og vedvarende siden sovjetstatens oppløsning og

jernteppet fall. Dette fortsatte selv etter en advarsel fra Roald Sagdejev, den store vitenskapsmannen og tidligere sjefen for det russiske Mars-programmet innen romfart. Fra sitt bosted i USA anslo Sagdejev, for øvrig oppkalt etter Roald Amundsen, at halvparten av Russlands forskningspotensial arbeidet i USA og i EU da Putin tok over som statsminister. Kapitalflukten fortsatte, og den dag i dag sliter Russland med investeringene. I boken «Jeg forblir optimist» fra høsten 2017² avfyrt den aldrende statsmannen Mikhail Gorbatsjov noen voldsomme salver mot styringsresultatet i Russland etter 2000. For det første skriver Gorbatsjov på side 351: «Jo mer jeg snakker med folk, leser og observerer hendelsene som utfolder seg og stemningene i samfunnet, desto mer føler jeg folks uro. En erkjennelse av at staten degraderes og at samfunnet demoraliseres blir nå en alminnelig godtatt diagnose!» På side 365 skriver Mikhail Sergejevitsj, som fylte 89 år den 2. mars 2020, åndsfriskt og kritisk om Putins styringsmetoder: «Nå er det åpenbart at styringen ikke fungerer, hverken i politikken eller i økonomien. Nye folk slipper ikke til!» Det er vanskelig for enhver observatør og kjenner av Russland å utfordre den gamle stats- og partisjefen i Kreml på dette. For i bunn og grunn gjenkjenner Gorbatsjov bare en gjentakelse av egne erfaringer den gang han selv satt ved makten, på side 353 i boken: «Sovjetunionens ledelse erkjente at sovjetsystemet var ineffektivt og blokkerte utvikling!» Paradoksalt nok leverte han det beste forsvaret for Putin-regimet etter sin beske kritikk. For det følger nødvendigvis av disse påstandene at samfunnet

2 Dedikasjonen i oversettelse med litt ironi, kanskje: «Moskva 22.XI.2017 Fra M. Gorbatsjov til Gospodin Steinfeld. Jeg takker for innsatsen Deres i vårt forhold og ønsker lykke til.» Gospodin var det borgerlige, før-revolusjonære ordet for «herr» på russisk.

Forfatteren sammen med Mark Zakharov i det russiske TV-programmet «Apokryfe».

Putin overtok i 2000 og som han skulle holde styr på som statsminister, led av senskader fra sovjettiden. Slik sett var ingenting nytt under solen. «For samfunnet vårt er reaksjonært, det utvikler seg langsomt, med møysommelig oppfatningsevne!» sa nestor i russisk teater, Mark Zakharov til NRK Urix den 16. mars 2011.

I sovjet-russisk historie har mange ledere vendt seg mot utenrikspolitikken når de innser at de ikke har lyktes i å reformere samfunnet hjemme. Etter Stalins dager gjaldt dette Nikita Khrusjtsjov, Leonid Bresjnev, Mikhail Gorbatsjov selv og Boris Jeltsin. Mest trolig overbeviste den praktiske, innenrikspolitiske tristessen også statsminister Vladimir Putin om at han helst ville tilbake i presidentstolen. Norges statsminister Jens Stoltenberg tok opp Telenors problemer i Russland i 2009. Under samtalen med statsminister Vladimir Putin bekreftet Putin hva vi har prøvd å analysere i dette avsnittet. For Putin sa til Stoltenberg: «Jeg skjønner godt hva du sier, men dette har jeg ikke kontroll over. Noen tror jeg bestemmer alt i Russland. De skulle bare visst hva jeg har å slite med.»³

3 Jens Stoltenberg: «Jens. Min historie» Gyldendal 2016. Side 313.

I januar 2009 hadde Barack Obama tatt over etter George W. Bush som president i USA. Han hadde jo erklært at en omstart av forholdet til Russland var påkrevet. 17. september 2009 erklærte Obama at han ville droppe ideen til Bush om et rakettskjold i Øst-Europa. Statsminister Putin kalte avgjørelsen til Obama riktig og modig. Om det var tungt å styre hjemme, så bar Obama med seg et håp om lettere samarbeidsforhold i utenrikspolitikken. Dette skulle også komme Norge til gode året etter. Da Putin besøkte Oslo i begynnelsen av 2000-årene, hadde han sagt til statsminister Kjell Magne Bondevik at de to statene nok skulle få til en avtale om delelinjen av kontinental-sokkelen i Barentshavet før de to ble pensjonister. Russland og Norge hadde stått i en diplomatisk dragkamp av en forhandlingsprosess siden 1970. Parallelt med forhandlingene hadde Norge og Russland sine uløste problemer. 26. august 2005 gikk det mot slutten for Bondevik II-regjeringen, og den dagen var alle norske ambassadører samlet til lukket stasjonssjefsmøte i UD i Oslo. Tema var Nordområdene. Når det gjaldt Norges havrettslige syn på egen råderett over havområdet som kaltes Svalbardkassen, sa sjefen for UD's rettsavdeling, ekspedisjonssjef Hans-Wilhelm Longva: «Når det gjelder vårt syn på Svalbardsonen, er det full enighet fra Longyearbyen til Mandal, men da er det jevnt slutt!»⁴ Så russerne var ikke alene om å stille seg avvisende til Norges selvbestaltete myndighetsutøvelse utover tolvmilsgrensen. Klagemål over norske restriksjoner på for eksempel russiske ønsker om veibygging på egne utmål på Svalbard var årvisse. Både i 1984 og i 1993 var det fokus på disse problemene i Norge.⁵ Nå gjorde forhandlingsprosessen i dypeste hemmelighet likevel store fremskritt under det gryende tøværet og en lettere stemning på østvest-aksen. Som et apropos skal det bare kort nevnes at norske medier nylig slo voldsomt opp at Russlands utenriksminister Sergej Lavrov den 5. februar 2020 sendte brev til den norske utenriksministeren. Emnet for brevet var Svalbard og Nordområdene. Utenriksminister Ine Eriksen Søreide svarte at internasjonal lov råder i regionen. Akkurat det samme uttrykte den russiske Sergej Lavrov selv for flere tiår siden: «Noen politiske analytikere påstår sågar at det geopolitiske landskapet i nord

4 Forfatteren var invitert og var ordstyrer for ordskiftet.

5 Jf. Steinfelds «Istid i Moskva» sidene 208-210 utgitt i 1984 og «Fremover mot fortiden» fra 1993, sidene 370-373.

er så strengt og værhardt at det er en lovløs region som kan bli kilde til konflikt under det stadig raskere kappløpet om Nordpolen. Vi er ikke enige.»⁶ Fredag 21. februar 2020 erklærte Norges forsvarsminister Frank Bakke-Jensen at Norge hverken forhandler om Østfold eller Svalbard som deler av Norge med Russland. Etter mange års dialog om dette vet også russerne at deres næringsinteresser på Svalbard, så som i Barentsburg, er private utmål, på lik juridisk linje med hva Aker har i Verdal, for eksempel. Derfor må russiske forsknings- og næringsvirksomheter på Svalbard også forholde seg til norske lover og regler, uten at Russland *qua* stat kan kreve å ha et ord med i laget. Da påberopes Svalbardtraktaten fra russisk side, også! Men i gruppen av signatarstater vet Kreml at Russland ikke ville vinne frem så lett mot Norge i akkurat det forumet, av åpenbare sikkerhets- og geopolitiske årsaker. Det er heller ikke alltid like lett å forklare norske medier hvordan forholdene er mellom Norge og Russland, og da særlig i Nordområdene.

I 2010 hadde Nordområdene nedkalt en krise av en annen art over Europa. 20. mars kom det et voldsomt utbrudd fra vulkanen Eyjafjallajökull på Island, som med sine enorme askeemisjoner lammet europeisk luftfart. 10. april omkom Polens president Lech Kaczyński og hans hustru med stort følge i en flystyrt utenfor Smolensk i Russland. Uvær og menneskelig svikt var grunnen. I Katynskogen skulle det være en minnestund over de polske reserveoffiserene som KGB myrdet der i mai 1940. 14. april fant statsbegravelsen sted i St. Anna-kirken i Krakow. Luftfarten var lammet over hele Europa. Da fløy Russlands president Dmitrij Medvedev under radarhøyde fra Moskva til Krakow for å delta i begravelsen. Polakkene var rørt. Det var åpenbart den unge presidenten også, for mer skulle skje i Russlands forhold til Polen!

26. april 2010 kom president Dmitrij Medvedev på statsbesøk til Norge. Offentligheten visste ikke at han i kofferten hadde med seg en beslutning i tråd med Putins gamle løfte til Kjell-Magne Bondevik. Først siste dag på en felles pressekonferanse med statsminister Jens Stoltenberg i foajeen i Regjeringens høyblokk, ble sensasjonen forkynt: De to var blitt enige om delelinjen i Barentshavet, Norges største, uløste

6 Sergej Lavrov: «Mezjdu prosjlym i budusjtsjim» («Mellom fortid og fremtid») Moskva 2010 sidene 713-715.

utenrikspolitiske problem til da! På spørsmål om hvordan de to hadde klart å tie så lenge om sensasjonen de nå gjorde kjent, svarte president Medvedev leende: «Sammensvergelse har vi drevet lenge med i Kreml. Fortielse er noe vi har greie på!» Så, den 15. september 2010 kunne Murmansk-traktaten signeres mellom Norge og Russland om delelinjen av kontinentalsokkelen i Barentshavet. Norge fikk endelig sin faste grense mot Russland til sjøs i nord. I en felles artikkel med daværende utenriksminister Jonas Gahr Støre beskrev Sergej Lavrov en uke senere avtalen med Norge som et suverent eksempel på hvordan Russland gjerne så internasjonale stridsspørsmål løst. Og han gjentok dette på sine årlige gjennomganger av internasjonal politikk for korrespondentkorpset i Moskva i januar i årevis fremover.

29. april 2010 var Medvedev i København. Men han hadde gitt ordre om å offentliggjøre sannheten om Katyn-massakren, som to uker før hadde krevd sitt siste offer, Polens president! Så på russisk fjernsyn ble dokumentet som beordret drapet på 20 000 polske reserveoffiserer offentliggjort, til overmål med Stalins signatur! Ofrene var krigsfanger etter trefninger i 1939. KGB myrdet dem blant annet i Katynskogen i mai 1940. Massakren var det eneste punktet de tyske nazistene ble frikjent for under Nürnberg-prosessen etter krigen, der russerne tiltalte dem også for denne ugjerningen.⁷ Amerikansk aktor i Nürnberg var senere formann i USAs høyesterett, Robert H. Jackson. Han ble eksaminert i en kongresshøring om Katyn-massakren i 1952. På spørsmål om rett mann satt på tiltalebenken i Nürnberg i Katyn-saken, avga Jackson sitt lakoniske svar: «Jeg kan ikke se at vi hadde noen som kunne arrestert Stalin!»

Ved sitt nærvær i Krakow i 2010 under statsbegravelsen og sin offentliggjøring av sannheten om Katyn-massakren kort tid etterpå lukket Dmitrij Medvedev et 80 år gammelt åpent sår i forholdet mellom polakker og russere. Om det hadde begynt tungt på den internasjonale scenen for president Medvedev i Georgia i 2008, viste Putins foretrukne avløser i presidentstolen seg som en tillitsskapende leder både i forholdet til Norge og Polen våren 2010. Dette hadde knapt skjedd uten at Vladimir Putin som statsminister hadde støttet sin

7 For en bred gjennomgang av alt materialet om Katyn-massakren henvises det til Janusz Kazimierz Zawodny: «Døden i skogen. Historien om massakren i Katynskogen». Aschehoug & Co 1972.

unge venn i disse beslutningene i det stille fra sin nye posisjon som regjeringssjef.

I 2010 og 2011 fikk Vladimir Putin og Dmitrij Medvedev oppleve en paradoksal og tvilsom sammenheng mellom innenrikspolitikken og utenrikspolitikken. Høsten 2010 sparket president Medvedev Moskvas borgermester gjennom 19 år, Jurij Luzjkov. «Han har tapt min tillit!» lød forklaringen fra presidenten. Det var det grunner til, gamle som nye. Hverken Vladimir Putin eller Dmitrij Medvedev tilga noensinne Jurij Luzjkov for hvordan han strupte pengestrømmen til valgkampen i St. Petersburg i 1996 for Anatolij Sobtsjak og hans viseborgermester Putin. Det var Luzjkovs grep om Moskvas banker den gangen som satte ham i stand til slikt. I 2010 var borgermester Luzjkovs andre kone Jelena Baturina eiendomsdronning i Moskva, og sammen begikk de en utrolig feil. De ville bygge boliger for styrtrike i et slakt dalføre vest for sentrum i Moskva, mellom universitetet og «Poklõnnaja Gorà» («Fanehøyden»). Den eneste haken var at dalføret som strekker seg mot sørvest, ikke var eid av Moskva by, men av føderale myndigheter. Dette oppdaget borgermesteren og eiendomsdronningen for sent. I mellomtiden hadde de tatt opp et lån i Bank Moskvjy – Moskvas Bank – på 27 milliarder rubler, eller 5,4 milliarder norske kroner i datidens valutakurs, til finansiering av prosjektet. Dette lånet ga bankens sjef Andrej Borodin mot en sikkerhet på 10 000 rubler, eller bare 2000 kroner, i aksjer. FSB luktet lunt, snart begynte saken å rulle raskt, og borgermester Luzjkov ble avskjediget. Så, den 5. april 2011 kjente også bankens administrerende direktør det brenne under føttene, og flyktet til London. Der ga britiske myndigheter bankieren politisk asyl. «Tyver skal sitte i fengsel!» hadde Putin sagt om den falne Yukos-sjefen. Andrej Borodin og borgermester Luzjkov var så åpenbart tyver! At den korrupte sjefen for den privateide Bank Moskvjy fikk politisk asyl i Storbritannia, innebar nok et illusjonstap for den unge presidenten og den 12 år eldre statsministeren i Moskva. Åpenbart var dette en anvendelse av asylretten fra britisk side som vanskelig kunne kalles aktverdig. Borgermesteren selv og eiendomsdronningen slapp unna til sitt châtelet i Alpene. Men Jurij Luzjkov besøkte Moskva stadig vekk i årene som fulgte, dog uten å bli anholdt. Det var åpenbart for sensitivt, selv for Kreml-ledelsen.⁸ Dette var bare et lite, men konkret

8 Hans-Wilhelm Steinfeld: «Forvirringens tid». Cappelen Damm 2011. Sidene 112-115.

eksempel på hvordan «Vesten mistet Russland» i en periode da den liberale Medvedev fikk være *supremo* i Kreml. I etterkant er det lett nok å si at tiden kunne vært brukt bedre. Hvordan Russland skulle miste Vesten, skal behandles grundig senere i denne boken.

Hele ideen om at Europa skulle deles inn i interessesfærer ble unnfanget på Jaltakonferansen vinteren 1945 mellom Josef Stalin, Winston Churchill og Franklin D. Roosevelt. Tanken hadde opprinnelig vært en del av «Den europeiske konsert» og på ingen måte noen sovjetisk idé. For etter Napoleonskrigene (1815) regnet man som stormakter Storbritannia, Russland, Østerrike og Preussen (fra 1871 Det tyske rike). Frankrike var i 1815 i realiteten knust som stormakt i og med Napoleons fall, men ble tatt inn i varmen igjen på de andre stormaktenes nåde, for å unngå et maktvakuum og sikre Europas stabilitet. I fellesskap fikk disse stormaktene på 1800-tallet navnet Den europeiske konsert, fordi de i en periode samrådte seg med hverandre om hvordan Europas politiske forhold skulle ordnes. Senere kom USA (1898) og Japan (1904) til som stormakter. Italia ble under tvil regnet som stormakt fra 1878, da landet ble invitert med i Berlinkongressen, men landet har ikke vært ansett som stormakt etter første verdenskrig. På Jalta i februar 1945 var verdensbildet svært forandret. Og de tre store, som de sovjetiske, britiske og amerikanske lederne ble kalt, underskrev Jalta-avtalen, som delte Europa inn i en østlig og en vestlig interessesfære. Helt siden 1945 fastholdt de skiftende lederne i Kreml at de hadde rett til å kjempe for sine nasjonale interesser etter de uhyrligheter deres land ble påført mellom 1941 og 1945. Med henvisning til at det skjedde i deres interessesfære, blokkerte russerne Vest-Berlin i 1948, knuste arbeideroppstanden i Øst-Berlin i 1953, invaderte Ungarn i 1956, Tsjekkoslovakia i 1968, og tvang polakkene til å innføre militær unntakstilstand i desember 1981 fordi Polens første ikke-kommunistiske fagforening, Solidaritet, var blitt etablert året før. Alle disse fem hendelsene var blant den kalde krigens mørkeste hendelser, og alt var sovjeternes verk.

I desember 2004 begynte det på nytt å koke i det som Vladimir Putin oppfattet som Russlands interessesfære. Den oransje revolusjonen brøt ut i Ukrainas hovedstad Kiev, på Uavhengighetsplassen (ukrainsk: Majdan Nezalëzjnosti). Den pro-russiske presidentkandidaten Viktor Janukovitsj vant tilsynelatende dette valget. Vladimir Putin hadde støt-

tet ham klart og sterkt. Så ble han tatt for valgfusk. Massemøtene på Majdan hele desember 2004 endte med at Ukrainas høyesterett felte en kjennelse for valgfusk, da det viste seg at motkandidaten og helten fra Majdan, Viktor Jusjtsjenko, hadde vunnet en klar seier. Janukovitsj ble avsatt etter at han tapte en tredje valgomgang. Vladimir Putin fordømte den oransje revolusjonen. Men bare med en halv-klaring klarte Putin dét! I vestlige massemedier ble den oransje revolusjonen feiret som en folkereising for frihet. Men russiske ungdommer i Donetsk og ukrainske ungdommer på Majdan ropte de samme parolene, bare med motsatt fortegn. Lederne på begge sider av dette etniske oppgjøret raste rundt i Mercedes Brabus Geländewagen. Språkkyndige, vestlige observatører på plass i Ukraina forsto godt at det var en kamp om makt, innflytelse og rikdom som lå den russiskspråklige og den ukrainskspråklige eliten på sinne. Den ungdommelige fortvilelsen over at elitene hadde stjålet fremtiden fra dem, var reell nok. Først senere kom sviket mot frihetshåpene klart frem. Både Viktor Jusjtsjenko og hans blonde makker Julia Timosjenko fremsto som frihetsheltene, men misbrukte tilliten voldsomt da de fikk makten som henholdsvis president og statsminister i Ukraina. Så Janukovitsj kom tilbake som statsminister en periode fra 2006 til 2007, og senere som president fra 2010 til 2014.

Statsminister Vladimir Putin hadde et ytterst negativt syn på den oransje revolusjonen, men ikke egentlig noe fiendtlig syn på seierherrene. For etter å ha vært statsminister i Ukraina ble Julia Timosjenko, heltinnen fra Majdan, først etterlyst av Russlands riksadvokat, og siden arrestert i Ukraina i 2011. Der ble hun dømt for korrupsjon i forbindelse med gasshandel med Russland og måtte sone. En som tok henne i forsvar var statsminister Vladimir Putin. Han stemplet anklagene mot Julia Timosjenko som absurde. Men sone måtte hun! I vest ble hun betraktet som dissident, men vanlige ukrainere så det ikke slik. For dem var Julia med den blonde fletten en korrump oligark. Putins skepsis til alskens «farge»-revolusjoner sprang altså ut fra tumultene i Ukraina i 2004. Dette påvirket hans syn i etterkant på «Roserevolusjonen» i Georgia 2003, og bidro nok til russernes voldsomme maktbruk i august 2008, da georgierne under ledelse av Mikheil Saakasjvili gjorde en stor, historisk tabbe ved å begå den første krigshandlingen mot russerne, *muligens* i et naivt håp om at

USA ville støtte Georgia mot Russland. Et vaksomt blikk for mulig uro i «den russiske interessesfæren» etter den korte augustkrigen mot Georgia i 2008 ble en viktig del av politisk tenkning i Kreml mellom 2008 og 2012.

Skepsisen mot grasrotbaserte omveltninger under de ulike «fargete» revolusjonene i interessesfæren fikk konsekvenser hjemme. Ingen av Kreml-lederne, ikke president Medvedev og i enda mindre statsminister Putin, la skjul på hva de mente om slikt for offentligheten. Det fikk følger for håndteringen av gatedemonstrasjoner i det russiske opprørspolitiet OMON. Det skjedde en brutalisering. Politiets langkøller, som ble kalt «demokratisatorene» i sovjetrepublikkene i Baltikum i 1991, ble svingt voldsomt over hodene på demonstranter på Majakovskijplassen i Moskva, midt på hovedgaten Tverskaja. Myndighetene hadde sperret av Pusjkinplassen nærmere Moskva bystyre. Plassen var nemlig dissidentenes yndlingssted å protestere på. Så da rykket demonstrantene én plass lenger ut. Sjefsredaktør Aleksej Venediktov i radiostasjonen «Ekho Moskvj» satt i tilsynsrådet for politiet. Han opplevde brutaliteten midt på den tettpakkete Majakovskijplassen, og slo hørbart alarm. For radiostasjonen er den siste landsdekkende radiostasjonen Kreml til denne dag ikke har klart å «disiplinere». Skandalen som fulgte fikk president Dmitrij Medvedev til å instruere opprørspolitiet om at 75 år gamle kvinnelige dissidenter ikke utgjorde noen trussel mot rikets sikkerhet, og beordret bruken av vold mot politiske demonstrasjoner trappet ned! I det store og det hele hjalp Medvedevs innflytelse da gatedemonstrasjonene tok seg opp kort tid etter i 2011. På Bolotnaja Plosjtsjad («Myrplassen») på øyen mellom Moskva-elven og Flomkanalen like ved Kreml kom det til sanksjonerte demonstrasjoner i protest mot en ganske utbredt følelse av at dumavalget var utsatt for valgfusk. Akkurat som i Kiev i 2004! Men politiet holdt seg til president Medvedevs skjerping av forbudet mot vold. Trolig var det politiske tandemet Putin-Medvedev enige om at politivold kunne skape en mye farligere situasjon enn mer moderat politiadfærd. Og det skulle i bunn og grunn virke. Demonstrantene vekslet mellom «Myrplassen» og Andrej Sakharov-boulevarden like utenfor parkringen. I nordenden av Sakharov-boulevarden lå plassen «De tre jernbanestasjonene», som Moskvas største jernbanetorg kalles, med Leningrad-stasjonen, Jaroslav-stasjonen og Kazan-stasjonen.

Logistisk ga stedet de utenbys tilreisende lett adkomst til valplassen. I sørenden lå bygget som hadde huset oljeselskapet Yukos. Mikhail Khodorkovskij satt og sonet, men for mange var han en martyr. Skjønt det var også dem som mente at Mikhail Khodorkovskij i likhet med Julia Timosjenko ikke *helt* fortjente å bli omtalt som en samvittighetsfange.⁹ Så vel i Russland som i Ukraina var for øvrig hovedstedene kvikke til å huse dissens og politisk misnøye, helt siden Gorbatsjovs dager. Men hvordan var stemningen blant vanlige russere? Til forskjell fra den riktig gamle sovjettiden før Gorbatsjovs glasnost satte inn, var meningsmålingene til å stole på i Russland nå.

Allerede 20 år tidligere hadde for eksempel en delegasjon med norske stortingsrepresentanter erfart at toppledere i Moskva målte sosial misnøye basert på utferdstrang. I oktober 1990 fortalte Anatolij Lukjanov, formann for Sovjetunionens øverste sovjet, dem at det bare øst for Ural levde fem millioner sovjetborgere som bare så sine sosiale problemer løst gjennom emigrasjon! Nå kom det mye dystre tall som reaksjon på det stusslige, praktiske styringsresultatet. 11. juli 2011 publiserte det store mediehuset www.kommersant.ru en katastrofal meningsmåling for regimet i Russland. I henhold til den meget grundige meningsmålingen ville 55 prosent av russerne ha emigrert dersom de hadde hatt noe sted å utvandre til. Men Russland verken var eller er innenfor Schengen. Verre var det i henhold til denne meningsmålingen at det knusende flertall av russere under 24 år bare drømte om at de kunne vært født og oppvokst i et mindre, vesteuropeisk samfunn! Velvalgt eller ikke var Belgia og Danmark nevnt som de forjettede land. Slik snudde ungdommen ryggen til regimet. Allerede våren 2011 hadde president Dmitrij Medvedev bemerket: «Vi må bort fra at statlige myndigheter skal stikke nesen sin i alt forskningen driver på med!» Uttalelsen falt på høyteknologi-senteret Skòlkovo den 18. mai. Der statsminister Vladimir Putin som gammel KGB-offiser naturlig nok hadde et velutviklet innstinkt for kontroll, representerte hans 12 år yngre «settepresident» et prinsipielt syn på statlig virksomhet som var mye mer moderne, og som sto russisk ungdom nær. Kanskje vil historien vise at det var en anledning for modernisering av Russland som

9 Forfatteren var Moskva-korrespondent for NRK for fjerde gang mellom 2010 og 2014, og unngikk kaonsekvent å kalle disse to for dissidenter eller politiske fanger i nyhetsdekning og kommentatorvirksomheten. En sjekk i NRKs arkiv vil bekrefte det.

glapp da kontrollfreaken Vladimir Putin kom tilbake som president i 2012. For vinteren 2011 hadde president Medvedev deltatt på World Economic Forum i Davos. Etterpå uttrykte han sjokk over hvor svak tilliten til Russland var blant vestlige investorer på den økonomiske mønstringen i Alpene. Skal vi tro den refererte meningsmålingen, med sitt meget store og representative grunnlag av respondenter, fikk de utenlandske investorene god konkurranse av russisk ungdom.

Statsminister Vladimir Putin følte seg nok rimelig trygg på at hans unge protesjé i presidentstolen delte hans bekymring, strategi og håp om økonomisk reform i tråd med Putins egne ønsker. Men da den arabiske våren brøt ut, inntraff en hendelse der den 12 år yngre presidenten markerte sin uenighet med sin statsminister. I vest tolket man optimistisk den arabiske våren som bevis for en folkelig oppstandelse for frihet og demokrati i den arabiske verden. Russerne, og ikke minst statsminister Putin, hørte nok mer på Det orientalske institutt (Institut Vostkokovèdenije) i Moskva. I Sovjetunionen lever 50 millioner borgere med kulturelle røtter i islam. Så russerne var mindre naive enn Vesten med hensyn til forandringene i den islamske verden. NATO, med USA i spissen og norske fly på vingene, bombet Libya i 2011. På sin statsministertaburett 22. mars 2011 sammenlignet Putin den internasjonale koalisjonens bombing av Libya med korstogene. President Dmitrij Medvedev var kategorisk imot og irettesatte sin statsminister!¹⁰ Så Medvedev ba Putin finne en annen språkbruk av hensyn til samarbeidet med vestmaktene. Selvfølgelig brøt Putin som statsminister med russisk statsskikk ved å uttale seg så sterkt om utenrikspolitikken. På de tyve årene disse to har styrt Russland, for det meste med Putin ved statsroret, ble denne episoden det eneste tilfellet av åpen og offentlig konfrontasjon mellom dem. Men synet på Midtøsten var det Vladimir Putin som stod for. Han hadde ingen illusjoner om den arabiske vårens karakter, mens Vesten tolket dramaet som en twitterbasert studentaksjon som skapte demokrati, til vestlige massemediers store overraskelse. Like overraskende på Vesten kom tilbakeslagene for den arabiske våren i Libya og Tunis – for ikke å snakke om Egypt! I de vestlige kretser som skulle ha greie på Midtøsten, hadde studiet av regionen vært vindskeivt siden 1980-tallet. Hvordan opinionen i Israel-spørsmålet svingte fra dag til i dag i det norske Stortinget, illustrerer

¹⁰ <https://lenta.ru/articles/2011/03/22/rulibya/>

poenget mitt. I 40 år henfalt vestlig Midtøsten-ekspertise til et nærstudium av Israel–Palestina-konflikten, på bekostning av en bredere utforskning av det arabiske storsamfunnet. Gisselaksjonen mot USAs ambassade i Tehran i 1979 ble derfor med rette sammenliknet med de aller største tabber i etterretningshistorien. I nyere historie blir USAs manglende forutseenhet bare overgått av KGBs håndtering av Tsjekkoslovakia i 1968. I vestlig politikk, diplomati, etterretningstjenester, akademia og massemedier forsømte man studiet av arabisk føydalisme, korrupsjon, råskap og brutalitet. Derfor kom også Al-Qaida som en overraskelse med sine røtter i USAs allierte Saudi-Arabia. USAs allierte geriljabevegelse i Afghanistan under krigen mot Sovjetunionen fra 1979 til 1989 ble til Taliban! Vestens håndtering av Midtøsten fortsatte å gå galt i tiåret som fulgte. Med dagens fasit, som røper at nesten fire millioner flyktninger fra Irak og Syria frister en ublid skjebne sørøst i NATO-landet Tyrkia, kan ikke Vestens håndtering av Midtøsten kalles spesielt vellykket. Akkurat i Midtøsten-spørsmålet skulle Vladimir Putin komme kraftig tilbake med sine maktgrep da han på nytt ble president i 2012.

Putin tilbake i Kreml

I FIRE ÅR SATT Vladimir Putin i «Det hvite hus», som ble hovedkvarter for Russlands regjering. I den svære bygningen hvor Boris Jeltsin feiret sin største triumf 20 år tidligere, slet Putin statsministerkrakken med et stadig forverret styringsresultat i den tradisjonelt så utakknemlige jobben som regjeringssjef i Moskva, under tsarene så vel som komissærene. I 2008 ble Vladimir Putin den første leder av Russland som gikk av på ordnet, konstitusjonelt vis, hvis vi ser bort fra tsarene som døde på tronen, eller ble myrdet på den! Bare det skapte respekt for den vesle mannen med den store makten. Men han var trygg på sitt comeback, skulle det vise seg. For president Dmitrij Medvedev overrasket mange ved å fremme Vladimir Putins kandidatur til presidentvalget i 2012. Dette skjedde på partikongressen i partiet «Enhetlig Russland», med ordene: «Putin er den mest erfarne politiske leder i Russland.»¹ Mens Dmitrij Medvedev hadde en oppslutning på 59 prosent, hadde statsminister Putin 61 prosent. Så oppslutningen var ikke avgjørende. President Medvedev uttalte til de tre føderale TV-kanalene at han ikke «ville bruke albuene mot Putin». Så pekte den utgående presidenten på at de to sto for den samme politikken. I en ikke altfor gyldig parallell sammenliknet Medvedev situasjonen med hvordan det ville vært dersom utenriksminister Hillary Clinton utfordret president Barack Obama i USA. «Utenkelig!» svarte Medvedev selv på fjernsynet. Men det var jo Medvedev, ikke Putin, som var den sittende president. Og

---

1 <https://lenta.ru/news/2011/09/30/medvedev/>

mange unge russere følte tiden var moden for et regimeskifte, slik at Dmitrij Medvedev burde ha fått fortsette. Men den unge Medvedev sa han ville toppе dumalisten til valget i desember, og overta ledelsen av Putins «statsbærende» parti. For Jeltsin hadde etablert en tradisjon for at presidenten skulle være partiløs, en nokså formålsløs formalisme sett i lys av hvordan russisk historie skulle forløpe siden.

Første skjær i sjøen i det siste halvåret av Medvedevs interregnum som president var dumavalget i desember 2011. I Moskva strømmet folk til Myrplassen (Bolotnaja plosjtsjad) for å demonstrere sin frykt og sinne over valgfusket som fant sted. Medlemmene av Putins parti hadde lenge tatt det som en selvfølge at makten, ja, den skulle de sitte med! «Selvfølgelig representerer jeg ‘Enhetlig Russland’», svarte byrådslederen i Russlands gasshovedstad Novo-Urengoj, en liten provinsby 12 timers kjøring vestover mot Uralfjellene og ut på taigaen, da han møtte et knippe utenlandske Moskva-korrespondenter denne høsten. Maktarrogansen hadde altså nådd svært langt ut i folkedyppet og de russiske provinsene. I god tid før dumavalget anvendte regimet nye, restriktive valglover til å utelukke bryssomme kandidater gjennom rettskjennelser. De føderale TV-kanalene opererte med svartelister over politiske kritikere av Putins styre, som ikke skulle slippes frem på TV-skjermene. 1990-tallets unge, rikspolitiske stjerner Grigorij Javlinskij, som nå er 68 år og litt eldre enn Putin, og Boris Nemtsov (1959-2015) talte kraftfullt mot myndighetens manipulering av folks valgfrihet. Begge hadde vært visestatsminister under Boris Jeltsin, begge var liberale og borgerlige. Men også Sergej Mironov, den selverklærte sosialdemokraten som hadde ledet senatet i elleve år under Putin, gikk hardt ut mot Kreml høsten 2011. Typisk for den konspiratoriske stemningen i landet ble Mironov ofte hengt ut som «temmet opposisjon» og «tolerert», bare satt på jobben av Putin for å gi inntrykk av mangfold. Men hans kritikk var for besk til at slike påstander vant frem. Han hevdet med styrke at Kreml sensurerte og manipulerte mediene, og gjentok stadig at 25 % av befolkningen i Russland fortsatt levde under grensen for eksistensminimum 20 år etter at Sovjetunionen ble oppløst. Slikt har ikke Putin-regimet klart å rette opp, kan vi allerede nå røpe. Anno 2020 mener russerne at stabiliteten Putin bygget opp, førte til stagnasjon i økonomien, og med 60-70 prosent av befolkningen definert som fattige i 2020, ligger veien åpen

for en retur til det totalitære, ifølge en stor undersøkelse gjennomført i 2019 av det sosiologiske Levadasenteret i Moskva. I den samme undersøkelsen kommer det likevel også frem at folk mener «putinismen» ikke er ny-stalinisme, bare en kitschy form for det totalitære.² Så nidvisene ljomet allerede i 2011, og den mest berømte hadde en tone og et refreng som hele Russland kunne: «Nasj durdòm golosùjet za Pùtina» eller «Vårt galehus stemmer på Putin».

Ikke alt gikk galt for Vladimir Putins kampanje på foråret 2012, selv om dumavalget i desember 2011 etter manges mening var befenget med valgfusk. Alliansen med den russisk-ortodokse kirken skapte unison oppslutning om Vladimir Putins presidentkandidatur blant de troende. Putins strategiske alliansebygging med den russisk-ortodokse kirken hadde lenge vært et fundament for regimets legitimitet i samfunnet. Med patriarken for den russiske kirken i spissen samlet samtlige ledere for Russlands trossamfunn seg til møte med Putin nå før valget. Patriarken Kirill II takket Putin for opprydningen etter det katastrofale 1990-tallet. Patriarken, Russlands svar på paven, kalte det første tiåret i frihet fra sovjetssystemet for en av de største katastrofer i russisk historie siden Napoleonskrigene. Møtet endte med at alle lederne for landets trosretninger støttet Vladimir Putins kandidatur til presidentvalget. Denne viktige siden ved Putins legitimitet i Russland synes for øvrig ofte undervurdert i vest.

Forut for valgdagen 4. mars 2012 innbød lederen for Føderasjonsrådet, Valentina Matvienko, også til pressekonferanse for å støtte Putins kandidatur. Det første spørsmålet hun fikk med nærmere 400 journalister til stede, var om hun var fornøyd med kvinnedeltakelsen på føderalt nivå i russisk politikk? Der deltok nemlig bare tre kvinner: helseministeren, sentralbanksjefen og hun selv. Putins førstedame i russisk politikk lot seg rive med og nærmest eksploderte: «Dere menn har tilsneket dere det privilegium å tro at dere er mer kreative og bedre utdannet enn oss kvinner. Styringsresultatet viser det motsatte. Dere russiske menn må endre mentalitet, for matriarkatet er like rundt hjørnet!» tordnet den mektige kvinnen, som i Moskva fortsatt leder det som tilsvarer senatet i USA. Det var litt av et skussmål Valentina Matvienko delte ut til Putins generasjon av russiske menn! Sønnene av

2 <https://www.levada.ru/2020/02/20/10-tezisev-o-sostoyanii-obshhestvennogo-mneniya-v-rossii-v-2019-godu/>

piratiseringen. Kvinnenes tragedie i det postkommunistiske Russland etter 1990 var at godt utdannede, unge kvinner ble undertrykket av rike, kriminelle menn. Dette ble den nye klassemotsetningen i det russiske folk. I velproduserte, samfunnstro TV-serier var skillet tydelig. Kom det til uenighet mellom kone og mann, kjærester eller sambore, kunne mannen ganske enkelt bringe kvinnen til taushet ved å si: «Prøver du å belære meg, eller?» Filofosiprofessor Jakov Svirskij, som kjente litt til det norske samfunn fra sin tid ved Christian Michelsens institutt i Bergen tidlig på 1990-tallet, hvor han skrev om demokratiets problem i Russland, sa det slik: «I Norge må man antakelig tilbake til årene før annen verdenskrig for å finne kjønnsrelasjoner som i Russland i dag. Likestillingen mellom kjønnene i Russland ligger trolig 80 år etter f.eks. Norge.»

Om opposisjonen var nokså marginalisert i 2011, var jo folk preget av den virkeligheten de umiddelbart kjente. Allerede samme høst mobiliserte derfor de russiske nasjonalistene sin «russiske marsj» i utkanten av Moskva, som motvekt til samfunnets regimekritiske røster og demonstranter. Anføreren i denne første, russiske marsjen var en svær kar som hadde kledd seg ut som kosakk, og som bar et ikon på en staur. Han fikk spørsmål foran NRKs TV-kamera om hvem som var hovedfienden, og svarte bramfritt: «Satan, hans ledsagende jøder og alle folk fra Kaukasus og Midt-Asia!» Det fins gode holdepunkter for å slå fast at dette nynasjonalistiske overspillet, som «russisk marsj» var, ikke hadde Putins støtte. Statsminister Vladimir Vladimirovitsj hadde nemlig advart om farene ved voldelige og rasistiske fotballsupportere, etter at en armensk fotballtilhenger var blitt slått i hjel i Moskva kort tid før. I et bredt kringkastet møte advarte statsministeren dem da han sa: «Etnisk fiendtlighet kan rive hele den russiske føderalstaten i stykker!» Men Putin var vennlig, skjønt myndig i møtet med det lokale «apeberget» i Moskva.³ Putin vant presidentvalget tidlig på våren 2012. Det var ikke så overraskende. Det var de føderale TV-kanalene som ble tungen på vektskålen for Putin. Han hadde bukten og begge endene i medie verden. Det mest overraskende var kanskje at dissidentenes vaktbikkje mot valgfusk, «Golos» («Stemmen»), erklærte at Vladimir Putin hadde fått et reelt mandat og klart

3 «Apeberget» var det gamle navnet på Vålerengas supporterklubb i Oslo, som i dag kalles «Klanen».

PUTIN TILBAKE I KREML

nok flertall ved stemmeurnene i 2012. Skjønt, organisasjonen mente at den prosentuelle oppslutningen og andelen av stemmene ikke lå på 66 prosent, som Putins folk påsto, men på 62-63 prosent. Vladimir Putin ble høytidelig innsatt som president for tredje gang den 7. mai 2012. Men fire år med regjeringssjefens ansvar for å drifte Russland fra dag til dag hadde rystet Vladimir Putin. Hans politiske valg videre var en funksjon av det stusslige styringsresultatet, og folk slapp å vente mer enn et drøyt halvår for å høre hans syn, skjønt det ikke ble forstått fullt ut med en gang.

Putin mobiliserer russisk nasjonalisme

AKKURAT HVA SOM FIKK President Vladimir Putin til å stimulere den ideoende, russiske nasjonalistiske tendensen så kraftig fra hans gjeninntreden i 2013, vil lenge være tema for diskusjon. Alt i sitt første styringsår slo han fast at Russlands utenrikspolitikk alltid måtte være å tjene russiske, nasjonale interesser. Russland er langt fra alene om å tenke slik. Så gled Russland fra USA under George W. Bush Jr.s år som president. Putin reagerte mot de nye planene om et rakettforsvar i Polen og Tsjekkia med samme styrke som de sovjetiske lederne hadde talt imot Ronald Reagans idé om et rakettskjold mot slutten av 1980-årene, S.D.I. (Strategic Defence Initiative). På den tiden trodde mange at dette var en gutteromfantasi i hodet på en annenrangs filmskuespiller. Skulle S.D.I. ha virket, måtte det ha krevd et matematisk kunnskapsnivå på n^* i fjerde eller femte potens, mens moderne matematikk lå på n^* i annen potens. Vitenskapen befant seg altså lysår fra å kunne virkeliggjøre noe slikt. Det forsto Kreml under Gorbatsjov, også. Men et annet aspekt skremte russerne så tidlig som i 1981. Angsten gikk ut på at USA med Reagan i spissen ville ruste «russerne tilbake til hulene». Det er verdt å huske at denne angsten slo rot kort tid etter at russerne utplasserte sine egne SS 20-raketter, uten teknologi parat til å møte mottrekket, Pershing II-missilene og krysserrakettenene. Derfor hadde Mikhail Gorbatsjov kalt Sovjetunionens rustningspolitikk en «eventyrpolitikk» som satte verdensfreden og sovjetstaten i fare, slik vi har sett. Mot slutten av 1980-tallet ble det derfor viktig at Mikhail Gorbatsjov og Ronald Reagan snakket sammen og skapte tillit gjen-

nom dialog som gjorde SDI overflødig. Da George W. Bush Jr. igjen lanserte ideen om et rakettskjold, dukket den rustningspolitiske spøkelsesfrykten opp på nytt i Kreml. Fryktens sentrum lå i skjæringen mellom tilbakestående teknologi og økonomi i Russland versus USA. Derfor hadde Vladimir Putin reagert med så stor lettelse da Barack Obama kansellerte rakettskjoldplanen ved sin tiltredelse.

Faren for et nytt rustningskappløp var med andre ord ikke til stede i samme monn da Vladimir Putin ble president for tredje gang i 2012. At han erklærte å ville bruke 43 milliarder norske kroner på opprustning frem mot 2020, var nok ment som «etter»-opprustning, til å bøte på skadene som det russiske forsvaret ble påført gjennom investeringsmessig sulteforing på 1990-tallet. Ikke hadde Putin penger til dette, heller. Så får man minne om at USAs forsvarsbudsjett årlig ligger på 5000 milliarder dollar. Det er mer enn de samlede forsvarsbudsjettene i de neste åtte sterkeste militære statene i verden, inkludert Kina, Russland, India, Tyrkia og Tyskland. I dette perspektivet var ikke Putins «sabelrasling» så skremmende.

Noe annet enn gammel frykt for opprustning lå bak da Putin gradvis begynte å mobilisere nasjonalistisk tenkning i 2012. Den mest sannsynlige forklaringen er det stusslige styringsresultatet hjemme. Svaret kom presist klokken 12, den 12.12.2012 i Kreml. Da holdt Vladimir Putin sin tale om føderasjonens tilstand for niende gang. Han sa at det politiske systemet trengte forandring og modernisering. Så advarte den «hjemvendte president» i Kreml mot dette: «Men for dette må vi ikke betale en pris som ødelegger staten. Hele vår historie, hele Russlands historie, skriker ganske enkelt om dette!»¹ I denne talen sa Putin videre: «Hvis vi ikke snart gjør noe for de unge, kan den russiske føderalstaten om 15–20 år snart falle fra hverandre, som sovjetstaten!» Presidenten tenkte selvfølgelig på den skrikende boligangelen for unge. De færreste kunne tenke på å skaffe seg eget husvære før de ble middelaldrende. 1990-årenes tragiske og sosiale degradering lå bak. Og i sin tale slo Putin fast at en retur til 1990-tallet var fullstendig utelukket! Da ville pengene bli det eneste idol. Nå tok Putin til orde for å gjenreise den nasjonale æreskodeks fra tiden før Oktoberrevolusjonen i 1917. Derfor varslet presidenten at gamle militæravdelingens ærefulle navn måtte gjenfødnes. Bruken av verbet

1 <https://ria.ru/20121212/914512972.html>

«gjenføde» ga religiøse assosiasjoner. Finanskrisen i 2008 hadde svekket russisk økonomi. Men da bankkrisen rammet greske og særlig kypriotiske banker fra 2012 og inn i 2013, kom den russiske eliten i skvis. Valutaflukten fra Russland var gammel, og Kypros var et yndet skatteparadis. Mye høyere bankrente der fristet dessuten de russiske spekulantene. Da krakket kom, ble innskyterne bedt om å bære sin del av byrden. Selv Vladimir Putin og Dmitrij Medvedev ropte opp om at russiske penger ble konfiskert mens kypriotene tegnet hakekors på portretter av Angela Merkel. Men på foråret 2013 kom en EU-delegasjon til Moskva, ledet av kommisjonsformann Jose Manuel Barosso. Fra tysk side stilte Volger Rühle. Han fortalte den nye statsminister Medvedev hvorfor det var en politisk umulighet å skyve regningen for eurokrisen over til tyske skattebetalere. For bankinnskyterne i Tyskland og de nordiske landene, som han også nevnte, hadde i mange år bare fått mellom 1 til 2 prosent på sine bankinnskudd. Så skulle disse betale regningen for russiske investorer som hadde hevet 10-12 prosent i kypriotiske banker? EU-kommisjonens formann talte 21. mars og fremholdt partnerskap østover som en samarbeidets arena. EU var Russlands største handelspartner. Så landet gikk til støtteinnkjøp av euro, ikke minst for å redde sine egne investeringer. I det russiske samfunnet hjemme ble statens svakhet demonstrert av den rene sivilisasjonskrisen i nordområdene. Den russiske staten klarte ikke å opprettholde det sivilisasjons- eller utviklingsnivået som var etablert i sovjettiden. Folketallet i Murmansk falt drastisk. Urfolket nenetserne på Ishavskysten sør for Novaja Zemlja og vest for Uralfjellene flyktet fra sine landsbyer ved Petsjoraelven ut på tundraen til reindrift. De foretrakk et liv i gammer der! For i landsbyene klarte ikke storsamfunnet å skaffe dem mer solarolje med helikoptre enn at det rakk til to timers strøm i døgnet. Vindkraft var ikke tenkt som noe alternativ på den forblåste tundrakysten. Ved Beringstredet levde et annet urfolk, tsjuksjerne, av småhvalfangst. Nå var den russiske stat så svak eller vanstyrt at tsjuksjerne ikke engang ble forsynt med harpuner med sprengladning, der de kjempet mot hungersnød på kysten av Beringstredet. Deres nød ble bemerket i Alaska. Russisk TV (RTR) slo alarm med en egen utgave av det populære TV-programmet «Spetsialnyj korrespondent» om sivilisasjonskrisen i det nordøstre Russland. Norge og Finnmarksloven ble fremholdt i programmet som

et vellykket eksempel på at det fortsatt *var* mulig å bygge sivilisasjon i nord. Norskstalende Dmitrij Kiseljov var assisterende sjef for Russlands nasjonale kringkaster, RTR. Økonomiske utfordringer både ute og hjemme, og som ikke lot seg håndtere så lett, preget med andre ord Vladimir Putins første halvannet år ved makten i hans tredje presidentperiode. Den 5. januar 2013 oppsummerte det hederskronte, politiske ukebladet fra glasnosttiden, «Ogonjok», 100 års historisk utvikling i Russland. 1913 ble valgt som utgangspunkt for sammenligningen, da det var det siste, normale styringsåret for tsar Nikolaj II. For i 1914 kom verdenskrigen, så revolusjonen, og deretter død og fordervelse for tsarfamilien i 1918. Ogonjok oppsummerte hundre års dramatisk historie mesterlig i fire punkter:

- Som i 1913 fikk Russland en semiautoritær leder i 2013.
- Som i 1913 hadde Russland en talentløs дума i 2013.
- Som i 1913 hadde Russland et hjelpeløst politi i 2013.
- Som i 1913 fikk Russland igjen en grenseløst egoistisk elite i 2013.

Bedre kunne knapt noen oppsummert landets tunge ferd. Putin fikk også *sin* tunge ferd nå, rent privat. For sommeren 2013 skilte Vladimir Putin og ektefellen Ljudmila lag. De sto sammen foran TV-kameraene og fortalte at de skiltes i enighet og fred. Siden har ikke Putins fraskilte hustru hatt annet enn pent å si om ham. Så ekteskapet sprakk og styringsresultatet glapp.

Men å skylde på statsministeren etter selv å ha hatt jobben i fire år var ingen farbar vei for Vladimir Putin. Det var også åpenbart et behov for å samle befolkningen bak styret i 2013. Da børstet president Putin støvet av det gamle omringningssyndromet i russisk, politisk historie. Norges daværende statsminister Jens Stoltenberg var tidlig ute med å se tegn til slikt. Dette skjedde sommeren 2013 under markeringen av 20-årsjubileet for Barents-samarbeidet. Da kom Russlands statsminister Dmitrij Medvedev til Kirkenes. De to gikk en spasertur langs Pasvikelven uten tolker. Regjeringssjefene gikk lenge slik alene og pratet hyggelig da Medvedev sa til Jens Stoltenberg: «Du må huske på at vår erfaring er at det hvert hundrede år kommer en hersker fra vest som vil invadere Russland».² Stoltenberg, senere generalsekretær

² Jens Stoltenberg. Ibid. Side 315.

i NATO, la til i sin memoarbok at Medvedev hadde et poeng, rent historisk. Medvedev hadde minnet ham om Karl XII og Peter den store ved slaget ved Poltava i 1709, Napoleons invasjon i 1812, og at de ble angrepet under to verdenskriger i det 20. århundre. Antallet hendelser kan med hell fylles ut for å fatte dybden i «omringningssyndromet» i russisk tenkning. Etter Napoleonskrigene kom dekabristopprøret på 1820-tallet. Offiserene var adelige som hadde plukket opp vestlige ideer under krigen. Så de nektet å underkaste seg tsar Nikolaj I (1777-1864) og hans enevelde på samme vis som før. I 1848 sendte den samme tsaren sin armé for å slå ned sosial uro i Sentral-Europa, og russerne kom helt til Paris. Da hæren kom hjem, brakte offiserene med seg uro. Nikolaj ble kalt Europas illiberale gendarm etter innsatsen mot tidens uro i 1948. Hjemme kom det til strenge, repressive tiltak mot dem som løftet hodet mot det eneveldige tsarveldet etter hva de hadde sett i vest. En med slike erfaringer fra Tyskland var dikteren Fjodor Dostojevskij. I 1850 ble han utsatt for narrehenrettelse på Marsmarken i St. Petersburg før en dom på ti års forvisning til Sibir ble iverksatt. Derfra skrev Dostojevskij boken «Opptegnelser fra det døde hus». Første verdenskrig betød slutten på tsarens Russland, imperiet! Siden dannet vestmaktene buffersonen «Cordon Sanitaire» rundt den unge sovjetstaten ved Versaillesfreden 1918-1920. Det var nærmest en smittevernsonen mot ideologi fra den unge sovjetstaten, og endte med fascisme. Per midten av 1930-tallet var nesten hele Øst-Europa stater med fascistoid lovgivning. Dette ga styrke til omringningssyndromet i Kreml i mellomkrigstiden. Annen verdenskrig krevde minst 27 millioner menneskeliv i USSR. I Josef Stalins paranoide hode festet omringningssyndromet seg så godt at han trodde selv hjemvendende, sovjetiske krigsfanger hadde plukket opp vestlige, demokratiske og liberale verdier i Hitlers umenneskelige konsentrasjonsleirer! Derfor ble krigsfangene deportert til Sibir etter freden i 1945. Men nazistene hadde jo behandlet russere og andre slaver som undermennesker, og ikke fulgt Geneve-konvensjonens bestemmelser om krigsfangers rettigheter. Dette sjokkerte alle som så det. Blant dem var den norske forsvarssjefen general Otto Ruge, som satt som krigsfange i fem år i Nazi-Tyskland under annen verdenskrig. Så det var en mild henvisning til omringningssyndromet Medvedev kom med overfor Jens Stoltenberg. Nettopp fordi syndromet har røtter i faktisk historie, er det lett

å aktivisere. Men i 2012-13 var det også farlig å trekke dette frem og bruke det i mobiliseringen av nasjonalisme i Russland, da Stalins misbruk av denne følelsen av å være omringet ble fortiet så lenge. For omringningssyndromet skapte i hvert fall et falskt fiendebilde av Vesten i sovjetsamfunnet etter 1975. Mikhail Gorbatsjovs tunge vitnesbyrd fra sin styringstid spikrer akkurat det som et faktum. Og det gjorde det lett å plante nasjonalismens såkorn i russisk jord også i den helt moderne, postkommunistiske tid.

Det var i det som Vladimir Putin oppfattet som sin interessesfære at «nasjonalistalarmen» gikk først. I den nest største slaviske staten Ukraina var den pro-russiske Viktor Janukovitsj tilbake i presidentembetet. For seierherrene på Majdan fra 2004 hadde forspilt sin populære seier gjennom udugelighet og korrupsjon, for å si det kort og tørt. Den tidligere politiobersten i Kiev, Nikolaj Semtsjenko, slo fast at både Julia Timosjenko og alle andre stjal seg til rikdom også etter den oransje revolusjonen i 2004.³ Derfor klarte Putins utkårete mann i Kiev å komme tilbake både som statsminister og president i Ukraina to ganger etter sin æreløse avgang i januar 2005, tvunget til å gå på grunn av valgfusk. Selv om regjeringssjefen i Ukraina fortsatt hadde nære og gode bånd til Vladimir Putin, trodde ikke lenger Viktor Janukovitsj at Russland hadde økonomisk styrke til å hjelpe Ukraina med landets uhorvelige problemer. Dette varslet naturligvis Putin om hvor svekket Russland var som ledende, geopolitisk faktor i interessesfæren sin. Og tvert om presset Russland hardere på Ukraina for å få betalt tilbake en gjeld på levert gass, som beløp seg til 30 milliarder dollar! Russland hadde i flere år hatt vansker med både Hviterussland og Ukraina om gassprisene, om transitteringskostnadene gjennom gassrør over disse statenes territorier og om betaling for levert gass. Større var ikke respekten for Moskva enn at myndighetene i både Minsk og Kiev hadde «freelance»-tappet gass når Gasprom reduserte leveransene de gangene det ble kranglet om pris. Da ble kunder i Ungarn og Tsjekkia lidende. Slikt synliggjorde meget klart de «indre skittentøyvaskene» som pågikk mellom de slaviske, tidligere sovjetrepublikkene. I alle år hadde russerne insistert på monolittisk enighet i østblokken. Nå sprakk den fasaden for godt. Til syvende og sist

3 Jf. NRK-Dagsrevyen 16.03.2014 Se <https://www.nrk.no/skole/?mediaId=20086&page=search&q=Hans-Wilhelm%20Steinfeld%20>

motiverte disse mangeårige tautrekkingene Vladimir Putin til å bygge den dobbeltløpete gassrørledningen Northstream fra Vyborg til Greifswald. For Vladimir Putin var Ukrainas plan om å sondere muligheten for en nærmere tilknytning til EU en illustrasjon av egen svekkelse og av Russlands vikende front i egen interessesfære. Men i praksis var Ukraina insolvent, et faktum som satte sin egen dagsorden for Kiev nå. For det hadde knapt skjedd noen vekst i ukrainsk økonomi siden sovjettiden, da Tsjernobyl-katastrofen kostet landet svært mye i årene som fulgte etter 1986. Kievs industridistrikter sør for Ukrainas store elv Dniepr sto stille. Elven delte hovedstaden i to. Sommeren 2013 begynte Janukovitsj å planlegge sitt store sprang mot Vesten gjennom en avtale om nærmere assosiering med den europeiske union, EU. Ukrainas prorussiske president handlet i god tro i dette strevet. EU var jo Russlands største handelspartner. President Janukovitsj med russisk morsmål lot seg heller lede i sin tenkning av det gamle visdomsordet på russisk, som så ofte siteres: «Med Østen må vi være venner, med Vesten kan vi alltid forhandle!» Så om Ukraina lå i Russlands interessesfære også sett med Viktor Janukovitsj øyne, trodde ikke han, som nærmest skyldte Putin sitt politiske liv, at hans sonderinger med EU utfordret hans slaviske storebror. Tvert om, dette var Ukrainas eneste sjanse til å begynne å betale tilbake den enorme gassgjelden som var akkumulert i det bilaterale forholdet til Russland. President Vladimir Putin og statsminister Dmitrij Medvedev kom med mildt formulerte advarsler om Ukrainas EU-tilnærming. Medvedev var først ute, og egentlig skarpest av de to, men fremførte advarselen på en hyggelig og smilende måte i nyhetssendingene på TV: «Ukraina har åpenbart tatt sin beslutning, vi tror jo ikke det blir god forretning, Ukraina kan ikke både være med i vårt indre marked og i EUs indre marked, men vi må jo bare ønske lykke til på veien!» President Putin hverken smilte eller var hyggelig, men forble nokså kjølig nøytral i sin advarsel. Han begrenset seg til å minne Ukraina om at en assosieringsavtale med EU ikke var forenlig med begunstigelse i Samveldet av uavhengige stater.

Akkurat i oktober 2013 bestemte den russiske intelligensiaen seg for å diskutere omfattende hvor Russland *egentlig* hørte hjemme. Over tre helger samlet lederne av de nasjonale fagseksjoner for alle samfunnsfag seg på det store IMEMO-instituttet for å diskutere hvor Russland hørte hjemme, i øst eller vest? Instituttet hadde sett mange

fargerike vitenskapsfolk forsvinne til spennende roller i den politiske verden: Aleksandr Jakovljev ble Gorbatsjovs mest liberale våpenfelle i det allmektige Politbyrået, og siden ofte anklaget av nasjonalister for å ha vært CIA-agent. Jevgennij Primakov kom også fra IMEMO, og ble en viktig rådgiver for Gorbatsjov og senere etterretningssjef, utenriksminister og statsminister under Jeltsin. Så tidlig som i 1981 hadde historikeren Madzoevskij ved IMEMO kritisert sovjetisk presse på et seminar, fordi propagandaen skjønmalte den sovjetiske virkeligheten. Hans navn var et alias for Donald Maclean.⁴

Nadezjda Arbatova, som leder senteret for europeisk integrasjon på dette instituttet for internasjonal økonomi og forbindelser under Vitenskapsakademiet, sto som arrangør. Hun er svigerdatter av den legendariske Georgij Arbatov, som grunnla og ledet USA-Canada-instituttet i sovjettiden. Som medlem av Kommunistpartiets sentralkomité hadde han utvist usedvanlig tankefrihet selv under Leonid Bresnjevs «stagnasjonsæra». Nå, under Putins «politistat light», var ikke svigerdatteren dårligere! Med doktorgrad på emnet «Nasjonale interesser og utenrikspolitikk i Russland 1991-1999» var Arbatova den rette person til å mønstre historikerne, statsviterne, sosiologene, filosofene, sosialantropologene og psykologene. De tok utgangspunkt i de to tankeretningene som hadde dominert russisk tenkning siden Peter den store (1672 -1725). Peter selv var *zâpadnik* (vestorientert). Han bygget til og med en ny hovedstad, og i 1703 ble St. Petersburg hovedstad; Russlands vindu mot vest, het det seg. Den andre leiren var de slavofile. Blant tsarene pekte Aleksandr III (1845-1894) seg ut som en slik antivestlig konservativ. Hans far, Aleksandr II (1818-1881), var derimot vestorientert. Denne reformatortsaren opphevet livegenskapet i 1861, men ble myrdet i 1881 av en anarkist. Så sønnens dreining fra vestorientering til slavofili var en reaksjon på skjebnen til hans faderlige opphav. Andre fremtredende monarker var også vestorienterte, som Katarina den store (1729-1796). Født som hun var i Stettin i Tyskland, var ikke det så unaturlig. Tsar Aleksandr I (1777-1825) var barnebarn av den store keiserinnen. Etter måten og tiden var han en ganske liberal tsar. Blant annet ga han avgjørende

4 En av 1960-tallets tre muldvarper i britiske MI6 ved siden av Kim Philby og Guy Burgess. Forfatteren var til stede på seminaret sammen med avdøde Vibeke Sperling fra den danske avisen Information.

støtte til Norges grunnlovsambisjoner i 1814.⁵ I sovjetperioden skapte Nikita Khrusjtsjov sitt politiske tøvær. Men han må nok plasseres et sted midt mellom zàpadniki og slavofile, gitt invasjonen av Ungarn i 1956. Klart vestorienterte ledere i Kreml var senere Mikhail Gorbatsjov, Boris Jeltsin og Dmitrij Medvedev.

Så de russiske samfunnsvitenskapene kunne støtte seg på to helt ulike tankens tradisjoner da de stilte spørsmålet i 2013 om hvor Russland hørte hjemme, og selv besvarte det over tre helgeseminarer på IMEMO-instituttet. Deres konklusjon var unison og enstemmig: I perioder da de slavofile hadde styrt Russland de siste drøye 300 år, hadde landet opplevd klar tilbakegang. Når de vestorienterte hadde fått styre, hadde det vært fremgang i landet. Så etter russiske samfunnsviteres klare syn i 2013 hørte Russland til i vest!

Men de talte for døde ører i Kreml. Der promoterte president Vladimir Putin politiske krefter som sto klart imot de vestorienterte, folk som visestatsminister Dmitrij Rogozin. Han var Russlands mest anti-vestlige toppolitiker og steg fort i maktapparatet nå. Trolig så Vladimir Putin pragmatisk på denne omleggingen fra vestorientering under president Medvedev til den slavofile orienteringen som per definisjon innebar nasjonalisme i Russland. Skulle folk slutte seg om regimet til tross for det stusslige styringsresultatet, lå det i kortene at russerne trengte et ytre fiendebilde. Som fiende dugde ikke Vesten. Altfor mange vanlige russere hadde beundret Vestens levestandard gjennom mange tiår bak jernteppet. I november 2013 bød Ukraina seg frem i stedet.

I Litauens hovedstad Vilnius inviterte EU til konferansen «Partnerskap for øst» den 28. og 29. november 2013. EUs «gulrot» til stater som Ukraina, Moldova og Georgia var det polske eksempel. Polen og resten av det som hadde vært det sovjetstyrte Øst-Europa, kom inn i EU i 2004. Utvidelsen talte 100 millioner europeere. På ni år hadde polakkene klart å tredoble brutto nasjonalprodukt frem til 2013. Men nettopp det polske eksemplet skremte Vladimir Putin nå som Ukraina søkte en nærmere tilknytning til EU. For om Ukraina skulle klare å kopiere Polens suksess, om enn i mindre målestokk, innenfor et nær-

5 Professor Vadim Roginskij: «Bitva za Skandinaviju» eller «Kampen for Skandinavia». Moskva 2012. Den norsktalende historikeren la frem nytt materiale. Og tsaren instruerte sin representant i den allierte kommisjon om å nedlegge veto mot Sveriges forsøk på å nullstille grunnloven av 17. mai 1814 på Eidsvoll.

mere samarbeid med EU, ville dette sette Russland med landets svake styringsresultat i skammekroken i egen interessesfære. Putin hadde ikke behøvd å bekymre seg. For til Vilnius kom Ukrainas president med en gjeld til Russland på 30 milliarder dollar. På konferansen var særlig Sveriges statsminister Carl Bildt overstrømmende i sin iver etter å få med blant andre Ukraina i et EU-partnerskap i øst. Men Ukraina måtte betale sin gjeld til Russland før denne nest største slaviske staten kunne ta det store spranget mot vest, *de facto* ut av den russiske interessesfæren, og inngå en assosieringsavtale med EU. Men EU var på knærne etter finanskrisen i 2008 og eurokrisen i 2012-2013. Så det eneste EU kunne tilby av finansielt håndslag til Ukrainas store sprang, var 800 millioner euro. Dette var utilstrekkelig, gitt at Ukraina måtte hjelpes med gjeldsnedbetalingen til Russland før en nærmere tilknytning til EU kunne virkeligjøres. President Janukovitsj var prorussisk i sin grunnholdning. Men i denne situasjonen hadde han uansett ikke noe annet valg enn å si nei takk til assosieringsavtalen med EU under toppmøtet i Vilnius.

Skuffelsesreaksjonene lot ikke vente på seg hjemme i Kiev. Ukrainsk ungdom var godt informert om hvordan unge i Polen hadde funnet jobber og tatt utdanning i vest. Nå brast deres egen drøm om et lettere liv innenfor Schengen. På forhånd hadde Ukraina opphevet ensidig visumplikt for EU-borgere til Ukraina. Igjen ble Majdan (Uavhengighetsplassen) i Kiev samlingsplass for protester som økte i styrke. Bare ordet *Majdan* fikk det til å gå kaldt nedover ryggen på Vladimir Putin etter dramaet der under den oransje revolusjonen i 2004. Og i takt med at demonstrasjonene vokste i Kiev, skjerpet

Dmitrij Kiseljov 2. juli 2019 med forfatteren i Moskva.

Russland retorikken. Det var nå den norsktalende Dmitrij Kiseljov virkelig ble Putins mediebaron. I fem år hadde han vært redaktør for de russiskspråklige TV-nyhetene i Kiev. Nå målbar han på nytt en uforsonlig kritikk mot dem som demonstrerte på Majdan. Carl Bildt ble kalt CIA-agent i Kiseljovs «Lørdagsrevy» på RTR. Og ganske snart begynte de russiske massemediene og Kremls talsmenn å ringe høylytt med «fascisme»-bjellen. Den samme bjellen ble raskt hengt på katten, nemlig «Pràvyj sèktor» («Høyre sektor») i ukrainsk politikk, Dmitrij Jarosj. Ifølge russerne var han drivkraften bak det som skjedde på Majdan. Dette var en grov fortegnelse av virkeligheten fra russisk side.⁶ Ukraina hadde et folketall på 45 millioner, og 12 millioner var etniske russere. Millioner av familier med blandingssekteskap hadde lenge vært russisk-ukrainske. Heller ikke fra russisk side ble det tatt hensyn til dette videre etter hvert som kløften politisk åpnet seg mellom Moskva og Kiev. Frem til uke åtte i 2014 var det myndighetene i Russland som bar ansvaret på statlig side for eskaleringen av retorikken. Ukrainas president var tross alt Putins mann. Så stemningen av gjensidig mistillit, ja hat, økte mellom demonstrantene og presidenten i Ukraina. Demonstrantene som sto i snø og regn og kulde reagerte skarpt på utfallene mot dem fra Moskva. Begge sider tok grovt skyts i bruk.

Majdan i Kiev, februar 2014: «Vi forakter Putin!» - sto det i gult felt.⁷

6 Ved presidentvalget i Ukraina 25. mai 2014 fikk «Høyre sektor» bare 0,61 % av stemmene.

7 Øvre del av plakaten skriver «Vi elsker russere».

Ukrainske ytterliggående kalte utenlandske korrespondenter for Putins horer, mens russiske nettsted, som i Norge, kalte utsendte korrespondenter for medløpere med ukrainsk fascisme.⁸ Denne vinteren nærmet bruddet mellom de to store slaviske folkene seg. På Majdan var det ikke fascister, men helt alminnelige ukrainere som demonstrerte. Flere eldre sa de gjorde dette som innsats for en bedre fremtid for sine barnebarn. Selvfølgelig var ikke alle like, det var også ekstremister på Majdan, men etter alt å dømme dominerte de ikke. Og det var mye å dømme etter! Hele teltlandsbyer grodde opp, alt fra soldatmødre til kunstnere sa ifra alt de var gode for på Kievs hovedgate Khresjtsjatic. Ukrainas opprørspoliti Berkut (Hauk) holdt en demarkasjonslinje på Instituttgaten mellom Majdan i nord med dalføret der hovedgaten går, og regjeringskvartalet, administrasjonen og parlamentet Rada på høydedraget i sør mot elven Dniepr. Også rett ved hovedinngangen til Lobanovskij-stadion, som var hjemmebane for det legendariske fotballaget Dynamo Kiev, bygget aktivister fra Majdan barrikader mot Berkut, og brente bildekk slik at røyken skulle sperre sikten for politiets skarpskyttere. Kiev befant seg i en tilstand av total beleiring. Å stå midt oppe i begivenhetene var nærmest surrealistisk. For dramaet i Kiev utviklet seg uke for uke, til sist dag for dag, i skyggen av de olympiske vinterlekene i Sotsji, som Russland arrangerte samtidig. Det er velkjent at internasjonale medier sjelden klarer å rapportere om to store nyhetssaker samtidig. Inntrykket i Kiev var likevel at den lokale, tragiske utviklingen hadde sin spontane dynamikk. Derfor er det ikke nødvendigvis sant at Russland lot det komme til full konfrontasjon i februar 2014 fordi de håpte at tumultene i Kiev ikke ville få verdens oppmerksomhet midt under Vinter-OL. Slik gikk det i hvert fall ikke! Uke åtte ble blodig. Utover uken kom det stadig rapporter om mennesker som var skutt og drept i konfrontasjon med opprørspolitiet Berkut. Og personalet i Berkut var håndplukket og lojale mot president Janukovitsj personlig. Torsdag den 20. februar 2014 nådde tragedien i Kiev sitt verste. Ved åttetiden om morgenen ble en speidergruppe fra Berkut sendt foran fasaden på Hotel Ukraina, som ligger ved Instituttgaten over Majdan. Speiderne ble observert fra frokostbordene i hotellets

8 Forfatteren, som var NRKs korrespondent i Moskva 2010-2014 og dekket konflikten, fikk høre dette ofte.

Mikhail Grusjevskij-gaten i Kiev i uke 8, 2014.

restaurant.⁹ Resepsjonen i Hotel Ukraina, som het Hotel Moskva i sovjettiden, skulle bli det sentrale feltlasarettet da blodbadet startet denne torsdagen i februar. Klokken ti hørtes et kanondrønn. Nå hadde opprørerne fra Majdan forskanset seg mot opprørspolitiet like ved nedgangen til T-banestasjonen Khretsjatik på Instituttgaten. En halv meter dyp vindusnisje på hotellets bakside i 12. etasje ga en god observasjonspost for filming av dramaet som nå startet for alvor. På bakketoppen av Instituttgaten hadde opprørerne bygget noen ganske gebrekkelige, skjønt kompakte barrikader av skrot og gamle bildekk. 100 meter lenger oppe hadde Berkut stilt opp to pansrede personellkjøretøyer, PPK. Disse skulle stanse opprørerne dersom disse prøvde å storme regjeringskvartalet og presidentadministrasjonen. Disse bygningene lå rett bak PPK'ene på hver sin side

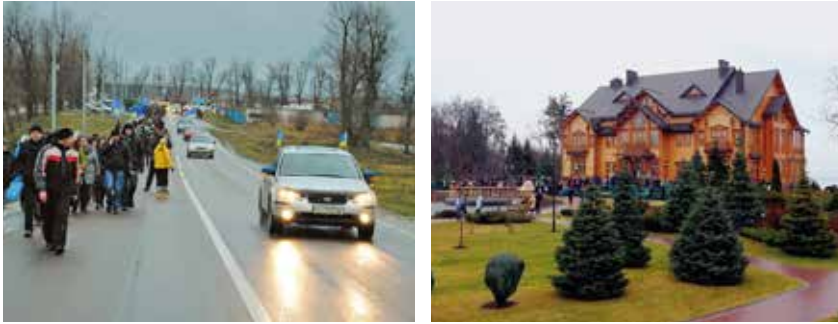
⁹ Skildringen fra denne uken i Kiev baseres på forfatterens egne observasjoner. Jf. NRK Dagsrevyen 19:00 den 20. februar 2014.

av Instituttgaten, regjeringskvartalet på selve gaten. Men aktivistene fra Majdan var nok både utrente, litt naive og uforsiktige. For de beveget seg ganske åpent utenfor sine forskansninger. Folk reagerte med vantro da snikskyttere plaffet ned de første menneskene, flest menn skulle bli drept. Fra observasjonspostene var det tydelig at de som ble truffet, falt i retning Majdan-plassen. Med andre ord kom kulene fra motsatt hold. Og snikskytterne kunne observeres fra taket på regjeringens hovedkvarter. Så de befant seg bak Berkuts fremste linje og var beskyttet av denne. Dette faktum skulle bli viktig siden, da President Janukovitsj' etterretningssjef prøvde å spre en historie om at aktivister fra Majdan sto bak drapene som nå raskt økte i antall. Motivet skulle være krisemaksimering. Og krise ble det, men på en annen måte enn regimet hadde forestilt seg. Denne torsdagen filmet NRK om lag 50 mennesker drept foran barrikadene og rett foran Dagsrevyens TV-kamera, som altså befant seg i hotellets 12. etasje. Etter hvert fikk snikskytterne fra opprørspolitiet Berkut øye på filmteamene i hotellets fasade og beskjøt dem også. Da gjaldt det å søke dekning, selv om avstanden mellom oss var på 3-400 meter. Det farligste for journalistene var rikosjettene. Til resepsjonen på Hotel Ukraina ble sårete og drepte båret inn. Leger fra sykehusene i Kiev fortalte at snikskytterne skjøt etter bryst- og mageregionen. Den er lettere å treffe enn hodet. Legene mente at dette beviste at skytterne skjøt for å drepe. Og blodet fløt. Legene prøvde å hjelpe dem som ikke ble drept på stedet utenfor hotellet, men mange døde mellom hendene på dem. Denne uke åtte i 2014 steg dødstallene i Kiev by på ofre for kulene fra Berkut opp til 90 mennesker. Selv om Kiev teller 3,5 millioner innbyggere, var dette noe som rystet hele nasjonen! Internasjonalt fortrenget nyhetene fra Kiev sportsnyhetene fra Sotsji. For i Kiev brøt ragnarøk ut. Terroren som med ett fikk massivt omfang, rørte opp gammel bitterhet fra Stalins tid, da KGBs grep om samfunnet i Ukraina både før og under annen verdenskrig var svært brutalt. Etter Sovjetunionens sammenbrudd hadde den ukrainske nasjonalforsamlingen erklært at kollektiviseringen av jordbruket krevde fem millioner menneskeliv bare i Ukraina i mellomkrigstiden! Vedtaket vakte raseri i Moskva og ble der stemplet som antirussisk like etter at Putin kom til makten i 2000. Nå ble ufattelige 90 mennesker skutt og drept i Kiev alene av Berkut i

fredstid i Kiev. Ansvarlig var Putins allierte, Viktor Janukovitsj. Uke åtte i 2014 sendte Ukrainas hovedstad ut i borgerkrig, og det var landets president som pustet til ilden. Det var både tragisk og selsomt for ukrainerne å oppleve alt som skjedde nå, selv i postmoderne tid. Muligens skulle Vladimir Putin i ukene, månedene og årene videre undervurdere hvor traumatiserte ukrainerne var av det særlig Stalin hadde utsatt dem for. Men også russifiseringen av det ukrainske sentralbeltet hadde vært mislykket på to plan. Russisk språk slo ikke rot på landsbygden. Forsøket skapte mistillit til Moskva. Et annet moment var alle blandingssekteskapene mellom ukrainske og russiske menn og kvinner. Begivenhetene denne vinteren og våren skapte en svært vond lojalitetskonflikt blant millioner av mennesker. «Putin hevet sin kjepp for høyt til slag», ble det sagt i Ukraina: «peregnul pålku». For nå skulle Putin legge seg ut med et land som talte 45 millioner innbyggere. Vladimir Putin fikk langt dårligere fotfeste i Ukraina enn f.eks. Nikita Khrusjtsjov fikk i Polen i 1956. For Khrusjtsjov blandet seg ikke inn i uroen i Polen. Derimot knuste han folkeoppstanden i Ungarn, den mørkeste plett på rullebladet til denne grovsmeden fra Donetsk i Ukraina.

Imens sprang Kievs innbyggere for livet med sårete og døende i armene denne torsdagen. Et feltlasarett ble opprettet ved kirken vis à vis utenriksdepartementet. De som ikke døde av skuddskader i resepsjonen på Hotel Ukraina, ble fraktet dit. Aktivistene fra Majdan var tilbakeholdne med å bruke de offisielle hospitalene. For nå var tilliten til myndighetene i byen og i landet på det absolutte lavmål. Moskva tiet. Og feiret at landet gikk forbi Norge i medaljesammendraget under de olympiske vinterlekene i Sotsji. Sett fra Kiev var vinter-OL blitt absurd. Med mørket roet skytingen seg ned. Kanskje manglet snikskytterne infrarøde sikter til nattbruk på riflene sine. Natt til fredag skuttet Kievs befolkning seg foran en ny dag med mer vold. Men volden avtok på fredagen. Lørdag morgen var Berkut-folkene med ett ikke å se noe sted! De pansrete personellkjøretøyene var borte foran barrikadene, ikke en eneste politimann fra opprørspolitiet var å se. Regjeringshovedkvarteret og presidentens store administrasjonsbygg 500 meter unna var stengt, og det var ikke noe vakthold. Folk fikk en uvirkelig følelse, der de nå uhindret kunne spasere forbi de skyhøye gitterportene til presidentmaktens hovedkvarter. Ikke noe

Majdan-aktivister på vei til presidentens bolig 22/2-14.

opprørspoliti! Utover formiddagen sirkulerte et rykte om at president Viktor Janukovitsj hadde rømt byen. Det viste seg snart å stemme. Folk reiste ut til presidentens residens Mezhyhirya utenfor Kiev og fant det tomt, uten vakter. Luksusen hadde Viktor Janukovitsj ikke rukket å ta med seg da han flyktet. For presidenten flyktet hals over hode med sine nærmeste.

Hadde han ikke gjort det, kunne han lett delt skjebne med Romanias diktator Nicolae Ceaucescu. Han ble jo skutt i en kasernebakgård med sin kone romjulen 1989. Hadde Kiev-borgerne fått tak i president Janokovitsj denne lørdagen, ville han sannsynligvis lidd samme skjebne.

Imens ble hans perverst store rikdommer stilt ut til spott og spe. Hva folk fikk se, kompromitterte regimet mer alvorlig enn om den falne og flyktende mannen hadde blitt skutt som en bikkje i en bakgård. I stedet klarte presidenten, som nettopp hadde falt i vanære for andre gang på ti år, å flykte via Ukrainas nest største by Kharkov, så sørover gjennom Donetsk til Krim, der han søkte tilflukt i den russiske marinebasen i Balaklavabukten øst for Sevastopol. Videre ga Vladimir Putin fritt leide til Moskva for Ukrainas falne leder. Likheten med den sovjetiske redningen av Ungarns blodige stalinistdiktator Matyas Rakosi, som måtte flykte fra Folkeoppstanden i 1956, var åpenbar for alle og enhver. Putins håndtering av Ukraina, hans ly til presidenten som svek, dannet nå en ny og lite flatterende historisk analogi til Ungarn 1956. Og det i moderne tid! Samtidig symboliserte Putins asyl til sin utkårete mann i Kiev en tapt tiårig kamp om Ukraina i Russlands interessesfære. Men selv i nederlagets time tenkte Putin operativt. Helt

PUTIN

fra høsten 2013 hadde den russiske presidenten sett mistenksomt på at Ukraina så seg nødt til å søke seg mot den europeiske union. Men utfordringen Russland hadde sett, falt sammen fordi EU var finansielt kraftløs.

Anneksjonen av Krim var en metode snarere enn et mål

NÅ MELDTE ET NYTT og verre problem seg akutt i Putins strategiske tenkning: NATO. Helt frem til blodbadet i februar 2014 hadde et knapt flertall av ukrainske borgere vært imot tanken om NATO-medlemskap. Nå fryktet Putin at tendensen kunne snu. Dersom blodbadet i Kiev som Putins allierte hadde ansvaret for, aktualiserte en ukrainsk NATO-innmeldelse, ville det ha gått fra galt til verre for Russland i dette som Kreml mente var den russiske interessesfære. Forebygging av noe slikt dominerte russisk tenkning i dette nederlagets stund, og metoden var av kjent, sovjetisk merke. Allerede lørdag 22. februar møtte president Putin sine ansvarlige for sikkerhetspolitikken for å diskutere unnsetningen av Janukovitsj, og sa: «Vi må begynne arbeidet med å ta Krim tilbake!»¹ Uken etter invaderte russiske styrker Krim, den 28. februar. 6000 tropper ble satt inn i operasjonen, de fleste var elitestyrker fra den militære, russiske etterretningstjenesten GRU. Ukraina var sjanseløse. De russiske mannskapenes distinksjoner var sprettet av, og registreringskjennetegnene på militære kjøretøy var overmalt. «Bez flaga, bez Rodiny» - «Uten flagg og fedreland» - lyder et foraktfullt russisk ordtak om dem som ikke slåss under rent flagg. Formålet med fremgangsmåten var å kunne nekte for at Russland sto bak invasjonen av Krim. I dette stykket satte Vladimir Putin ny russisk rekord i politisk naivitet, og skulle siden røpe sin hånd på enda

---

1 Yahoo News, 8. mars 2015: *Putin Describes Secret Operation to Seize Crimea.*

flere måter. Først ble Ukrainas kanonbåter blokkert i Balaklavabukten på Krim, troppene som skulle sikre det første russiske brohodet ble fløyet inn med helikoptere. Den ukrainske parlamentarikeren Petro Porosjenko ble overrasket av en russisk mobb i Simferopol, men slapp unna. Formålet med å invadere Krim var å sperre for Ukrainas muligheter til å melde seg inn i NATO.

Moralsk bygget Putin sin strategi på at Krim hadde vært russisk siden fyrst Potjomkin fordrev tyrkerne i 1775 på vegne av Katarina den store. I begynnelsen av sovjettiden var Krim en kort tid en egen sovjetrepublikk. Men den var for liten og 70 prosent av innbyggerne var etniske russere. Siden ble Krim en del av Russland. Men i 1953 hadde ukraineren Nikita Khrustsjov fra Donetsk tatt over etter Stalin. Samme år feiret unionen mellom Russland og Ukraina sitt 300-årsjubileum. Det var kosakkenes hetman Bogdan Khmel'nitskij som i sin tid søkte tsarens beskyttelse mot polakkene. Tsar Aleksej, far til Peter den store, inngikk avtalen med Khmel'nitskij i 1653; den skulle koste Ukraina sin uavhengighet som stat i over 350 år. I 1954 overførte Khrustsjov kort og godt Krim fra den russiske sovjetrepublikken til den ukrainske, som en morgengave i samband med 300-årsmarkeringen. Ingen turte å kny! Da Sovjetunionen ble oppløst lørdag 8. desember 1991, ventet Ukrainas dagferske president Leonid Kravtjuk bare på at Boris Jeltsin skulle erklære at Russland ville ha med seg Krim videre når sovjetstaten ble oppløst. Men på ettermiddagen ble Jeltsin så påseilet og lykkelig at han glemte hele Krim! Og Kravtjuk, som var valgt til president 1. desember 1991, nevnte klokkelig ikke Krim mer den kvelden ... Dette ble ikke offentliggjort før Kravtjuk røpet historien etter presidentvalget 25. mai 2014 i Ukraina. Selvfølgelig visste Kreml-ledelsen om dette, det ukrainske lederskapet likeså. I alle år kunne Russland fått Krim tilbake uten sverdslag. Det ville vært mulig å vinne gehør for en folkeavstemming på Krim under hele 1990-tallet og i alle år etter blant det russiske flertallet på Krim. Der hadde raseriet vært stort mot Jeltsin i januar 1992 grunnet presidentens slurvete og skjødesløse forglemmelse måneden før. Men selv ved tapet av Krim som russisk feriested ved Svartehavet etter 1991 gikk Russland aldri inn for å få Krim tilbake. Hadde et flertall av russerne på Krim stemt i et referendum at de ville tilhøre Russland under fredelige forhold og uten militært press før 2014, så hadde OSSE, EU, NATO og FN godtatt det. Men dette

Sevastopol 16. mars 2014. Forfatteren dekket folkeavstemmingen på Krim.

var nå på siden av sakens kjerne for Putin. For det var nå, og ikke før, at Russlands president trengte en territoriell konflikt med Ukraina. Vladimir Putin visste godt at NATO ikke tok eller tar opp nye medlemsland dersom en stat har utestående, territoriale problemer med en nabostat. Striden mellom Tyrkia og Hellas om Kypros etter at Tyrkia kom med i NATO i 1952, danner bakteppet for denne praksisen. Kyproskonflikten innebar en svært langvarig hodepine for NATO. Så da Ungarn og Romania begynte å snuse på NATO-medlemskap tidlig på 1990-tallet, satte NATO betingelser. Ungarn og Romania måtte inngå en avtale i Timisoara i 1996, der de to statene lovet høytidelig at de aldri mer skulle krangle om landskapet som heter Transilvania på rumensk, Siebenbürgen på tysk og Erdely på ungarsk, krybben til det ungarske kongedømmet. Først da fikk disse to statene utlevert veikartet til NATO-medlemskap i Brussel. Dette visste naturligvis Vladimir Putin. Hans resonnement var at hvis han skapte en strid om Krim med Ukraina, kunne ikke dette store landet bryte ut av hans egen interessessfære for å søke trygghet i NATO etter blodbadet i februar 2014. Putin sa ikke dette så klart offentlig. Men presidenten erklærte at invasjonen og den senere annekasjonen av Krim skjedde blant annet for å hindre at USA og NATO skulle få etablere en marinebase i Sevastopol i 2014, med andre ord i byen som fortsatt var hovedbase for Russlands strategiske Svartehavsflåte, parallellen til USAs 6. flåte i Gaeta nord for Napoli i Italia. Problemet med folkeavstemmingen på Krim som ble avholdt 16. mars 2014, var at russiske tropper nå sto der. Internasjonal rett slår fast at hverken valg eller folkeavstemming

kan anerkjennes hvis de har skjedd i nærvær av en okkupasjonsstyrke. Var så invasjonen og anneksjonen av Krim brudd på internasjonal rett? Siden 2014 har Russland konsekvent hevdet at alt var statsrettslig i orden ved at de tok Krim tilbake. Men to komponenter av internasjonal rett som også Russland har ratifisert, taler imot Russlands påstand. Den spesielle forpliktelsen heter Budapest-memorandumet. Avtalen ble inngått mellom Russland, Ukraina, Kazakhstan og Belarus den 5. desember 1994. De tre statene overleverte sine atomvåpen fra sovjettiden til Russland, som på sin side garanterte at disse statenes grenser var ukrenkelige. To uker senere mottok FNs sikkerhetsråd et bekreftelsesbrev undertegnet av de fire partene fra Budapest samt USA. Sergej Lavrov signerte som FN-ambassadør på Russlands vegne. Og i første punkt ble Ukrainas daværende grense garantert.² Vedlagt ble også erklæringen om Ukrainas tiltredelse til ikke-spredningsavtalen, signert president Leonid Kutsjma, president Boris Jeltsin, den britiske statsministeren John Major og USAs president Bill Clinton. Den generelle forpliktelsen som skulle ha forhindret en russisk invasjon av Ukraina i 2014, var blitt foreslått av Boris Jeltsin etter sovjetstatens oppløsning. Helsinki-deklarasjonen av 1975 hadde garantert grensene i Europa etter annen verdenskrig. Russlands egen president Jeltsin ønsket at denne grensegarantien måtte utvides til å gjelde også for grensene mellom de forhenværende sovjetrepublikkene, som brått var blitt 15 nye stater fra 1992. Dette gikk Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) med på. Helsinki-deklarasjonen var fundamentet organisasjonen var tuftet på. Også dette gikk det internasjonale storsamfunnet inn for. Men allerede den 4. mars 2014 påsto president Vladimir Putin at en revolusjon hadde foregått i Ukraina uken før, og at en ny stat hadde oppstått. Denne nye staten var visstnok ikke den samme som Ukraina hadde vært, og derfor bestred Putin at Budapest-memorandumet og utvidelsen av Helsinki-deklarasjonen med grensegarantien nå var gyldige. *Da mistet Vladimir Putin Vesten.* For Putins argumentasjon kunne sammenliknes med at man kunne bryte seg inn i et hus så lenge dørlåsen var skiftet! Med denne fånyttens argumentasjonen for å rettferdiggjøre den russiske invasjonen la Putin grunnlaget for russisk isolasjon i Europa. Anneksjonen av Krim

2 https://web.archive.org/web/20171019081043/http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/44537/A_49_765%3bS_1994_1399-EN.pdf?sequence=21&isAllowed=y

Ukrainas nye president Petro Porosjenko.

sementerte dette grunnlaget. Også konfektbaronen Petro Porosjenko forsto at russerne aldri ville gi slipp på Krim igjen. Han fremsto som den klare favoritten til å bli president ved valget i mai. I april 2014 fikk han besøk i Kiev av Norges daværende utenriksminister Børge Brende og hans danske kollega, Martin Lindegaard. Som forretningsmann forsto oligarken Porosjenko at det han hadde tapt, kunne han like godt avskrive. Vladimir Putin skjønnte også hvilken fare noe slikt kunne innebære. For dersom Porosjenko vant valget med klar margin og erkjente tapet av Krim i statsrettslig klar form, så kunne han finne på å melde Ukraina inn i NATO. Russerne kjente Porosjenko godt fra hans tidligere politiske roller. Og Petro Porosjenko ble valgt til Ukrainas president den 25. mai 2014 med 54,7 prosent av stemmene i første valgømgang. Julia Timosjenko fikk bare 12 prosent av stemmene. Lederen for det ifølge Russland toneangivende «Høyre front», fikk som sagt bare 0,61 prosent av stemmene! Valgresultatet ble en ny vekker for Vladimir Putin. Hva hvis Ukrainas nye president virkelig avskrev Krim? Fase to av den russisk-ukrainske tragedien var i gang.

Hybridkrigen som har krevd 13 000 liv

VLADIMIR PUTIN MÅTTE ENKELT sagt holde grøten varm i Ukraina. For han trengte den territorielle striden om Krim – ikke som mål, men som middel. Sett med Putins øyne var den store faren faktisk en ukrainsk aksept av hans okkupasjon av Krim. Skulle det skje i statsrettslig adekvate former, kunne landet søke seg inn i NATO. Derfor ble russiske separatister mobilisert i det østlige Ukraina. Krig ved stedfortreder («war by proxy») kalles den faktiske krigen som har krevd 13 000 menneskers liv i det østlige Ukraina de siste fem årene. Gjennom våren og sommeren 2014 skjedde en bred og sterk bevæpning av russiske menn på ukrainsk side av grensen mot Russland. Inne i Ukraina kunne kilden til bevæpning ikke være. Såpass kontroll over egne ressurser får man tro at ukrainske myndigheter hadde når de påsto dette!

Men de etnisk russiske separatistene hadde et vanskelig politisk utgangspunkt, eller bakteppe. Under den oransje revolusjonen i 2004 skjedde det en viss polarisering. Russisk ungdom i for eksempel Donetsk slet med de samme livsvilkårene som ukrainsk-etnisk ungdom på Majdan i Kiev. Og FNs arbeidsorganisasjon ILO definerte uten forbehold kullgruvene i Donetsk-bassenget som noen av verdens farligste arbeidsplasser. Men hva med grunnholdningen til den russisk-etniske befolkningen i Ukraina? 1. desember 1991 ble det avholdt presidentvalg i Ukraina parallelt med en folkeavstemming om hvorvidt Ukraina skulle bryte ut av Sovjetunionen. 90 prosent av de stemmeberettigete stemte ja til å bryte ut og dermed bryte statsfelles-

skap med Moder Russland, som var den ledende republikken i U.S.S.R. Stemmetallene blant de 12 millioner etniske russerne i Ukraina den gangen var ikke vesentlig annerledes enn blant befolkningen ellers. I årene som gikk etterpå, var det ingen vesentlig separatisme i Ukraina, men mye sosial misnøye. Det var det også i Russland! Levekårene i Russland og Ukraina utviklet seg så lite at det gjorde det mulig for regimet i Minsk i Hviterussland å delvis konservere nøkterne, sovjetiske tilstander, erklærte landets diktator, Alexander Lukasjenko.¹ I 2014 fikk ikke russiske nasjonalister politisk fotfeste i Ukrainas nest største by Kharkov (Kharkiv på ukrainsk). Der bodde det i 2019 2,7 millioner mennesker, halvparten av dem etnisk russiske. Og Kharkov ble aldri en valplass for den blodige borgerkrigen som var i ferd med å gripe om seg i Øst-Ukraina våren 2014. Derimot ble gruvebyen Donetsk på litt under en million innbyggere hovedsete for de russiske separatistene i Ukraina. Også byen Lugansk med 1,4 millioner fulgte dem.

På separatistsiden kom det etter hvert på plass et rustningsnivå som ikke *kunne* være lokalt forankret. Det gjaldt for eksempel det sovjetisk-produserte antiluftforsvarssystemet BUK («Bøk», som treet). I juli 2014 ble to slike avanserte, motoriserte antiluftrakettssystemer observert hos russiske separatister. Dette var et våpensystem som måtte opereres av høyt utdannede militære ingeniører. Ukraina kunne dessuten publisere fotografier av vervingskontorer med oppgitte gateadresser i de russiske storbyene Rostov ved Don og Krasnodar. Der var det hengt opp plakater som oppfordret folk med militærteknisk utdanning til å verve seg til innsats på separatistenes side i Ukraina. Selve beviset på at slike avanserte rakettssystemer var i separatistenes hender, fikk verden den 17. juli 2014. Da ble et passasjerfly fra Malaysian Airlines av typen Boeing 777 med 298 mennesker om bord skutt ned over Lugansk med en rakett fra systemet BUK. Dette systemet tilhørte den 53. zenittrakettbrigaden stasjonert i Kursk i Russland, ifølge russiske kilder.² 9. mars 2020 startet straffesaken mot de skyldige for nedskytingen i Haag.

En av de viktigste kildene til mobilisering av militært, russisk personell i det sørøstre Ukraina var det private militære kompaniet Vag-

1 NRK Dagsrevyen 19.12.2010. Intervju med president Aleksandr Lukasjenko under presidentvalget i Belarus.

2 <https://snob.ru/entry/161228/>

ner.³ Vagner leide særlig menn med militær bakgrunn fra Afghanistan, Tsjetsjenia og senere Donets-bassenget. Kompaniet var grunnlagt av GRU-offiseren Dmitrij Utkin. De tok også oppdrag i Syria. Mannskapene herfra var rene leiesoldater. I Russland ble militære, private firma som Vagner etablert etter inspirasjon fra tilsvarende firmaer i USA, som for eksempel hadde private, militære leiesoldater i Irak.

Hvem ble «kanonføden» på russisk side i det østlige Ukraina fra våren 2014? De kontingentene som lot seg mobilisere inne i Russland og for den saks skyld i Ukraina på de russiske separatistenes side, kaller på en motivanalyse for sin deltakelse i hybridkrigen. Da er det ikke tilstrekkelig å vise til at også et stort flertall av russerne bosatt i Ukraina stemte for å bryte ut av Sovjetunionen 1. desember 1991. I det østlige Ukraina rådde selvfølgelig ren lokal «skytterlagstradisjon» blant kraftpatrioter av russisk herkomst. Dette var folk som hadde verneplikten bak seg. Særlig etter 2004 styrket «skytterlagstradisjonen» seg. Men kosakker og andre fribyttere hadde allerede vært leiesoldater under borgerkrigen i Moldova i 1992. De sloss der på de russiske separatistenes side i Transnistria-regionen med hovedstaden Tiraspol. Slike væpnede grupper hadde sin leder (ataman), og væpnet seg selv, stort sett. De var udisiplinerte, ofte beruset i felten, og derfor svært uforutsigbare. Etter okkupasjonen av Krim kunne flere slike væpnede formasjoner observeres, ispedd bikere og nasjonalistiske leiesoldater fra Serbia. På russisk kalles slike grupperinger enkelt sagt «bojeviki», eller stridsmenn. En mye større gruppe var blitt overflødige i det gamle sovjetforsvaret da dette reduserte de stående styrkene fra 3,4 til 1,2 millioner mann under Mikhail Gorbatsjov og Boris Jeltsin. Nesten ti års felttog i Afghanistan og to kriger i Tsjetsjenia hadde gitt «kontråktniki» (vervet personell) omfattende felterfaring. På bar bakke søkte svært mange av disse eks-militære sitt utkomme i vekterbransjen etter kommunismens sammenbrudd. Den bransjen ble arnestedet for den nye og voldsbaserte kriminaliteten etter 1991 i både Russland og Ukraina.

Utvides bakteppet for analysen av mentaliteten i disse kretsene som bemannet barrikadene på russisk side i det østlige Ukraina, kan det kastes et klarere lys på *uforsonligheten* som skulle gjøre seg gjeldende. Først og fremst skal det minnes om det blodige oppgjøret med de

3 <https://zen.yandex.ru/media/id/5a8495be7ddde86f4d1981fe/chvk-vagnera-kto-oni-otkuda-i-za-chto-voiut-5a86a98477d0e65987568639>

væpnete gruppene til den ukrainske nasjonalisten Stefan Bandera etter annen verdenskrig. Frem til 1953 mistet de sovjetrussiske innsatsgruppene under ledelse av KGB over 30 000 mann i kampene mot Banderas folk. På hans side var tapstallene tre ganger høyere. Denne blodige, skjulte krigen skapte mye bitterhet på begge sider, blant ukrainerne og blant russerne. Men sensuren la et lokk over alt som var skjedd. Da aktivistene på Majdan åpent rehabiliterte Stefan Bandera, spratt bitre følelser opp som sopp i gulvet på et råttent hus, som et russisk ordtak lyder. Videre kan det fremholdes at de slaviske folk innenfor sovjetstaten aldri tok et oppgjør med det totalitæres vesen etter annen verdenskrig. Overleveringen fra krigen ble en lovsang over våpnenes styrke og hvor viktig det hadde vært å knuse fienden. Isolert sett var jo det forståelig. Men overleveringen av dette budskapet gjennom skolevesenet ble ikke ledsaget av en innføring i sivile ofre, Gestapo og konsentrasjonsleirene. Josef Stalin hadde jo fortsatt med hemmelig politi og konsentrasjonsleirer etter krigen. Så en forakt for svakhet ble fellesnevneren for det budskap de oppvoksende slekter fikk i øst etter 1945. I stedet for å få en «vaksine» mot det totalitære bidro bare krigsoverleveringene til en forråing av deres mentalitet og syn på andre etniske grupper. På toppen kom det faktum at det hadde utviklet seg en offermentalitet blant russerne etter årene under sovjetregimet. Den dreide seg om at de andre sovjetrepublikkene utenfor den russiske hadde fått uforholdsmessig store fordeler på russernes bekostning. Og da Sovjetunionen ble nedlagt nyttårsaftnen 1991, levde rundt 30 millioner russere utenfor det russiske kjerneområdet. Ikke minst fra sovjetrepublikkene i Midt-Asia og Kaukasus flyttet eller flyktet mange russere til Russland, kanskje etter to-tre generasjoner! Så sterke var kreftene president Vladimir Putin slapp løs i det han mente var russisk interessesfære under hybridkrigen i Øst-Ukraina. Den pågår fortsatt. Russiske politikere, diplomater og massemedier har blitt konfrontert med sitt lands fremferd i Ukraina de siste fem årene, med dertil hørende anklager for brudd på internasjonal rett, fra EU, OSSE, Europarådet og NATO. Det russiske «sisteskanse»-forsvaret mot slik kritikk har vært at flere enn Russland har brutt internasjonal rett de siste 50-60 årene. Å avvise dette tilsvaret er ikke en god vei til bedre tider. Russerne er flinke til å minne om enhver urett USA har begått, for eksempel på 1950-tallet under president Dwight D. Eisenhower. Hans uten-

riksminister og hans CIA-sjef, som for øvrig var brødre, styrtet først Mossadeq-styret i Iran, så ett folkevalgt styre i Guatemala i 1954, så et annet i Den dominikanske republikk i 1965, i tillegg til at de eskalerte Vietnam-krigen.⁴ USAs synder i *deres* interessesfære omfatter jo ellers Mellom-Amerika. Og da er ikke kuppet mot Salvadore Allende i Chile i 1973 nevnt! United Fruit var en del av motivanalysen for utenriksminister John Foster Dulles og hans bror, CIA-sjefen Allen Dulles. Miguel Asturias fra Guatemala fikk nobelprisen i litteratur i 1967 for sin historietro roman «Weekend i Guatemala.» Den tidligere presidenten i Den dominikanske republikk, Juan Bosch, utga sin bok «Pentagonismen» i 1968. Skal man etterstrebe et klarere bilde av hvorfor Vesten og Russland «mistet hverandre» de siste fem årene, kan en vei for bedret dialog bli en større selverkjennelse på begge sider vedrørende balansen i «moralregnskapet» i så vel russisk som amerikansk interessesfære. Samtidig kan ikke Russland forankre sin behandling av Ukraina i presidentene Clinton og Jeltsins leveregel fra 1990-tallet om at Europa aldri vil få en stabil sikkerhetsstruktur uten at det tas adekvat hensyn til Russlands nasjonale interesser. Dette aksiomet rommer ikke en russisk rett til å invadere naboland!

Ettersom situasjonen utviklet seg i Øst-Ukraina, innførte USA, EU og andre vestlige land straffesanksjoner mot Russland i 2014. I mangt ble det børstet støv av de gamle COCOM-reglene. Disse satte strenge grenser for hva som kunne eksporteres til østblokken av sensitiv teknologi under den kalde krigen. Da USA anklaget Kongsberg Våpenfabrikk for brudd på COCOM-reglene i 1987, endte det med at KV ble nedlagt! Her til lands utarbeidet Advokatfirmaet Bahr et solid kompendium om de nye sanksjonene slik at ingen skulle være i tvil om virkeområder så vel som strafferammer for brudd på sanksjonsreglene etter 2014. Norge kopierte EUs sanksjonssystem. Fortsatt er Norge, bundet til EU gjennom EØS-avtalen, den staten i Vest-Europa som betaler mest per innbygger for sanksjonene mot Russland. NHOs beregninger viser utgifter for norsk næringsliv her på 6 milliarder dollar i året! Vladimir Putin lanserte sine mot-sanksjoner i september 2014. Matimporten fra EU ble stanset. Det innebar en halvering av russisk matforbruk. «Vi klarer ikke å brødfø oss selv!» skrek førstesiden på den velren-

4 Se Stephen Kinzer: «The Brothers: John Foster Dulles, Allen Dulles and the Secret War». Utgitt i 2013. Time Books, Henry Holt & Co.

nomerte, politiske ukeavisen «Argumenty i fakty» i Moskva den 7. september 2014. Men så lenge det produseres korn og poteter, oppstår nok ingen hungersnød i Russland. Og sanksjonsduellen fortsetter. Men Vladimir Putin kan trolig ikke vinne duellen. For i Russland bor det nesten 143 millioner mennesker. Den vestlige siden – USA, Canada og EU – mønstrer 958 millioner. Mot denne kraften tilsvarende Russlands økonomi den italienske eller den spanske. Og det krever bare henholdsvis 60 eller 47 millioner å skape økonomiene i disse to statene, mot tre ganger flere innbyggere i Russland. Den vestlige motpartens økonomi er 14 ganger større enn Russlands økonomi i dag! Men Vladimir Putin får støtte av vesteuropeiske ny-nasjonalister, og sterkeste stemme i koret er Ungarns statsminister Viktor Orban. Det råder i 2020 åpenbart en ledelseskriser i Vesten som passer Putin utmerket. På TV ser vi forbundskansler Angela Merkel skjelve som et aspeløv, den franske presidenten får bank både av de gule vestene og av Jens Stoltenberg for sin uttalelse om at NATO er hjernedødt, Boris Johnson i Downing Street 10 sliter med sitt Brexit sammen med EU. Og navngitte amerikanske leger mener at USAs president Donald Trump lider av Alzheimer «light».⁵ Putin og hans menn har i 15 år påstått at «Vesten begår politisk selvløshet!».⁶ Snart *tror* de på sin egen påstand, også.

Under presset av sanksjonene fra Vesten gikk Putin i dialog med Ukrainas nye president Petro Porosjenko. Samtalene ble huset av presidenten i Belarus, Aleksandr Lukasjenko. Ukrainas skjebne uroet ham. Resultatet ble Minsk I- og Minsk II-avtalene. De stridende partene samt OSSE inngikk Minsk II-avtalen 12. februar 2015. Dette var simpelthen et «veikart» for å få slutt på hybridkrigen i det østlige Ukraina. Ukraina har siden, under to presidenter, anklaget Vladimir Putin for ikke å gjøre sitt for å oppfylle kravene i Minsk-avtalene. Men en kjenner av både Russland og Ukraina er naturligvis den gamle stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov. «Utgangen på konflikten med Ukraina kan bare være én – å oppfylle avtalene fra Minsk!»⁶ Har så Vladimir Putin full kontroll over de russiske separatiststyrkene i Øst-Ukraina? Hans land har i hvert fall kontroll over forsyningen av dem. Andre kilder til våpen for den russiske siden i en krig som til 2020 har

5 Avisen «USA Today», 9. april 2019

6 Mikhail Gorbatsjov: «Ostajus optimistom». Side 365. Moskva 2017

PUTIN

krevd 13 000 liv, fins ikke. Som øverstkommanderende vil Vladimir Putin bli holdt ansvarlig, om ikke annet sted enn i *historiens domstol*. På samme måte ble Mikhail Gorbatsjov holdt moralsk ansvarlig som øverstkommanderende under det tragiske blodbadet i Vilnius den 13. januar 1991. Og Putin er opptatt av sitt ettermæle. Da bør dette kanskje bekymre ham. For krefter bak hendelser hjemme i Russland hefter også ved Vladimir Putins regime.

Politiske drap i Putins kulisser

JOURNALISTEN ANNA POLITKOVSKAJA I den opposisjonelle avisen Novaja Gazeta ble skutt ned og drept i heisen på vei opp til sin leilighet på Lesnaja-gaten 8 i sentrum av Moskva, like ved den hviterussiske jernbanestasjonen. Mordet skjedde den 7. oktober 2006. Åstedet var en sidegate rett inn fra Moskvas hovedgate Tverskaja. Politiet antar at morderen brukte en Makarov halvautomatisk pistol med lyddemper, som ble funnet på åstedet. Makarov-pistolen var tidlig på 50-tallet håndvåpenet for offiserer i de væpnete styrkene og i politiet. I dag er det populært blant vektere med våpenlisens. Drapet skjedde på president Putins fødselsdag, som også var den gamle, sovjetiske grunnlovsdagen. Fire menn fra Nord-Kaukasus, anført av tidligere politioberst Sergej Khadzjikbaarov, ble idømt åtte års fengsel.¹ Men det kom ikke frem under straffesaken hvem som hadde bestilt drapet. Det ble imidlertid aldri ført bevis for at Putin sto bak, heller ikke i mediene. På basis av alminnelig kunnskap er det også godt mulig at drapet ble organisert helt uten at Russlands president var involvert. Likvidasjonen hang åpenbart sammen med hennes journalistiske rapportering fra krigen i Tsjetsjenia. Hun hadde særlig vært opptatt av brudd på menneskerettighetene. Bare de som kunne knyttes til mordet ble dømt. Ingen oppdragsgiver ble funnet. En oberstløytnant i FSB, Pavel Rjaguzov, ble dømt for å hjelpe morderne med å finne Politkovskaja; han informerte morderne om hvor hun bodde.² Både motiver og antallet militære med

1 <https://www.gazeta.ru/social/2014/06/09/6064601.shtml>

2 <https://utro.ru/amp/articles/2007/09/13/679599.shtml>

motiv til å organisere et drap på henne var flerfoldige. I vestlige medier ble det hevdet at president Putin selv hadde gitt ordre til likvidasjonen.

Anna Politkovskaja var ikke det første kvinnelige offer for politiske mord. 20. november 1998 ble den berømte kvinnesakspolitikerens Galina Starovõtova myrdet i sin hjemby St. Petersburg. Hun hadde vært medlem av den lovgivende forsamling og ledet bevegelsen for et demokratisk Russland. Putins mentor Anatolij Sobtsjak hadde nære og gode forbindelser til mordofferet. Kort etter ble Vladimir Putin toppsjef i FSB og gjenåpnet etterforskningen. Men morderen ble aldri funnet. Uoppklarte drap på politikere som Starovõtova forgiftet atmosfæren i Russland, da tilliten i den russiske informasjonskulturen alltid hadde vært svak. Vi minner om Gorbatsjov, som aldri turte å snakke innendørs om politikk av frykt for avlytting, og Medvedev som spøkte om at «sammensvergelses har vi drevet lenge med i Krem!»

Boris Nemtsov (1959-2015) ble allerede i 1990 valgt inn som medlem av Det øverste sovjet i den russiske sovjetrepublikken. Han var 31 år. Etter det sovjetiske sammenbruddet i 1991 var han aktiv i bevegelsen for et demokratisk Russland. Nemtsov var et politisk vidunderbarn og ble folkevalgt guvernør i Nizjnij Novgorod ved Volga fra 1991 til 1997. Her satte president Jeltsin sin visestatsminister og meget fremtredende økonom Grigorij Javlinskij inn som rådgiver for guvernør Nemtsov. Så ble han visestatsminister i Russland mellom 1997 og 1998. Han var en av Jeltsins yndlinger. Boris Nemtsov arbeidet for Jeltsin i en sentral posisjon da Vladimir Putin ble FSB-direktør i 1998. Sammen med privatiseringens far Anatolij Tsjubais ble Nemtsov presset til å gå av etter krakket i russisk økonomi i august 1998. Boris Nemtsov ble frontfiguren i Unionen av høyrekrefter, søsterparti til det norske Høyre i Russland på Boris Jeltsins tid. Hans eldre rådgiver Grigorij Javlinskij grunnla partiet Jabloko, et litt mer sentrumsliberalt parti som samarbeidet med norske Venstre. Allerede under Jeltsins styre gikk disse to i opposisjon, og særlig i annen halvdel av tiåret da Jeltsin styrte Russland. Nemtsov og Javlinskij ble de to første, og egentlig siste, borgerlig-liberale tenkerne i russisk innenrikspolitik. Da Vladimir Putins styringstid startet, hadde begge disse to gradvis blitt fratatt den innflytelsen de til tider hadde i думаen. For begge ble gatens parlament, i begrepetets beste betydning, deres arena. Særlig Boris Nemtsov ble en ildfull folketaler, der Javlinskij fremsto som

den eldre, mer lærde og sindige. Boris Nemtsovs personlighet kunne ikke stått i klarere kontrast til Vladimir Putin. De hadde begge kjent Boris Jeltsin. Men den høye, utadvendte og smilende Nemtsov skilte seg i ett og alt fra den kortvokste og innadvendte Vladimir Putin. Nemtsov bar med seg temperamentet fra fødebyen Baku, i det ytre Napolis tvillingby ved Det kaspiske hav. Under gatedemonstrasjonene mot påstått valgfusk under dumavalget i desember 2011 klarte fiender av Boris Nemtsov å hacke seg inn på hans mobiltelefon. Der fant og publiserte de meldinger hvor Nemtsov uttalte seg meget nedsettende om gatedemonstrantene han var et forbilde for. Ikke minst i Russland går eliteposisjoner lett til hodet på folk. Hvilke andre fiender Nemtsov kan ha skaffet seg som guvernør og visestatsminister (to ganger), kan man bare spekulere i. Men den frittalende Nemtsov var aldri en typisk kompromissmaker. Hans parti, Unionen av høyrekrefter, ble også splittet. Så, sent en kveld den 27. februar 2015 spaserte Boris Nemtsov over Zamoskvaretskij most – broen fra Vasilij-katedralen over Moskva-elven. Det var overvåkingskameraer på broen. Den gikk jo rett forbi Kreml. Men akkurat da en lastebil som vasket veibanen dekket det aktuelle overvåkingskameraet, kom en bil forbi Nemtsov. I bilen satt morderne. De skjøt ned Boris Nemtsov på broen, og han døde på stedet. Alle aspekter ved denne likvidasjonen pekte mot planmessighet, profesjonell tilnærming og klart forsett. Det var folketomt rundt den navngjetne rikspolitikeren. To år etter ble fem tsjetsjenske leiemordere dømt for mordet. Anføreren, som hadde vært løytnant i Tsjetsjenias politibataljon, ble idømt 20 år i arbeidsleir. De fire andre tsjetsjenerne fikk mellom 14 og 11 års frihetsberøvelse. Gjenklangen fra mordet på Anna Politkovskaja lød høyt og tydelig. For heller ikke nå ble noen bakmenn avslørt! De straffedømte hadde ikke selv motiv i noen av sakene. Vi snakker om betalte, profesjonelle leiemordere. Men planleggingen og overvåkingen av Boris Nemtsovs bevegelser var mye mer profesjonelt og dristig gjennomført enn i Politkovskajas tilfelle, sent på kveld og i et av Moskvas best politiovervåkede områder, like ved Kreml. Nemtsovs fetter Igor Eidman stilte seg i spissen for dem som pekte på Putin for ansvaret. Dette ble aldri bevist. Nå er det ikke bare i Kreml folk driver med konspirasjonsteorier i Russland. Men det er legitimt å etterspørre en grundigere ansvarliggjøring når en av Russland mest berømte politikere gjennom mange år blir plaffet ned

på åpen gate. At Nemtsov stadig fikk 15 døgn i kasjotten for å ha ledet ulovlige demonstrasjoner før han ble myrdet, er knapt noe motiv. For regimet fremsto problemet som et annet. Hvilket samfunn ble Russland under Putins 20-årige styre når kjente ledere som Boris Nemtsov ble myrdet på åpen gate, 300 meter fra presidentens kontorvinduer, rett nok i kveldsmørket? Som i Politovskaja-saken var det også eksmilitære fra Tsjetsjenia som ble dømt for mordet i denne saken.

Et vulgært russisk ord for å drepe eller «kverke» noen er verbet *motsjit'*, som betyr væte, fukte, sylte eller nedlegge. Det ga økenavnet til den dystreste avdelingen i det sovjetiske KGB, som ble kalt «Møkryj otdel KGB», eller «KGBs våte avdeling». 11. september 1978 regnet det i London. Den 49 år gamle forfatteren Georgij Markov sto på en bussholdeplass i London og ventet på bussen i regnværet. I sitt påtvungne eksil fra hjemlandet Bulgaria arbeidet han for BBC World Service. Plutselig kjente han et lite nålestikk i tykkleggen. Noen timer senere var han død. En agent fra Bulgarias svar på KGB sto bak. Agenten var utstyrt med en paraply med en innebygget avfyrimekanisme. Slik «skjøt» eller injiserte agenten et lite korn med det livsfarlige proteinet ricin i foten på Markov. På den tiden mente britiske myndigheter at bulgarerne hadde fått det avanserte utstyret til å likvidere Markov fra KGB. En episode i Oslo kort tid senere styrker antakelsen. En representant for den sovjetiske handelsrepresentasjonen troppet opp på Kjemisk institutt ved Universitetet i Oslo. Der prøvde den sovjetiske representanten, som trolig var en KGB-offiser under dekknavn, å bestille et større kvantum ricin. Alarmen gikk på instituttet. En av Vestens fremste ricineksperter var ansatt ved universitetet, legen Sjur Olsnes. I 1968 hadde han arbeidet i Leningrad. Der var han blitt venn med molekylærbiologen Jurij Kozlov. Han var Sovjetunionens store ricinforsker. Både Olsnes og Kozlov var rene akademikere. Sjur Olsnes endte som professor på Radiumhospitalet, og Jurij Kozlov ble professor på Engelhardt Institutt for molekylærbiologi i Moskva. I 1992 bidro de to til å grunnlegge Senter for medisinske studier. Målet var å hindre hjerneflukt av gen- og molekylærbiologer fra Russland etter sammenbruddet av den statlige forskningsfinansieringen. Senteret ble en post på statsbudsjettet under Bondevik I-regjeringen, og ble meget anerkjent både i Norge og Russland. I 1998 erklærte rektor Lucy Smith fra Universitetet i Oslo at dette medisinske senteret var universitetets

beste satsing noensinne. Russiske gen- og molekylærbiologer fikk nå lønn fra UiO. Da ble de hjemme og syslet med grunnforskning i onkologi, i stedet for å by seg frem for en oberst Ghadaffi eller Saddam Hussein. For de var i akutt lønnsnød, men fullt i stand til å utvikle «dirty weapons» – kjemiske så vel som biologiske våpen!

I 1979 ble imidlertid Politiets overvåkingstjeneste og Forsvarets etterretningstjeneste koplet inn etter det sovjetiske forsøket på å kjøpe ricin fra Kjemisk institutt ved Universitetet i Oslo. Russerne fikk selvfølgelig ikke fatt i stoffet der. Men norske myndigheter varslet alle allierte stater om forsøket den gangen. Det forhindret at russerne kunne kjøpe innsatsvarer til kjemiske eller biologiske våpen i vest. Det sovjetiske motivet for å kjøpe ricin lå i muligheten til å spore slike stoffers opprinnelse. Et radioaktivt stoff kunne allerede den gangen spores til atomreaktoren som var brukt. Kjemiske og biologiske våpen kunne spores til laboratoriene der innsatsstoffene var fremstilt. Hadde KGB fått ricin i Oslo i 1978, kunne de fortsatt likvidert dissidenter i vest med stoffet. Men etterforskningen ville da bare ledet til laboratoriet ved Kjemisk institutt ved Universitetet i Oslo. Sporing av biologiske drapsmidler har i nyere tid pekt mot Russland.

Bare ved storbyen Saratov ved Nedre Volga har Russland lagre med nok biologiske våpen til å utslette Europa tre ganger. Dette er biologiske giftarsenaler som ble utviklet under den kalde krigen. I beste fall har biologiske drapsvåpen kommet på vidvanke de siste årene. De kan være stjålet, eller solgt av dem som skulle passe på lagrene; kundene i det høykriminaliserte, russiske samfunnet er mange. I verste fall har profesjonelle agenter opplært av Russlands hemmelige tjenester stått bak bruken av slike stridsmidler. Blant dem er stoffet «novitsjok» («nykommern»), utviklet i Sovjetunionen for mer enn 40 år siden. Et radioaktivt stridsmiddel er stoffet polonium.

Oberstløytnant Aleksandr Litvinenko arbeidet i FSB og hadde ansvaret for å bekjempe to kriminelle gjenger i Moskva og omegn. I 2000 havnet han i London, vervet av oligarken Boris Berezovskij. Og Litvinenko fikk politisk asyl i Storbritannia. Berezovskij, som hadde sittet i president Jeltsins nasjonale sikkerhetsråd, håpet åpenbart å bruke den avhoppete Litvinenko som vitne til FSBs mulige lyssky aktiviteter. Berezovskij brukte hele sitt liv i eksil på å avsløre dette. Men som så mange ganger tidligere ble det aldri åpnet noen «stresskoffert

med kompromitterende materiale» i dette tilfellet heller. Selv Jeltsins visepresident Aleksandr Rutskoj snakket om at han hadde en koffert med kompromitterende materiale mot Jeltsin etter visepresidentens fall i 1993. Men slike oppskrytte kofferter er aldri blitt åpnet, hverken i Moskva eller i eksil. Likevel ble folk tatt av dage. 1. november 2006 traff Litvinenko en Andrej Lugovoj i London. Lugovoj hadde vært offiser i den delen av det gamle KGB som ble skilt ut som presidentens livvaktjeneste av Boris Jeltsin etter det KGB-ledete statskuppforsøket i august 1991. Straks etter møtet ble Litvinenko syk. På et sykehus konstaterte legene forgiftning av det meget sjeldne, radioaktive stoffet polonium 210. Litvinevko døde av skadene 23. november 2006. Scotland Yard og den britiske regjeringen konkluderte med at det var et drap bestilt av russiske statsmakter. Stoffet polonium kunne de spore! Andrej Lugovoj kom seg hjem til Russland like etter forgiftningen. Han sitter i den russiske dumaen i dag. Var han på oppdrag for det som i sin tid ble kalt KGBs våte avdeling? Russiske myndigheter nekter for dette. Var Litvinenkos skjebne et utslag av at hans gamle fiender i forbryterverden fikk fatt i polonium, og hevnet seg for de arrestasjonene han sto bak som etterforsker? Eller var det en «villkattoperasjon» mot en avhopper fra krefter i det enorme russiske semimilitære apparatet utenfor Putins kontroll, motivert av behovet for å statuere et eksempel?

Ikke minst den britiske utenlandsspionasjen MI6 har gjennom årene maktet å verve folk på innsiden av de russiske hemmelige tjenester. KGB vervet på sin side Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess og sir Robert Holly fra MI6. De tre første hoppet av til Sovjetunionen. Sir Roger Hollis ble avslørt så sent i livet at han ikke ble straffet. Det samme kan ikke sies om KGB-oberst Oleg Penkovskij, som ble vervet av MI6 på 1960-tallet. Han ble tatt og henrettet.

CIA vervet den sovjetiske visegeneralsekretæren i FN på 1970-tallet. Han het Arkadij Sjevtsjenko, og ble kalt den tredje, sovjetiske ambassadør i USA. De øvrige to var den sovjetiske FN-ambassadøren og den sovjetiske ambassadøren i Washington D.C. Arkadij Sjevtsjenko var den gang den eneste CIA-agenten som noensinne hadde deltatt på et sovjetisk politbyråmøte. Sjevtsjenko kunne derfor lære CIA å sette navn på mange observerte, men uforklarlige, politiske fenomener i USSR som amerikanerne ikke klarte å forstå. Så han spilte en sentral rolle for CIA under Jimmy Carters presidenttid, og den farlige tiden

rundt utplasseringen av SS-20-rakettene med NATOs dobbeltvedtak i 1979. CIA «friga» for øvrig sin agent etter debrifing i ukene etter at Arne Treholt ble arrestert, den 20. januar 1985.³

KGB-oberst Vasilij Mitrokhin ble vervet av MI6 mens han hadde ansvaret for å flytte arkivet for KGBs utlandsspionasje fra KGB-hovedkvarteret på Lubjanka-plassen i sentrum av Moskva og ut til det nye senteret for KGBs første hoveddirektorat Jasenevo, som ligger sørvest for ringveien rundt Moskva. Etter å ha jobbet i årevis i dyp og vellykket illegalitet kunne Mitrokhin lykkelig hoppe av til den britiske ambassaden i Riga i 1992. Helt i London, landssviker i Moskva! Før avsløringen av KGBs verving av Arne Treholt i 1984 hadde MI6 vervet KGB-oberstløytnant Oleg Gordijevskij. Han skal ha bidratt til å avsløre Treholts identitet.⁴ I vår tid ga Vladimir Putin politisk asyl til NSAs datanerd Edward Snowden,⁵ helt blant venstreradikalere i Vesten, ettersøkt av amerikanske påtalemyndigheter.

Men ett tilfelle av spionverving toppet seg i 2018, og illustrerer selve «tit-for-tat»-aspektet mellom fiendtlige, hemmelige tjenester. Sergej Skripal, oberst i den russiske militære etterretningstjenesten, ble også vervet av britene. Han avslørte identiteten til russiske agenter i vest, også de mest følsomme og farlige, som levde under dypt dekke i illegalitet. Sergej Skripal ble avslørt og arrestert av KGB i 2004. Han tilsto i forhør å ha overlevert om lag 20 000 hemmelige dokumenter til MI6. For dette fikk han bare 13 års fengsel. Han var i gang med soningen da han ble brukt i en spionutveksling mellom Russland, Storbritannia og USA i 2010. Da ble Sergej Skripal utlevert til Storbritannia, som ga ham asyl og statsborgerskap. Den tidligere militære etterretningssobersten beholdt faktisk også sitt russiske statsborgerskap. Sergej Skripal levde i skjul i byen Salisbury. Men det fant russerne ut, hvilket burde ha bekymret britiske myndigheter mer enn mediene har avdekket at det gjorde. 4. mars 2018 blir Sergej Skripal og hans datter Julia brakt bevisstløse til sykehus, forgiftet av det nevnte biologiske giftstoffet novitsjok («nykommer'n»). Det kreves stor ekspertise for å håndtere stoffet slik at brukerne eller attentatmennene ikke selv blir skadet. Sergej og Julia Skripal overlevde, men andre er blitt fatalt

3 Arkadij Sjevtsjenko: «Brudd med Moskva» Cappelen 1985. Forfatteren skrev forordet til den norske utgaven.

4 Se Ben Macintyre: «Spion og forræder». Oslo, Kagge forlag 2020.

5 Edward Snowden: «Permanent record».

forgiftet. Sporingmuligheten hjalp Scotland Yard og det britiske politiets Special Branch. Tre høyere offiserer fra den russiske militære etterretningstjenesten GRU ble etterlyst; generalmajor Denis Sergejev var ifølge britisk politi operasjonslederen. Han landet på Heathrow om morgenen fredag 2. mars 2018 og forlot London søndag 4. mars 2018, etter at nervegiften var plassert på dørhåndtaket til Skripals hjem i Salisbury. De to andre agentene, som utplasserte giftstoffet, het Aleksandr Misjkin og Anatolij Tsjepiga. Alle tre er etterlyst av britisk politi. Daværende statsminister i Storbritannia, Theresa May, anklaget Russland for attentatforsøket. I parlamentet krevde hun at «Russlands uansvarlige og destabiliserende aktiviteter» måtte opphøre. Men Russlands utenriksminister Sergej Lavrov nektet for at regimet sto bak. Utenriksministeren argumenterte med at russiske myndigheter, Putins regime, kunne tatt livet av Skripal de seks årene mens han satt fengslet i Russland. Så hvorfor ta seg bryet etter at Russland frivillig hadde utvekslet ham i 2010? Svaret bar i seg en viss logikk. Men tilbake står en anklage: Å bruke en stats radioaktive eller biologiske stridsmidler på en annen stats territorium er per definisjon faktisk en krigshandling! Da blir det underordnet om slike livsfarlige drapsvåpen har kommet på avveie inne i Russland. Men i Skripal-saken var uansett ikke stoffet kommet lenger på avveie enn til den militære etterretningstjenesten, GRU. Da er motivanalysen for attentatforsøket på Sergej Skripal mye enklere: hevn. Og forståelig hevn. Men dette kan ha vært en avgjørelse innenfor GRU som ikke Kreml kontrollerte. Aksepteres den muligheten, reises et annet spørsmål: Fins det i dag russiske døds-skvadroner som tar frilansoppdrag i Vesten, det være seg med rene gangstere eller spesialister fra de hemmelige tjenester? Begrepet døds-skvadroner stammer fra oberst Muammar al-Gadafis regime i Libya, og hans dødsskvadroner ble beryktet i Italia på 1970-tallet. En gang kommenterte Libyas sterke mann de libyske dødsskvadronene slik:

«It is very hard to control them, but I try – from time to time!» I en russisk kontekst er det ikke utenkelig at topplederen Vladimir Putin ikke har kontroll over den typen virksomhet som er blitt observert i Vesten og beskrevet i dette avsnittet. President Mikhail Gorbatsjov hadde ikke kontroll over blodbadet i Baku i februar 1989, heller ikke over bruken av nervegass mot demonstranter i Tblisi i 9. april 1989, og slett ikke over blodsutgytelsene i Vilnius og Riga i januar 1991.

Samarbeidspartnere på foredragsfronten Harald Sunde og forfatteren 11. mai 2019 i Balestrand.

Dette *kan* tenkes å være et problem for president Vladimir Putin, også: manglende kontroll over mannskapene i det som på russisk kalles kraftministrene. Høsten 2020 skapte bruk av giftstoffet Novitsjok nok en skandale. En av President Putins svorne kritikere, Aleksej Navalnyj, ble brått syk etter å ha drukket en kopp te på en flyplass i Sibir. Ganske fort klarte Navalnyjs venner å få ham til behandling på det berømte Charitè-sykehuset i Berlin. Der russiske leger i Sibir ikke fant noe, påviste de tyske legene drapsmiddelet Novitsjok i Navalnyjs kropp. Det var samme våpen som ble brukt mot Sergej Skripal i Storbritannia i 2018. «Dette var et overlatt drapforsøk» - erklærte Forbundskansler Angela Merkel da diagnosen kom og funnene fra Charitè var klare. Den tyske regjeringssjefen krevde klart svar fra Russland i Navalnyj-saken. Spørsmål om nåværende og fremtidige, tyske gasskjøp fra Russland ble trukket inn i debatten. Aleksej Navalnyj var opprinnelig blogger med nasjonalistiske sympatier. Men hans korrupsjonsavsløringer gjorde ham mer kjent i Russland. Skjønt, Navalnyj er fortsatt bare en politisk fribytter i Russland. At det var tyske leger på Charitè i Berlin som påviste bruken av Novitsjok mot dissidenten, ble en ydmykelse for Kreml. Kommunistpartiets sjefsideo­log Mikhail Suslov søkte vesttyske legers hjelp mot sin øyensykdom på 1970-tal-

let. Da sjefen for Bolsjojballetten fikk kastet syre i øynene for noen år siden, var det Berlin-legene som reddet synet hans. Og nå la de en politisk møllestein rundt halsen på det russiske regimet i Navalnyj-saken. Det verste var at nå kom ikke fordømmelsen fra Theresa May, men fra selveste Angela Merkel, som i mange år er den av de vestlige ledere som har vist størst tålmodighet med Kreml. Hun var Putins håp om moderasjon i EU vis à vis Russland.

Men uavhengig av Skripal-saken kom fire navngitte russiske GRU-offiserer i søkelyset og ble tatt i Nederland i april 2018. Deres operasjon var et forsøk på å hacke den internasjonale vaktbikkjeorganisasjonen OPCW i Haag, som overvåket at ingen brøt internasjonale rettslige forbud mot produksjon av kjemiske våpen. De fire agentene fløy inn til Schipol lufthavn på diplomatpass og parkerte leiebilen ved Marriott hotell, rett over gaten for operasjonsmålet. Fra leiebilen arbeidet de. I bagasjerommet fant nederlandske etterretningsagenter ved anholdelsen av GRU-agentene utstyr som satte dem i stand til å hacke seg inn i organisasjonens Wi-Fi-system, fortalte Nederlands etterretnings-sjef, generalmajor Onno Eichelsheim. De fire GRU-agentenes navn ble offentliggjort: 41 år gamle Aleksej Morenets og 37 år gamle Jevgenij Serebrjakov ble betegnet som cyberoperatører. Oleg Sotnikov og Aleksej Minin var begge 46 og ble beskrevet som støtteagenter. Myndighetene i Nederland kunne gjennomføre operasjonen mot de fire russiske GRU-agentene etter tips fra britisk etterretningstjeneste, som på denne tiden arbeidet med etterforskningen av attentatforsøket mot Sergej Skripal.

Da de tok de russiske agentene, var de i gang med å finne ut hva vaktbikkjeorganet etterforsket vedrørende Skripal-saken og bruk av kjemiske stridsmidler i Syria. Norges forrige forsvarssjef, den firestjerners generalen Harald Sunde, foredro i 2019 om at de nederlandske etterforskerne også fant taxikvitteringer fra GRU-hovedkvarteret og Moskvas internasjonale lufthavn. Sunde, som gikk av som forsvarssjef bare 58 år gammel, brukes fortsatt som konsulent for NATO og har i en alder av 65 år beholdt sin sikkerhetsklarering fra tiden som forsvarssjef i Norge. Nederlenderne slapp russerne fri og brød seg ikke om å straffe dem. Men episoden og alt nederlandske myndigheter delte fra sin etterforskning, styrket antakelsen om at russiske myndigheter *kan* ha hatt noe med attentatforsøket på Sergej Skripal å gjøre. For i Haag ble GRUs utsendte tatt på fersk gjerning!

Den nye kalde krigen

DA GENERAL HARALD SUNDE besøkte Moskva som forsvarssjef i 2012, uttalte han til NRK at tillitsforholdet mellom det norske og det russiske forsvaret var på et helt annet potensnivå enn under den gamle, kalde krigen. Han ville ikke gjentatt dette i dag, etter anneksjonen av Krim i 2014. Men Sunde fastholder at Russlands militærdoktrine fortsatt er grunnleggende defensiv. Det samme mener etterfølgeren, Haakon Bruun-Hanssen. Etterretningssjefen som tjente dem begge, var avdøde general Kjell Grandhagen. Han støttet også dette synet så lenge han var i tjeneste, og det var han halvannet år på overtid. Med sin analyse av den russiske militærdoktrinen mente de tre militærekspertene at Russland har etablert et fremskutt maritimt bastionforsvar i Atlanterhavet. Det er ikke rettet spesielt mot Norge, men mot forsyningslinjene

Forsvarssjef admiral Håkon Bruun-Hanssen.

General Kjell Grandhagen.

mellom USA og NATO i Europa. Vårt land blir imidlertid liggende bak frontlinjen for dette fremskutte russiske bastionforsvaret til sjøs. Dette skaper selvfølgelig en sikkerhetspolitisk hodepine for Kongeriket Norge. For vårt forsvar er avhengig av amerikansk og canadisk unnsetning etter tre døgn i tilfelle en storkrig med Russland. Norge er som nevnt imidlertid den eneste nabostat som Russland bilateralt aldri har vært i krig med i løpet av landets tusenårige politiske historie. Både general Sunde, admiral Bruun-Hanssen og general Grandhagen viste forståelse for russernes historiske argument bak dette bastionforsvaret. For etter å ha tapt 27 millioner mennesker under den annen verdenskrig hadde russerne forbannet seg på at ingen russer skulle falle og dø på russisk jord i en ny verdenskrig!

At Norges forsvarsledelse fastholdt et slikt syn på Russlands militærdoktrine fem år etter invasjonen på Krim i Ukraina, er interessant. For det kan innvendes at en rimelig analyse av Russlands militærdoktrine må ha in mente Russlands eget syn på hva de mener å ha rett til å gjøre i egen interessesfære, også utenfor Russlands egne grenser. Det er selve kjernen i den store knuten på øst-vest-aksen. Og konflikten mellom Russland og Ukraina er den vedvarende, grunnleggende årsak til den nye, kalde krigen. Her må det presiseres at Norge ligger klart i vestlig interessesfære, i henhold til etablert, historiske tenkning etter 1945. Tradisjon er imidlertid ingen garanti for en trygg fremtid, bare en pekepinn om fremtidig utvikling.

Ikke minst i Norge vegret politikerne seg lenge mot å ta i bruk begrepet kald krig etter annekasjonen av Krim i 2014. På Kirkeneskonferansen den 5. februar 2015 kom dette klart frem.¹ Men Russlands Oslo-ambassadør Vjatsjeslav Alfredovitsj Pavlovskij brukte uttrykket i sin tale: «Når denne nye kalde krigen er over, tror jeg for min del at Norge og Russland vil bruke kort tid på å gjenoppta det gode samarbeidsforholdet som våre to land har hatt!» Men den nye kalde krigen gikk ikke over, og den sympatiske ambassadøren sitter i dag som visekonsernsjef for Russlands jernbane. Så det gikk bedre for Pavlovskij enn for Russland! For Vladimir Putin har utenrikspolitisk turet frem i sin tredje og fjerde presidentperiode på en måte som har

1 Talere på Kirkeneskonferansen 2015 var Murmansk-guvernør Marina Kovtun, utenriksminister Børge Brende, Carl Bildt, forfatteren og tidligere utenriksminister Jonas Gahr Støre.

marginalisert Russland voldsomt. Ikke siden Ivan den grusomes tid rundt midten av 1500-tallet har Russland vært så lite og blitt trengt så langt mot øst som i dag. Uten ansvar og skyld for denne utviklingen kan ikke Putins styringstid fra 2000 til 2020 sies å være. At 100 millioner østeuropeere søkte trygghet fra russerne etter Berlin-murens fall i 1989, skyldtes sovjetisk undertrykkelse der i nesten 50 samfulle år mellom 1945 og 1989. «Å undervise i russisk i Budapest er omtrent som å undervise i mjauing på en kattefarm!» lød et humoristisk ordtak i Budapest i 1986. Av denne grunn sto også russerne overfor noen valg etter Sovjetunionens oppløsning. Ett av valgene var om de ville innse hvor upopulære æraen med sovjetisk diktat i Øst-Europa hadde gjort dem under den gamle, kalde krigen. Slik selvransakelse fikk skrinne kår i det offentlige rom i Russland etter 2012, da Vladimir Putin så seg tjent med å mane frem nynasjonalismen i samfunnet.

Det historisk betingete omringningssyndromet, som opptok Vladimir Putin sterkt fra og med 2014, hadde opptatt Russland også i lykkelige dager. Fra det amerikansk-russiske toppmøtet i Helsingfors i mars 1997 rapporterte den amerikanske presidenten om sin dialog med Boris Jeltsin slik: «Da jeg fortalte Boris at jeg ville utvide NATO, men samtidig inngå en avtale med Russland, spurte han om jeg i hemmelighet kunne forplikte meg – «i skapet», som han uttrykte det – om å avgrense fremtidig NATO-utvidelse til de tidligere Warszawapaktstatene, og på den måten ekskludere stater fra den tidligere Sovjetunionen, som de baltiske og Ukraina. Jeg sa at jeg ikke kunne gjøre det fordi det ikke ville forbli en hemmelighet, og ville undergrave troverdigheten ved NATOs Partnerskap for fred ... Jeltsin var redd for reaksjonene hjemme. Og på et tidspunkt mens vi var alene, spurte jeg: 'Boris, tror du virkelig jeg ville latt NATO angripe Russland fra baser i Polen?' Han svarte nei, jeg tror ikke det, men en masse eldre folk i Vest-Russland som følger kommunistlederen Ziuganov, tror det! Så minnet Jeltsin meg om at Russland i motsetning til USA var blitt invadert to ganger – av Napoleon og Hitler – og at dette traumet fremdeles farget landets kollektive psykologi og formet politikken!»² Selv skrev Boris Jeltsin om det som rørte seg hjemme: «I virkeligheten startet en ny etappe med å isolere Russland. Dette måtte forhindres for enhver pris!».³ Men Boris Jeltsin skrev også

2 Bill Clinton: «My Life», s. 750. Random House, London, 2004.

3 Boris Jeltsin: «Presidentskij marafön», eller «Presidentmaraton» s. 378. Moskva, 2000.

at Russland og USA drev fra hverandre under krigen i Kosovo og den andre krigen i Tsjetsjenia i 1999. Den store forskjellen mellom Jeltsintiden og Putins tredje presidentperiode i 2012 var at tilliten som Mikhail Gorbatsjov utviklet i forhold til Vesten, hadde nådd en topp i forholdet mellom Bill Clinton og Boris Jeltsin, og siden gått nedover. Tilliten var helt forsvunnet fra forholdet da Putin kom tilbake som president i 2012. Men selve den sikkerhetspolitiske dagsorden var i bunn og grunn den samme som den hadde vært 15 år tidligere. Dette leder til en foreløpig slutning angående den nye kalde krigen: Tilliten må gjenreises! Egentlig er dette elementært i det sikkerhetspolitiske feltarbeidet, hvor det snakkes om *confidence-building measures*. Trolig må tillitsforholdet søkes bedret i denne uforutsigbarhetens tidsalder. Dette må etterstrebtes fra begge sider eller skje *før* konkrete løsninger kan forventes oppnådd på stridsfeltene som nå forpester politikken langs øst-vest-aksen! Dette synes som en nødvendig, om enn ikke en tilstrekkelig betingelse for å løse konflikten som rår.

I Vest-Europa prøvde mange i diskursen å bannlyse bruk av begrep som «kollisjon mellom sivilisasjoner» i omtale av konflikter med de islamske, ekstreme bevegelsene for ti år siden. Dette skjedde i den politiske korrekthetens navn i århundrets annet tiår. Med etterpåklokskapens klarsyn er det lett nok å se at et trekantdrama utspilte seg langs øst-vest-aksen: USAs elite gled langt unna Vest-Europas verdigrunnlag. Først 14. februar 2020 ble dette sagt i klartekst på World Economic Forum i Davos, og det av Tysklands tidligere utenriksminister og nåværende statsoverhode, sosialdemokraten Frank-Walter Steinmeier. Han sa i sin åpningstale at president Trumps parole om «America first» skapte en uforutsigbar tid. Vladimir Putin hadde da satt Russland først i 20 år; han hadde presisert hva russisk utenrikspolitikk skulle dreie seg om da han tok over makten i Kreml i 2000! Realistisk nok slo Tysklands president samme dag også fast at Vestens idealer har tapt sin status som verdens ledende kraft for frihet og demokrati.

Etter år 2000 drev Russland stadig lenger unna Vest-Europa, også. Som beskrevet skjedde også det som en virkning av egenrådigheten til USAs president George W. Bush i Midtøsten. Samtidig konvergente ett av grunntrekkene i de sosiologiske understrømningene i så ulike samfunn som USA og Russland. Da Vladimir Putin ble president for tredje gang i 2012, ga det landskjente nyhetsankeret Sergej Briljov i den russiske

Lørdagsrevyen i Moskva et råd til Vest-Europa, som han kjente godt etter åtte år som TV-korrespondent i London. Briljov mente at vest-europeere burde bruke samme begreper i sin analyse av Russland som når de drøftet Tea Party-bevegelsen i USA. Det er velkjent at de nyrike inkludert oligarkene, som maksimalt utgjør 2 prosent av det russiske folk, karene til seg 90 prosent av de nasjonale rikdommene under Boris Jeltsins presidenttid. Mindre påaktet er det at 0,1 prosent av USAs befolkning er rikere enn 90 prosent av befolkningen. Taperen er den amerikanske middelklassen. Da de fem amerikanske årsklassene født mellom 1945 og 1950 passerte 30 år, tjente 90 prosent av dem bedre enn deres foreldre hadde gjort da de selv var 30 år. For årsklassene født mellom 1980 og 1985 hadde andelen sunket til 50 prosent! Det sier noe om middelklassens degradering i USA, ikke helt ulikt bildet av det samme samfunnsjiktet i Russland. I kjølvannet av alt bråket om Brexit i Storbritannia er det ofte blitt gjentatt at de over 50 år følte seg som «de bortglemte», både i globaliseringsprosessen og av den britiske velferdsstaten. Dette er det brede, sosiologiske bakteppet for uforutsigbarheten som i nyere tid har preget de største, vestlige samfunn og i Russland. Det ble tidens kjennetegn under den nye kalde krigen.

To dager etter at Donald Trump ble valgt til president i USA, tok professor i statsvitenskap Ottar Hellevik opp problemet med at folk med verdier i strid med det politisk korrekte hadde sluttet å svare oppriktig på meningsmålinger. 10. november 2016 skrev han i en kronikk i Aftenposten: «Forklarer både Frp, Brexit og Trump: En slik skepsis mot meningsmålinger kan tenkes å være forklaringen på at Frp gjør det så dårlig i norske meningsmålinger, at motstanden mot EU-medlemskap ikke ble fanget opp av britiske målinger før Brexit-avstemningen, og at støtten til Trump ble undervurdert i de amerikanske målingene.»⁴ Ottar Hellevik har siden 1970-tallet vært en krumtapp i oppgaven med å lære norske studenter samfunnsvitenskaplig metode. Nå hadde han tatt bladet fra munnen, og beskrevet anatomien i den politiske korrekthet, aktiv men bare motvillig erkjent å eksistere av deltakerne i «kommentariatet» f.eks. i Norge!

I stedet for å etablere liberale, politiske samfunn etter modell fra Vest-Europa, har de tidligere kommuniststyrte statene øst for jernteppet

4 <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/7OJ7W/kan-trump-takke-seg-selv-for-gale-meningsmaalinger-ottar-hellevik>

som falt i 1989, glidd inn i nasjonalismen: det 20. århundrets svøpe, og årsaken til to verdenskriger. Når historien skal skrives er det rimelig å anta at en rekke faktorer vil trekkes frem for å forklare den utviklingen som Europa har sett de siste 30 årene. Statene i Øst-Europa fikk ikke leve ut sine nasjonale ambisjoner etter annen verdenskrig. Det *kan* ha vært prematurt at hundre millioner østeuropeere avga noe av sin nasjonale selvråderett da de tidligere kommunistatene gikk inn i EU i 2004. Dette er kanskje den nyeste forklaringen på det som har skjedd.

I det svære området som frem til 1918 het dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn, snakker for eksempel østerrikske diplomater om *die Schläm-pigkei*t – slamperiet – som rådde. Korrupsjonen var hovedinnholdet i begrepet. Korrupsjonen og byråkratiet i øst ble sågar besunget, om enn ironisk, i Berthold Brechts «Tolvskillingsoperaen». I EFTA-sekretariatet i Brussel, hvor man for eksempel holder oppsyn med skjebnen til Norges EØS-bidrag til land som Ungarn, «bader man i korrupsjon», som det syrlig lyder fra Finance Monitoring Operations-avdelingen (FMO) anno 2020. Så den gamle korrupsjonen, som gjennomsyret stat, næringsliv og samfunn i gamle dagers Øst-Europa, ble som nissen på frihetslasset etter kommunismens sammenbrudd. Den tragiske korrupsjon-tradisjonen fra før kommunismens tid er et annet hinder for et moderne samfunn i øst.

Et tredje er verdi- og lovvakuumet, som er nevnt tidligere i denne boken. Lovvakuumet er forståelig etter nesten 50 år med kommunistisk lovgivning som brått ble avleggs etter 1989. Verdivakuumet er mer komplisert. Østeuropeerne fikk bare en totalitær overlevering fra annen verdenskrig som oppgjør med de nazismens totalitære tradisjoner. Annerledes kunne det knapt bli under sovjetkommunismens åk. Etterkrigsgenerasjonene i øst fikk ikke den samme vaksinen mot totalitære verdier gjennom utdanning som ungdommen i vest fikk etter 1945. Et typisk resultat viser Tyskland nå. De mest aggressive utslag av nynasjonalisme finnes i det tidligere DDR: Vor-Pommern, Mecklenburg og Sachsen er områder der Alternative für Deutschland har gjort det sterkt. Men akkurat de samme forklaringene ligger bak «det illiberale demokrati» i Ungarn, og regjeringspartiet PiS' suksess i Polen. Ungarns statsminister Victor Orban leder den politiske «heia-gjengen» til Vladimir Putin i dag. Glemt er visst Ungarn 1956. Nå har naturligvis nasjonalister aldri kunnet danne basis for noen interna-

sjonal bevegelse. Det ligger i sakens natur at nasjonalister ikke liker oppsynet på hverandre. Heri ligger distinksjonen mellom det å være nasjonal og det å være nasjonalistisk: Å være nasjonal er å være glad i sitt land. Å være nasjonalistisk er også å være glad i sitt land, men på andre lands bekostning, gjerne nabolandenes. EU-kommisjonen aktiviserte omsider sin paragraf 7, eller «atomparagrafen», mot Polen og Ungarn i 2018, men uten at denne prosessen har skutt nevneverdig fart. Straffesanksjoner skulle følge i kjølvannet for å motvirke de illiberale, politiske trekkene som prioriteres i Warszawa og Budapest. Men EUs handlekraft lar vente på seg.

Uforutsigbarheten var kanskje lettere å bære i Øst-Europa, fordi denne historisk alltid har preget folks lidelser. En ungarsk kvinne bosatt i Slovakia får symbolisere fenomenet her: Kvinnen ble meget gammel, og hadde hele sitt liv bodd i samme landsbyhuset utenfor den slovakiske byen Banska Bystrica. I løpet av de nesten hundre årene kvinnen levde, var hun statsborger i fem forskjellige stater. Da er livet uforutsigbart!

Rasismen i Øst-Europa er også av gammel dato. Jødehatet var der alltid. Men under kommunismen ble det bare kalt antisjonisme. Etter murens fall kom alt tilbake, overalt! «Vennskap mellom folkene» hadde vært kommunistenes parole. Nærmest under dekke av den offisielle parolen ble rasismen feid under teppet i alle ettpartistatene i øst. I det siste har tilstrømmingen av innvandrere fra den muslimske verden til Europa skjerpet rasismen, også i Øst-Europa. For bulgarere, jugoslaver, rumenere og ungarere har helt andre, langvarige, direkte og bitre erfaringer med islam enn Vest-Europa. Les: tyrkerne. Tyrkerveldet påvirker situasjonen på dette feltet både i Ukraina og i Russland. I 1987 utviste Bulgaria 300 000 tyrkere som hadde bodd i landet 2-300 år! Ungarerne levde 150 år under tyrkerne. I tillegg må det anføres at pengemengden i de tidligere østeuropeiske statene bare er en tiendedel av pengemengden i de vesteuropeiske samfunn. I sum sliter EU med et kors i øst: en «økonomiens Berlin-mur» som fortsatt skiller Øst-Europa fra EUs virkelighet, korrupsjon, et voldsomt byråkrati, manglende oppgjør med totalitære tradisjoner, verdivakuum og lovvakuum, som alle har bidratt til fremveksten av nynasjonalismen og dens iboende egenskap, rasismen. 20 år etter Berlinmurens fall var det en forventning om at EU ville håndtere den negative utviklingen

kontant, straks det gikk opp for antinazistiske Paris og London hvilke dystre skjeletter som var i ferd med å falle ut av skapene i øst. 30 år etter er Paris dominert av gule vester, og London drukner i sin Brexit. I tillegg har koronaviruset forsterket ytterligere en tendens som har rådd lenge: Enhver står seg selv nærmest! Det er en tragedie; alle tidens utfordringer kalte og kaller på internasjonalt samarbeid. Det var ikke til å undres over at europeisk identitet ble hovedtema for World Economic Forum i 2017.

Vladimir Putin brukte det gamle omringningssyndromet fra sov-jettiden før Gorbatsjovs æra som lim i sitt nasjonalistiske byggverk etter 2012. Konkret mente Putin at USAs plan om et rakettskjold og NATO-utvidelsen østover viste at Russland var i ferd med å bli aggressivt omringet av Vesten. Den jevne russer fikk et inntrykk av at Vesten hadde brutt løfter og inngått avtaler som ikke tillot noen utvidelse av NATO. Påstanden fortjener å bli undersøkt nærmere.

Vi begynner med den eneste gjenlevende av de *viktige* aktørene fra perioden fra Berlinmurens fall til Sovjetunionens oppløsning, Mikhail Gorbatsjov. I hans egne ord: «Hva angår anklager mot meg, så er de utilstrekkelige.» Gorbatsjov skal ha undertegnet en avtale med NATO med forbud mot å utvide NATO østover. (Nylig gjentok President Vladimir Putin denne anklagen.) Anklagene vekker mildt sagt tvil i meg. Her må det nemlig minnes om hva som skjedde og når det skjedde. På denne tiden utvidet ikke NATO seg østover. På Øst-Tysklands territorium kom det ikke en eneste NATO-soldat, heller ikke et fly eller en panservogn. Vest-Tyskland overholdt sine forpliktelser.

Å drøfte en avtale om at NATO ikke skulle utvides under slike forhold var umulig rent juridisk. For både Warszawapakten og NATO besto fortsatt! Men etter at Sovjetunionen falt fra hverandre, ble spørsmålet om utvidelse av NATO mot øst reist på begge sider av Atlanterhavet. Jeg var imot dette fra første stund, og understreker at en slik avgjørelse innebar et brudd på enigheten som ble oppnådd under prosessen med å forene Tyskland.»⁵ Men i Russland fortsatte kritikken mot Mikhail Gorbatsjov fordi han ikke gikk inn for en avtale som kunne ha stanset NATOs utvidelse mot øst. Så i en ny bok året etter kom Mikhail Gorbatsjov med viktige presiseringer. For både den britiske statsminister Margaret Thatcher og den franske president

5 Mikhail Gorbatsjov: «Ostajus optimistom» sidene 284-285. Moskva 2017.

Francoise Mitterand var skeptiske til tysk samling. «Personlig – sa jeg til den franske presidenten – ser jeg ingen mulighet til å forby Tyskland å ta sitt valg. Hvis samtalen om dette går i stå, kan tyskerne og deres partnere i NATO velge en enkel variant – vedta at hele Tyskland blir medlemmer av NATO, så er det overstått!» Gorbatsjov imøtegår også dem i Russland som mener at han ga seg for lett da disse viktigste, politiske forandringene i Europa etter 1945 foregikk for 30 år siden. «De hevder at sovjetledelsen solgte seg altfor billig da vi gikk med på tysk samling. Vi kunne ha oppnådd mye bedre vilkår i bytte mot Tysklands samling, sies det. Noen påstår til og med at vi skulle ha flådd tyskerne. Jeg avviste en slik tilnærming den gangen og jeg avviser den i dag. For tilnæringsmåten er både amoralsk og enkelt sagt dum!»⁶ Så konkluderer Gorbatsjov igjen med at det viktigste som ble oppnådd i internasjonal politikk i den perioden, var tillit til hverandre. Men noen *avtale* innrettet mot å hindre en NATO-utvidelse mot øst ble aldri inngått.

Saumfares memoarene til presidentene Jeltsin og Clinton, hevder heller ikke disse to at noen avtale som skulle stanse NATO-utvidelse mot øst ble inngått i deres styringstid. Som sitert tidligere diskuterte de to NATO-utvidelsen på toppmøtet i Helsingfors i mars 1997. Å inkludere de østeuropeiske land i NATO hadde heller ikke den russiske presidenten noe i mot den gangen. Men Jeltsin prøvde å overtale Clinton til å forplikte seg på at ingen tidligere sovjetrepublikker skulle med i den vestlige alliansen. Dette avviste Bill Clinton. De baltiske statene og de andre tidligere sovjetrepublikkene hadde tross alt vært suverene stater i fem år allerede. Så da står Vladimir Putin der med sin oppfatning av hva det er legitimt å regne som Russlands interessesfære. Overraskende mange i samfunnsdebatten gir inntrykk av at de tror Vesten brøt en avtale med Putins Russland om utvidelse av NATO mot øst. Men det var nok snarere tilliten som forsvant. Begge sider bidro til at dette skjedde gradvis, både i Vesten og i Russland. Men invasjonen av Ukraina og annekasjonen av Krim i 2014 ble så langt det avgjørende vendepunktet og starten på den nye kalde krigen. De første årene lot det politisk korrekte Vesten som om det ikke eksisterte noen kald krig som sådan. Men Vladimir Putin forberedte seg.

6 Mikhail Gorbatsjov: «V menjajusjtsjem mire». Sidene 176, side 183 og side 184. Moskva 2018.

I 2007 utnevnte Putin den første sivilist noensinne til stillingen som forsvarsminister i Russland. Han heter Anatolij Serdjukov, er født i 1962 og utdannet økonom. Serdjukov ble sittende i fem år. At en sivilist ble forsvarsminister året før Putin og Medvedev lovte at de skulle styrke det sivile samfunn i Russland i mars 2008, viste at de to hadde en ambisjon om å skape forandring. Forsvarsminister Serdjukov var mindre propagandistisk og skrytende enn forgjengerne. Blant annet refset han det militære industrikomplekset for å svikte. Han slo fast at den russiske våpenindustrien ikke var i nærheten av å kunne lage våpen og våpensystemer på høyde med internasjonal standard, som i Vesten. Der er USA, Frankrike og fortsatt Storbritannia ledende våpenprodusenter.

Advarselen fra Anatolij Serdjukov ble møtt med en talende taushet i Kreml. Det skyldtes selvsagt at Medvedev-administrasjonen ikke var like opptatt av militærkomplekset som Putin var. Og russerne levde propagandamessig godt på at USA fortsatt var avhengig av russisk romfart etter eksplosjonen i Challenger-romfergen 28. januar 1986. Da stengte NASA ned egne romferder. Så amerikanske astronauter måtte fly med Russlands kosmonauter om bord i russiske romfartøyer når de skulle ut til den internasjonale romstasjonen, som i all hovedsak ble drevet av Roskosmos. Men i kulissene jobbet russerne febrilsk for å reise kjerringa. Og i talen om føderasjonens tilstand i 2018 røpet Putin hva som var på gang. Presidenten fortalte om de nye våpnene Russland hadde utviklet. Den atomdrevne antiballis-

President Vladimir Putin holdt den årlige talen om føderasjonens tilstand i St. Georg-salen i Kreml i 2018.

tiske raketten Kinzjal (Dolk) kunne fly fra basekomplekset på Kola til Oslo på seks minutter, eller med to minutter lenger flytid, til mål i Tyskland eller Storbritannia. Kinzhal har kjernefysisk stridshode. Undervannsdronen Poseidon er også atomdrevet og en bærer av atomladninger. På 1000 meters dyp kan dronen bevege seg i 80 knops fart! Detonert under en amerikansk hangarskipsgruppe ville Poseidon utrydde alt på overflaten. Burevestnik (Stormfuglen) hørte også til gruppen nye, uhyre destabiliserende våpensystemer. Hvis de virker! En av dem som har uttrykt tvil om det, er general Harald Sunde. Historisk har russerne bløffet når de har befunnet seg trengt opp i et hjørne. Den store «Tsarens kanon», som er en av hovedattraksjonene i Kreml, var aldri ment å bli avfyrt. Kanonen ble støpt i 900 mm kaliber og løpet smalnet til 825 mm.

Boris Godunov sto bak skremselsvåpenet som ble rullet ut på høyden over Moskva-elven ved Kreml da Krimtatarenes leder (khan) angrep den russiske hovedstaden i 1591. Synet var nok for tatarene. Det ble aldri nødvendig å avfyre tsarens kanon, om det hadde vært mulig! I russisk strategisk tenkning var man heller ikke fremmed for å bløffe egne ledere. Således er legenden fra 1787 verdensberømt: Fyrst Potjomkin bygget falske landsbyfasader langs Katarina den stores kjørerute på Krim for å skjule at han hadde underslått formuen hun hadde gitt ham til koloniseringen av Krim!

20. mai 1989 fløy den sovjetiske piloten Aleksandr Zujev datidens mest avanserte sovjetiske jagerfly MIG 29 til Trabzon-basen i NATO-landet Tyrkia. Jagerflyet ble returnert til Sovjetunionen. Men ikke

før amerikanske ingeniører hadde saumfart MIG-en. Da de så hvor primitiv elektronikken var i det som skulle være siste skrik av militærfly, ble de rett og slett paff! MIG 29 var motsvaret til jagerflyene F 15 Eagle og F 16, og var nok ingen bløff. Det var aldri meningen at amerikanerne skulle få kikket inn i en slik flymaskin. Men selve *ryktet* om hvor avansert jagerflyet var, kan nok ha blitt satt ut med litt bløff i tankene.

Som vi har referert tidligere i denne boken, mener Mikhail Gorbatsjov at sovjetlederne satte sitt eget land i fare da de utplasserte mellomdistanseraketten SS 20 i 1979. Hans argument er at russerne ikke hadde noe mottrekk til rustningstilsvaret fra USA, Pershing II-rakettene og krysserrakettene. Etter 2018 har russerne introdusert en ny krysserrakett kalt 9M729, som ifølge Putin har en aksjonsradius *ør lite* grann under grensen på 500 km satt av INF-avtalen fra 1987. Fordi den nye mellomdistanseraketten opereres fra mobile kjøretøy, er den også omtrent umulig å spore. (Førrige generasjon var silobasert.) Også dette systemet kan nå frem til Vest-Europa på seks minutter hvis våpenet avfyres vest i Russland. Så USA gikk ut av INF-avtalen. Forkortelsen sto for Intermediate Nuclear Forces (INF), og avtalen ble inngått mellom presidentene Ronald Reagan og Mikhail Gorbatsjov i 1987. Fordi de to lederne innså at varslingsstiden i tilfelle atomkrig

begynte å bli umenneskelig kort, avtalte de forbudet mot mellomdistanseraketter på landjorden i Europa.

Det er på dette punktet om varslingsstid Vladimir Putins nye generasjon raketter virkelig kan utfordre stabiliteten i «terrorbalansen» som kynisk sagt har sikret freden i Europa i 70 år. I «gamle» dager ville det ta en halvtime fra en interkontinental rakett ble avfyrt til den traff målet på motstanderens jord. Med SS20-rakettene og det amerikanske motsvaret Pershing II ble varslingsstiden halvert. Men fortsatt var det tid til verifikasjon og en telefon mellom Kreml og Det hvite hus i USA før ragnarok var et faktum. Verden har stått på randen av atomkrig. Den første episoden er verdensberømt. Men den farligste er fortsatt ukjent for det brede publikum. Etterkrigsgenerasjonenes skolebarn lærte i alle år at verden hadde stått på randen av kjernefysisk utslettelse under Cuba-krisen i oktober 1962. I 1989 samlet de gjenlevende aktørene seg i Moskva en helg for å snakke om hva som egentlig skjedde den gangen. Fra USA kom tidligere forsvarsminister Robert McNamara, den nasjonale sikkerhetsrådgiveren McGeorge Bundy, og president Kennedys taleskriver Pierre Salinger. Fra sovjetisk side stilte tidligere utenriksminister Andrej Gromyko, den sovjetiske Washington-ambassadør under krisen, Anatolij Dobrynin, atomfysi-

Russlands nye mellomdistanserakett 9M729 førte til at USA gikk ut av INF-avtalen.

keren Sergej Khrusjtsjov, sønn av den sovjetiske topplederen Nikita, samt Nikitas taleskriver Arkadij Volskij.⁷ Under seminarets avsluttende kommentarer sa Robert McNamara: «I left Pentagon the last Friday of the Cuban crisis at 16:00 PM and I was in grave doubt whether I would live till Monday, or not!» Andrej Gromyko nikket tydelig og ettertenksomt. Han hadde også hatt sine tvil. Anatolij Dobrynin raste. «Der forhandlet jeg med Kennedy-administrasjonen, ikke fra dag til dag eller fra time til time, men fra minutt til minutt. Og så fortalte ikke de hjemme at ikke bare rakettene, men også atomstridshodene var utplassert på Cuba!» Nikita Khrusjtsjovs sønn skildret den usigelige lettelsen han hadde følt da faren trakk atomrakettene hjem fra Kuba: «Pappa forsto aldri alvorret i Monroe-doktrinen fra 1823 om 'hendene unna Amerika'. Så han trodde han kunne utplassere atomraketter på Cuba som om det var et Tsjekkoslovakia!»

Det var alvorlig nok i oktober 1962. Men drøye 20 år senere var det enda farligere. 1. september 1983 skjøt russerne ved en feiltakelse ned en jumbojet fra Sør-Korea, KAL 007, over Sakhalin. Alle de 289 passasjerene samt besetningen omkom. Nedskytingen skyldtes at den sovjetiske jagerpiloten som skjøt, ikke så forskjell på en jumbojet og et amerikansk etterretningsfly av typen RC 135! Den internasjonale krisen ble akutt.

Men den 26. september kunne det blitt svært, svært mye verre.

I et av de underjordiske varslingssettene for strategisk atomangrep mot Sovjetunionen gikk den store alarmeren. Senteret heter Serpukhov 17, og ligger halvveis mot Ukrainas grense på veien mellom Moskva og Kiev. Vakthavende offiser var oberstløytnant Stanislav Petrov. Et varslingsystem i verdensrommet varslet om at fem interkontinentale, ballistiske atomraketter av modellen Minuteman var avfyrt fra Massachusetts mot Moskva. Noen minutter før hadde Petrovs datamaskiner mottatt et første varsel! Varslingssystemet ble snart glødende hvitt med indikatorer om at en krig var i gang. Hver Minuteman-rakett hadde 10 plutoniumstridshoder i snuten. Og de var «mirvet», eller programmert til å gå i ti ulike retninger når raketten detonerte.⁸ Etter det andre varselet, som kom fem minutter etter det første, vurderte Stanislav Petrov at det var snakk om falsk alarm. For han hadde brukt

⁷ Forfatteren var til stede under denne samlingen og dekket den for NRK.

⁸ MIRV = multi-intercontinental, re-entry vehicle.

verdifulle minutter på å se om de sovjetiske, landbaserte radarene bekreftet at raketter var underveis. Slike anlegg er kraftige, og kalles «over-horizonten-radar». Radarantennene er 150 meter lange og 75 meter høye. De var så sterke, at én antenne like ved atomkraftverket i Tsjernobyl, den såkalte «Kiev-senderen», «jammet» radiotrafikken for den norske handelsflåten. Ingen av de landjordbaserte varslingsanleggene kunne bekrefte varselsignalene fra de sovjetiske overvåknings-satellittene. På stabsskolen hadde vaktlederen lært at hvis det kom til tredje verdenskrig, ville det ikke det bare komme fem, men minst femti Minuteman-missiler. De strategiske krigsvarslene ville komme så tett fra verdensrommet at generalstaben i Moskva ville blitt varslet automatisk. Jourhavende offiser fra Serpukhov 17 overtalte derfor generalstaben til ikke å trykke på atomknappen. Minuttene gikk, men generalstaben i Moskva hørte på Stanislav Petrov.⁹ I åndeløs spenning ventet alle i 15-20 minutter, som var tiden til «impact» (atomeksplosjonene) *hvis* rakettene var avfyrt! Men ingenting skjedde, og usigelig lettelse seg innover den sovjetiske generalstaben og i det underjordiske varslingscenteret. Oberstløytnant Petrov fikk en klapp på skulderen for å ha forhindret utbruddet av tredje verdenskrig. Så begynte KGB å etterforske hva som hadde gått galt. Etterforskningen konkluderte med at speilrefleksteknologien om bord i de sovjetiske overvåknings-satellittene ute i verdensrommet var foreldet. Derfor var brytningen av solstråler mellom to skylag over USAs østkyst feiltolket som avfiringen av fem Minuteman-raketter fra Massachusetts. Da begynte det å koste penger! Så to skoler dannet seg: Den første skolen ville feie det hele under teppet, stoppe munnen på Petrov ved å sperre ham inne på galehus, og droppe vedlikeholdet av speilrefleksapparatene. Det var akkurat slik grov uaktsomhet som ble etterspillet av ulykken med «Kursk» i august 2000. Den andre skolen minnet om at Petrov heller fortjente Nobels fredspris, skjønt det var utenkelig da denne hendelsen ble holdt strengt hemmelig i 1983. Dermed fikk Lech Walesa Nobels fredspris det året, holdt i forvaring i Polen. Og Stanislaw Petrov måtte nøye seg med ordenen «Helt av Sovjetunionen». Heldigvis for Petrov var Mikhail Gorbatsjov blitt fullverdig medlem av Politbyrået halvannet år tidligere. Under Cubakrisen i 1962 og episoden fra 1983 var varslingstiden på en halv halvtimes tid ved utbrudd av atomkrig.

9 Slavic Military Studies. Volume 13, juni 2000 Nr. 2, s. 7-8.

NATOs problemkart, brukt i Voksenopplæringen i Forsvaret av forfatteren fra 2001-2010.

Da mellomdistanserakettenes kom, ble varslingstiden rett nok halvert, men det var fortsatt tid til å tenke seg om for ansvarlige, informerte mennesker. Nå er vi ved kjernen av problemet som Putins varslete nye raketter skaper. Ingen forstandig, mellommenneskelig kommunikasjon er mulig i en slik farlig og stressbetont situasjon som beskrevet over, når varslingstiden reduseres til fem-seks minutter. Med mindre Vladimir Putin bløffer om våpnenes hastighet, vil de endre alle varslingssystemer når de kommer i operasjon. Tiden for en klok oberstløytnant Stanislav Petrov er i dag forbi: Algoritmene tar over. Men å legge verdensfreden i hendene på kunstig intelligens og gjøre alt avhengig av matematikk, burde vekke ettertanke, og det på høyt nivå i internasjonal politikk. «Den Gud gir embete, gir Han også forstand!» lyder håpet i kirkebønnen til Den norske kirke. Men hvem hører vel på den?

Kartet ovenfor ble brukt til å illustrere hvor NATO enten var i gang med eller var i ferd med å bli engasjert i fredsopprettende oppdrag. Bosnia og Kosovo lå allerede nesten bak alliansen, Afghanistan og Irak var fortsatt fremtid, *nær* fremtid. Kartet er blitt mer komplisert

i 2020. USA og allierte lands intervensjon i Irak og Syria utløste en etnisk borgerkrig internt. I 2020 står nesten fire millioner flyktninger i det sørøstre Tyrkia. Syria ble valplassen etter Irak. Avstanden fra det nordøstre Syria til Armenias grense mot NATO-landet Tyrkia er omtrent som avstanden mellom Moskva og St. Petersburg. Armenia er i et fiendtlig forhold til både Tyrkia og Azerbajdjan. Så med armensk velsignelse står Russland som garantist for Armenia. Dermed begynner Russlands interessesfære ved den armenske sørgrensen. Da faller den gjentatte amerikanske påstanden om at Russland, i motsetning til USA, er en fremmed fugl i Midtøsten, på sin egen urimelighet. Når det tas med i beregningen at Kaukasus ble kalt den bløte buken under det russiske imperium, er russisk sikkerhet mer truet av begivenhetene i Midtøsten enn USAs sikkerhet *legitimt* kan sies å være. Russland har skaffet seg bedre fotfeste enn USA i regionen. Samtidig som Vladimir Putin videreførte og styrket solide bånd til Israel, har Russland under hans ledelse bibeholdt et nært militært samarbeid med Israels gamle erkefiende, Syria. I 2020 forble Russland en aktiv aktør i Syria, mens USA var på vei ut. Ren ønsketenkning råder i USA og NATO om å bli kvitt Assad-regimet i Syria på rent politisk grunnlag. For ingen, heller ikke president Donald Trump på sitt mest twittersk-forvirrete, vil drømme om å sette inn bakkestyrker i Syria for å avsette president Bashar al-Assad i Damaskus. Både Norges forrige og nåværende utenriksministere gjentar stadig denne urealistiske målsettingen. Det skjer til tross for at de tre siste forsvarssjefene i Norge enstemmig har slått fast at bare innsats av bakkestyrker i Syria kan fremskaffe en regimeendring. Det sa Sverre Diesen, det sa Harald Sunde, og det sa Haakon Bruun-Hanssen. Når såpass unisone militære analyser ignoreres av Norges regjering, hengir denne seg i beste fall til urealistiske dagdrømmer. Tankene til de tre siste forsvarssjefene i Norge om det russiske bastionforsvaret i Nord-Atlanteren har også relevans for å forstå russisk tankegang i Svartehavet og Middelhavet. Russlands fiendebilde av Tyrkia går tilbake til tiden før Katarina den store. Derfor var og er muligheten for at russiske flåteenheter ville bli nektet eller forsøkt hindret å passere gjennom Bosporos-stredet, alltid i Vladimir Putins tanker. Med en omfattende, internasjonal belastning som kostnad sikret Putin herredømmet over den russiske Svartehavsflåtens base i Sevastopol på Krim i 2014. Men støttebasen for den

russiske marinen i Tartus i Syria forble av strategisk betydning, og det eneste fotfestet som den russiske marine har i Middelhavet. USAs 5. flåte ligger som nevnt nord for Napoli. Så klientforholdet som både Russland og Sovjetunionen før dette utviklet til Assad-regimet i Syria, var av strategisk militær betydning for Vladimir Putin.

Tidligere, for snart 20 år siden, hadde Vesten ignorert advarsler fra russisk etterretningstjeneste om hvilket arnested for terrorisme som var etablert i Afghanistan. For fem år siden uttrykte president Putin at det fantes verre krefter i syrisk politikk enn Assad-regimet. Putins syn ble ignorert i vest. Men dette forandret seg da vanlige folk satt hjemme i stuen foran TV-en og så på mens det første, vestlige gisselet fikk skåret strupen over og hodet av i hendene på IS-krigere! Russland er naturlig nok livredde for radikalisererte muslimer fra sine sørlige republikker. Antallet russiske statsborgere som vervet seg til IS, overgår tilsvarende tall fra de fleste vesteuropeiske land. Det er interessant å se på Putins evne til å håndtere NATO-landet Tyrkia. De siste fem årene har det vært store svingninger: fra en tyrkisk nedskyting av et russisk jagerbombefly av typen Sukhoj 24 over syrisk luftrom nær den tyrkiske grensen 24. november 2015 til Tyrkias beslutning om å kjøpe et russisk antiluftforsvarssystem. Det dreier seg om missiler av typen Zenit, både langdistanse- og mellomdistansemissiler i luftforsvarssystemet S-400 «Triumf». Straks trakk USA tilbake tilbudet om at NATO-landet Tyrkia kunne kjøpe det nye «stealth»-jagerflyet F35. Episoden illustrerer Vladimir Putins evne til elegant å så splid mellom Tyrkia og NATOs førende stat, USA. Putin så et spillerom som han naturligvis fant det opportunt å utnytte, og han klarte det med bravur. Noe som ga Vladimir Putin armslag, var at vestlig militær intervensjon i Irak og Syria i det store og hele ikke hadde noen positiv betydning for folk i disse samfunnene i deres daglige liv. Slik ble Vestens feil fra intervensjonen i Afghanistan gjentatt i Midtøsten. Når man innledningsvis prøver å danne seg et bilde av hva som gikk galt i håndteringen av Irak og Syria, må de sekteriske motsetningene trekkes inn. Russiske kunnskaper om uforsonligheten mellom de ulike trosretningene innenfor islam var åpenbart større enn i relevante amerikanske tenketanker. Det fins bare én moske i verden der sjia- og sunnimuslimer samles til felles fredagsbønn. Og den ligger i gamlebyen i Tblisi, i den tidligere sovjetrepublikken Georgia. Den tiårige krigen mellom Irak og Iran

hadde røtter i motsetningene mellom sunnimuslimen Saddam Hussein og sjiamuslimen Ayatollah Khomeini. Det er elementært å huske på. Det sekteriske bildet i Syria var mer komplisert. I moderne tid bygget Hafez al-Assad opp sitt brutale regime rundt allawittene. De er en religiøs minoritet i det nordlige Syria av sjiamuslimsk opprinnelse. Flertallet i Syria er sunnimuslimer. Men både i Syria og Irak fins det betydelige, kurdiske minoriteter. Kurdernes streben etter en egen stat har gjort dem til en hovedfiende for regimet i NATO-landet Tyrkia. Ikke minst USA kom til å støtte kurdiske militser i Syria da kampen for å stanse IS-kalifatet startet. Så på grunn av Tyrkia kan det sies at NATO var på begge sider av konflikten i kurdernes kamp. Det skapte en vanskelig strategisk situasjon for USA og vestmaktene. På den ene siden trengte de kurderne i kampen mot IS. På den andre siden levde kurderne i en trefronts konfrontasjon: mot Tyrkia, mot Assad-regimet i Syria og mot IS. Det gjorde fokuset uklart i Syria og vestlig armslag problematisk. Situasjonen ga også bedre betingelser for Russland under Putins ledelse, også når det gjaldt å utnytte motsetningene mellom Vesten, NATO, EU og Tyrkia. For i forrige tiår skulle forhandlinger mellom EU og Tyrkia om fullt medlemskap ha startet i 2014. Blant andre gikk Frankrike og Ungarn hardt imot slike forhandlinger, som aldri kom ordentlig i gang. Flere NATO-land, Norge blant dem, hadde alvorlige innsigelser mot Tyrkias manglende respekt for menneskerettigheter. Under stabsøvelsen «Trident Javelin» i Stavanger i 2017, der 40 tyrkiske offiserer deltok, ble Tyrkia omtalt som fiende! President Recep Tayyip Erdogan trakk personlig sitt befal hjem, og NATO måtte beklage hendelsen. Men episoden illustrerer hvordan norsk og vestlig politisk korrekthet tilknyttet forholdet mellom vestlige verdier og for eksempel verdiene i en alliert stat som Tyrkia belastet relasjonen til et land som historisk har vært et sekulært brohode mot Orienten. Og ikke en sjel reagerte før skandalen var et faktum! Tabellen gikk ikke upåaktet hen blant russiske observatører, heller. De må ha smilt i skjegget.

Forholdet mellom Russland og regimet i Damaskus var uforholdsmessig mye lettere for Vladimir Putin å håndtere straks han ble klar over at Russlands gode forhold til Israel tålte alliansen mellom Damaskus og Moskva. Da var det bare å kjøre på. Og hans luftstøtte til Assad-regimet satte en klient i stand til å slå IS tilbake, godt hjulpet i

den kampen også av USAs mobilisering av ressurser. Nærmere kommer USA knapt Lenins gamle definisjon av en «nyttig idiot».¹⁰ Det vestlige, og fremfor alt det amerikanske, militære nærværet ble drastisk redusert i Syria, men også i Irak, etter at IS var slått i Syria. Seieren bar imidlertid med seg et element av en Pyrrhus-seier, Bibelens begrep om en utmattende seier. Oberstløytnant Stein Grongstad har for eksempel igjen observert økende terror fra IS-krigere i Irak nå i 2020. Han var sjef for den norske militærkontingenten på 70 mannskaper kalt Norwegian Task Unit, og som tjenestegjør nordøst for Bagdad. Der driver de norske militære opplæring av soldater og befal fra Iraks hær. Gruppen er en del av USAs fortsatte, men langt mer begrensede militære nærvær i landet. I begynnelsen av 2020 observerte Grongstad mindre sekterisk strid i hærens rekker i Irak. Men hver måned registrerte han 60 angrep inne i Irak fra IS-hold.¹¹ Da Tyrkia invaderte det nordlige Syria i 2020 for å ta de kurdiske militsene langs grensen mot Tyrkia, var det Russland og ikke USA som var den viktige aktøren, for Tyrkia og naturligvis også for Syria. I den tragiske situasjonen i den nordlige del av Midtøsten har president Putin gjenreist Russlands status som stormakt. Før hans tid var både Sovjetunionen og det postkommunistiske Russland politisk marginalisert i Midtøsten. Ikke minst hjemme i Russland betød smaken av fornyet stormaktstatus mye for selvbildet hos en befolkning i nynasjonalismens grep. Dette regionale eksempelet viser også tre andre karakteristika ved den internasjonale situasjonen under den nye kalde krigen: Situasjonen er ustabil, den er uforutsigbar, og den har styrket de semiautoritære krefter på Vestens bekostning i internasjonal politikk.

---

10 V.I. Lenin: «Borgerskapet er vår nyttige idiot. Det kommer til å selge oss repet som vi skal henge det med!».

11 VG, den 14.04.2020 s. 21.

Russlands frie tanke

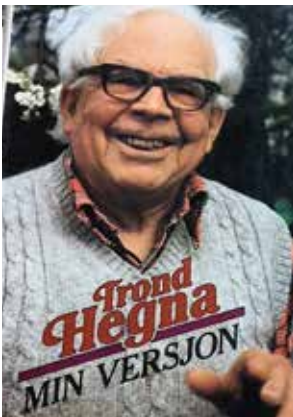
DEN FRIE TANKENS TRADISJON i russisk kultur har et symbolsk uttrykk i Russlands og Ukrainas felles nasjonalmaleri. Og konfrontasjon med tyrkerne ligger bak. Maleriet står Ilja Repin for. Den største av Russlands malerere brukte nesten trettien år på å male sitt mesterverk. Det unike nasjonalmaleriet skildrer en scene fra Zaporozjefjellene i Ukraina under den russisk-tyrkiske krig 1672-1681. Sultanen i Istanbul bød i meget pompøse former de russiske kosakkene om å legge ned sine våpen og overgi seg. Ilja Repins maleri viser hvor mor-

Ilja Repin: Kosakkene i Zaporozje skriver brev til den tyrkiske sultan.

somt de påseilete kosakkene hadde det da de formulerte sitt svar til sultanen med det guddommelige selvbildet. For sultanen begynte sin befaling om overgivelse slik: «Jeg, sultan Magomed IV, Muhammeds sønn, solen og månens bror, hvis barnebarn og Guds stedfortreder ...» De brave kosakkene i Repins maleri moret seg kostelig da de svarte så uærbødig som de kunne:

«Din tyrkiske Satan! Den forbannede Djevelens bror og kamerat, Lucifers sekretær! Hva slags helvetesridder er vel Du, som ikke en gang kan drepe et pinnsvin med Din nakne rumpe? Din hær sluker hva Djevelen spyr ut. Du er ikke verdt å ha kristne folk under Deg. Vi frykter ikke Din hær, og til lands og til sjøs skal vi slåss mot Deg. Knull Din mor! Du, Din babyloniske kjøkkengutt, makedonske tønnebinder, brygger fra Jerusalem, gjetergutt fra Alexandria, Store og Lille Egypts svinegjeter, armenske galte, tatarske sauebukk, skurk fra Podolia,¹ Kamenats bøddel, verdens og underjordens dumrian, dertil en dåre framfor Gud, Djevelens avkom, senedraget i vår kuk, svinetryne, hesterumpe, rødhårede hund, udøpte skalle, knull Din mor!» Det var den berømte Arbeiderparti-mannen Trond Hegna som først hadde mot til å oversette teksten til norsk. Det gjorde han under et besøk i Moskva i Leninbiblioteket tidlig på 1920-tallet. Men publisert ble kosakkenes fyndige frihetsbrev først i hans memoarer, utgitt i 1983.

1 Podolia er et strøk på grensen mellom sørvestre Ukraina og Trans-Dniestr-republikken.

Folk som er opptatt av russernes frihetskamp mot tyrkerne har ikke så helt sjelden en kopi av Repins maleri på hytteveggen sin. Det ottomanske imperiet var erobret ved sverd og strakte seg over tre kontinenter. Og i tre hundre år var tyrkerne den store kilde til frykt, angst og krig «under den bløte buk av det russiske imperium».

Ikke minst i møte med krig fødtes den frie tanke i russisk litteratur. Og det ble romanen og poesien som bar frem den frie tanke i samfunnet. De autoritære verdiene sto objektivt i veien for noe annet, fra Napoleons-krigene til moderne tid. Et utsyn over utviklingen av russisk litteratur kan være nyttig for en utenforstående som ønsker å skaffe seg en dypere forståelse for russernes tenkemåte, på godt og vondt.

Russlands fremste dikter er Aleksandr Pusjkin (1799-1837). Slik ser russerne fortsatt på ham. I «Helten» (1830) skrev han: «De nedre sannheters mørke er meg kjærere enn det selvopphøyende bedrag!» Pusjkin regnes som det moderne russiske språks far. Og Pusjkin hadde allerede skrevet Russlands nasjonalpoem «Jevgenij Onegin» mellom 1823 og 1830. Poemet ble tonesatt til opera av Peter Tsjajkovskij. Allerede i første vers røper Pusjkin at det rådde et alderstyranni i russisk kultur, dyrket frem høyt som lavt. I Olav Rytters uforlignelige oversettelse til nynorsk ble første verset som dette:

«Hos farbror skal du lærdom finne:
 der ligg han på si sotteseng
 og krev at alle står på pinne
 Han pønskar ut det mest han treng.
 Her kan vel andre gå i lære,
 Men herregud, slik keisam ære
 Å sitja vakt ved natt og dag
 og aldri sleppe frå det slag!
 Det er ei hykkelsk samvitspine
 Å stelle om ein halvdaud mann,
 Å reie opp med kjærleg hand,
 gje medisn med sorgfull mine,
 og sukke halvhøgt inni seg:
 Når skal vel Hinmann hente deg!»²

2 «Jevgenij Onegin», s. 69. Det Norske Samlaget 1966.

Hinmann kom til Aleksandr Pusjkin bare 7 år senere. Da hadde Pusjkin allerede oppfordret sin venn Nikolaj Gogol til å skrive sitt verdensberømte skuespill «Revisoren» om offentlig og privat korrupsjon i Russland. Pusjkin hadde vært en fribåren sjel under Dekabristoppøret mot tsar Nikolaj I. Hjemvendende adelsmenn blant offiserene som beseiret Napoleon, nektet nå troskapsed til tsaren; tsarveldet gikk inn i represjonsmodus, og Pusjkin ble ett av ofrene. Provosert av en fransk offiser attachert tsarens hoff som hadde fornærmet Pusjkins hustru, ble pennens ridder lokket ut i duell, der han var sjanseløs. Både datid og nåtid betrakter hendelsen som et rent drap på den store, russiske dikteren. Hans venn Mikhail Lermontov skrev det brennende poemet «Poetens død» i dagene etter Pusjkins død. Romantikeren var sterkt fordømmende og betraktet Pusjkin som offer for regimet. Lermontov ble for øvrig så ofte sammenliknet med Lord Byron, at han følte seg tvunget til å skrive «Jeg er ikke Byron, men en annen!»

Nikolaj Gogol tilskrives refleksjonen om at Russland led av to ulykker: «tosker og dårlige veier hindrer fremskrittet i Russland!» Den dag i dag er dette et av de mest siterte visdomsord i Russlands samfunnsdebatt. Dramaturgen Gogol må regnes som en representant for den russiske realismen. Den ble grunnlaget for den store, russiske skjønnlitteraturen, som nærmest dominerte verden fra annen halvdel av 1800-tallet. Aleksandr Herzen og Vissarion Belinskij ble diktningsfaddere, publisister og foregangsmenn. Den russiske realismen tok opp kritikk mot staten, men som Pusjkin i «Jevgenij Onegin» gikk den også ut mot den russiske mann, adelsmannen, «det overflødige menneske». Ivan Gontsjarov (1812-1891) skapte sin store romanfigur «Oblomov». Figuren ble prototypen på dette overflødige mennesket i den grad at navnet dannet et litterært verb; et ordtak spør: «hva vil det si å oblomove»? Det russiske ordet «prokhodimets» for svindler eller sjarlatan sprang ut av den kritiserte mentalitet. Henriks Ibsen bygget sin Peer Gynt på mange av de samme sosiale holdningene blant datidens menn.

Kritikken mot den overflødige mann som ikke klarte å gjengjelde den sterke kvinnes følelser, ble bærebjelken i den store, russiske realismen.

I dag vokter en av Russlands aller største diktere, Fjodor Dostojevskij, inngangen til verdens største bibliotek, Leninbiblioteket i Moskva.

Tsar Nikolaj I sendte som nevnt armeen til Sentral-Europa for å slå ned sosial uro i 1848. Da armeen kom tilbake, brøt uro ut for annen gang i regjeringstiden til tsar Nikolaj I. Voldsom undertrykkelse fulgte. Som nevnt ble ble Dostojevskij som opposisjonell utsatt for en narreheerrettelse på Marsmarken i St. Petersburg i 1850, rett ved siden av ingeniørakademiet hvor han ble utdannet. Så fulgte forvisning til Sibir for den litterære giganten. Mellom 1850 og 1854 satt han i klosterfengselet i Omsk. Etter dette skrev Fjodor Dostojevskij sitt verk «Opptegnelser fra det døde hus» i 1860-61. Tyve år senere sluttførte Fjodor Dostojevskij sin kanskje største roman i november 1880, Brødrene Karamasov. To måneder etter døde dikteren. I denne romanen, som nærmest er en hatets odysse, raljerte dikteren med det helligste av alt for russerne, den ortodokse tro. Først fikk relikviedyrkelsen sitt. Så tok Dostojevskij for seg kirkeledernes arroganse. For midt i romanen la han inn en fortelling kalt «Storinkvisitoren». Handlingen hentet han fra Spania under inkvisisjonen. I Dostojevskijs sugett lot den russiske dikteren Jesus Kristus returnere til Spania midt på 1400-tallet. De spanske biskopene tok Guds sønn straks i forvaring. Jesus ble trodd da han bedyret at han var Guds sønn. Men de spanske

biskopene, som var storinkvisitorene, så bort fra dette! For de hadde fullmakt fra Jesu fader, lød det i Dostojevskijs religionskritiske fabel.

Anton Tsjekhov (1860-1904) kommer etter Dostojevskij og var vel mer naturalist enn realist. Han skrev primært skuespill, men novelkene hans er blant de største perlene i russisk skjønnlitteratur. Tsjekhovs litterære deviser var livets vulgaritet og livets nålestikk. Hans store skuespill som «Kirsebærhagen», «Tre søstre» og «Onkel Vanja» tok verden med storm. Men da forfatteren tok for seg det russiske samfunnet i sin samtid, valgte han galehuset som ramme. I novellen «Sjette avdeling» settes brutaliteten i sammenheng med mangelen på medlidenhet og nåde.

Russlands største forteller og i en stilling for seg selv er nok Lev Tolstoj (1828-1910). Med sin roman «Anna Karenina» fra 1878 fremmet Tolstoj en kritikk av kvinnens rolle i ekteskapet så besnærende likt budskapet fra Henrik Ibsen, som først året etter ga ut «Et dukkehjem». I Tolstojs roman er Anna presset til ekteskap med Karenin. Samfunnets verdsettelse står imot hennes ønske om skilsmisse. Anna Karenina mister alt og ender sitt liv ved å kaste seg foran toget. I Tolstojs største verk «Krig og fred» er krigen mot Napoleon det store bakteppet for fortellingen om døgenikter i adelskapet, som tross alt lutres av krigen. Tolstoj finner også plass til kritiske tanker om bøndernes vanskelige liv i Russland. Livegenskapen får sitt før dikteren blir svært religiøs og vier seg til novellekunsten på sine gamle dager. I den mesterlige novellen «Ivan Iljitsj' død» er det nyrekreftpasientens smerter i et samfunn uten medisin mot lindring som skildres. At Svenska Akademien ga Nobels litteraturpris til Norges Bjørnstjerne Bjørnson i stedet for til Lev Tolstoj i 1903, har i all etertid vært betraktet som en av deres store feilvurderinger.

I romanen «Fedre og sønner» fra 1862 tok Ivan Turgenjev (1818-1883) opp nihilismen. Helten, Bazarov, ville rive ned alt! Generasjonskløften mellom faren i romanen og Bazarovs venn, aristokratsønnen Pavel, er rammen for skildringen. Anarkismen slo rot i det russiske samfunnet i andre halvdel av 1800-tallet. Nihilismen var en avart av denne. Vi husker at en terrorhandling tok livet av reformatorsaren Aleksandr II i 1881. I sin uforlignelige novellesamling under tittelen «En jegers dagbok» fra 1852 viet dikteren sin dype medfølelse til bøndernes vanskelige liv. I novellen «Pjevtsy» («Sangerne») skildres de

livegne over et armodens krus der de synger om sin sorg. Turgenjeps dikterverk kunne være ytterst politisk. Men i form var han nøktern og streng, den eneste viktorianer i russisk litteratur. Turgenjeps litt yngre forfatterkollega het Nikolaj Tsjernysjevskij (1828-1889). Med sin roman «Hva må gjøres?» fra 1863 formulerte han det politiske spørsmålet som er blitt sitert i all ettertid. Vladimir Lenin brukte spørsmålet som boktittel. Til denne dag er spørsmålet ubesvart i Russland når det gjelder hva som er i veien med det russiske samfunnet.

Maksim Gorkij (1868-1936) får symbolisere overgangen mellom tsartiden og sovjet-æraen. Den marxistisk-fundamentalistiske bevegelsen «Proletkult» ble grunnlagt av Anatolij Lunatsjarskij i september 1917 etter den borgerlige Februar-revolusjonen samme år. Etter bolsjevikenes maktovertakelse skulle han bli den første folkekommissær for utdannelse. Frem mot 1920 utviklet Proletkult seg så ekstremt at bevegelsen ville utrydde alt med røtter fra før-revolusjonær tid. Selv Maksim Gorkij skulle forbys. Vladimir Lenin grep inn og reddet Gorkijs forfatterskap. Mye er oversatt til norsk. Litteratens verste blodsoffer ble poeten Osip Mandelstam. Hans skjebne ble besejlet på det mye mer brutale 1930-tallet. Hans poesi var ikke akseptabel for den sosialistiske realisme. I 1933 skrev han diktet «Vi lever uten landets grunn under oss». For dette ble han arrestert i mai 1934, og døde 27. desember 1938 på sykebrakken i en tvangsarbeidsleir. Mandelstams kone Nadezjda fikk sine «Erindringer» utgitt på norsk.

Kritikk mot samfunnets skavanker og mer alvorlige skjevheter fortsatte skjønnlitteraturen å bære frem også i sovjetsamfunnet, men altså til en meget høy pris. På det liberale 1920-tallet ble imidlertid hverdags satire en populær genre. Forfatterne Mikhail Zosjtsjenko, Ilja Ilf og Jevgenij Petrov fjernet samtiden med «12 stoler», Zosjtsjenko med f.eks. «Banja» (Badstuen). Mangelsamfunnets konturer var så altfor tydelige. Men den politiske undertrykkelsen av dikterne var fortsatt fremtid. I denne tiden vokste teateret som Anton Tsjekhov inspirerte, «Moskvas kunsterteater» grunnlagt av regissøren Konstantin Stanislavskij (1863-1938). Han ble nybrottsmannen bak *det åpne teater*. Det gjorde ham til et verdensnavn. På Kunsterteateret knyttet han til seg den senere så legendariske Mikhail Bulgakov som husforfatter. I 1936 skrev han fabelromanen «Mesteren og Margarita». Bokens ledemotiv var hvordan det onde slo rot i Moskva. Så

Jurij Ljubimov var en uredd regissør, til høyre med sin venn Gorbatsjov den 17. mars 2011.

boken kom først ut i 1968, og ga inspirasjon til Stalin-tidens uttrykk om at samfunnskritiske forfattere skrev for skrivebordsskuffen. Alt annet ble for farlig. I sovjettiden fikk Bulgakov bare oppført ett av sine skuespill, «Turbinfamiliens dager». Bare i det stykket lot han bolsjevikene være helter. Hans «Mesteren og Margarita» forble en glovarm potet lenge etter at boken ble tillatt. Teaterregissøren og skuespilleren Jurij Ljubimov (1917-2014) fikk overta bakgårdsteateret på Taganka-plassen i Moskva. Der gjorde Ljubimov teateret til det mest berømte eksperimentteater i Sovjetunionen etter 1964. Hans produksjon av «Mesteren og Margarita» på Taganka-teateret i 1981 rettet kritikk mot det statlige misbruket av psykiatri mot dissidenter. Noen uker senere ble han fratatt sitt sovjetiske statsborgerskap under en turne i London. Først fem år senere tok den nye partisjefen Mikhail Gorbatsjov sjansen på å slippe ham hjem. Jurij Ljubimov ble nestoren i russisk teater, etterfulgt av Mark Zakharov. Ljubimovs siste oppsetning på Vakhtangov-teateret på gamle Arbat i Moskva ble «Forbrytelse og straff» av Dostoejvskij. Ljubimov sto også klippestøtt bak sin skuespiller og protestvisesanger Vladimir Vysotskij. Vysotskij ble en levende legende på 1970-tallet, med jobb som skuespiller hos Ljubimov på Taganka-teateret.

Intet utsyn over samfunnskritisk litteratur kommer utenom Aleksandr Solzjenitsyn. Hans romaner fra fangeleirene turte der alle andre tiet. Han ble tildelt nobelprisen i litteratur for sitt tobinds verk «Arkhipelag Gulag» i 1970. Romaner som «I første krets», «En dag i Ivan Denijsovitsj' liv» og «Kreftavdelingen» ruver fortsatt i russisk litteratur. Men Solzjenitsyn var ikke den første som var ute med romaner fra Stalins fangeleirer. For Boris Pasternak fikk nobelprisen i litteratur

allerede i 1958 for sin roman «Dr. Zjivago». Paradoksalt nok presset partisjefen Nikita Khrusjtsjov Pasternak til å frasi seg nobelprisen, bare to år etter at Khrusjtsjov selv hadde tatt sitt store oppgjør med Josef Stalin under sin tale i lukket sesjon på den 20. partikongress i 1956. Så nobelprisvinneren gjorde avbikt i et brev til Khrusjtsjov av 31. oktober 1958, der han «informerte» generalsekretæren i kommunistpartiet om at han sa fra seg nobelprisen i litteratur! Den åndelige mishandlingen av Boris Pasternak var det mest typiske eksempelet på snikende overgrep mot eget åndsliv fra makten i Kreml. For like etter Stalins død rehabiliterte Khrusjtsjov selv en forfatter som skulle bli berømt, særlig hjemme, for sine skildringer fra dødsleirene i Tajmyr-regionen. Dette aller verste fangeleiområdet ligger på den nordøstlige delen av den sovjetiske Stillehavskysten, og mannen het Sergej Snegov (1910-1994). Hans skjebne illustrerer Nikita Khrusjtsjovs tvisyn ved makten. Like etter Stalins død den 5. mars 1953 hadde de store marskalkene Georgij Zjukov og Simjon Timosjenko arrestert sjefen for det hemmelige politiet KGB under et møte i Politbyrået med våpen i hånd. Det skjedde ved hølys dag. Med hevete håndvåpen førte de Stalins bøddel Lavrentij Berija til et avlukke der de holdt ham til mørkets frembrudd. KGB hadde kontrollen over sikkerheten i Kreml. Etter mørkets frembrudd smuglet de to krigsheltene Berija inn i en militær limousine. Fra Kreml bar det til Den røde armés Moskvagarnison, deres hjemmebane! Et halvt år senere startet straffesaken mot Berija. Til å begynne med avviste Berija alle anklager, selvsikker og arrogant. Så tipset noen Khrusjtsjov om at Sergej Snegov fortsatt var i live i fangeleiren i Kolyma på Stillehavskysten. «Få ham på plass som vitne i retten!» befalte Khrusjtsjov. Da den falne storheten noen dager senere entret rettssalen som vitne, bleknet Berija og utbrøt: «Er *du* i live?»³ Snegov avga sitt vitnesprov, og Berija ble dødsdømt, henrettet ved skyting i desember 1953. Noen dager senere ba partisjef Khrusjtsjov sine folk om å invitere Snegov på kaffe etter lunsj for å takke ham for vitnesbyrdet. Da ble det meget stille i Kreml. For etter at Snegovs vitnesbyrd beseilet Berijas skjebne, ble han transportert tilbake til fangeleiren i øst. Det var nå ingen vei utenom, og sannheten ble meddelt Khrusjtsjov, som eksploderte der han satt. Hans medarbeidere

3 Historikeren Roy Medvedev og Khrusjtsjovs sønn Sergej fortalte forfatteren om Snegovs rehabilitering.

fikk 16 timer til å fremstille Snegov på hans kontor i Kreml. Det var den gang en 16 timers flytur fra Magadan til Moskva. Snegov skulle ledes inn iført fangedrakt og håndjern! Ordren ble iverksatt. Det endte med at en meget forvirret Snegov kom inn på den allmektige Kreml-lederens kontor. Nikita Khrustsjov beordret håndjern av og alle andre på dø, før Kremls nye leder ba fangen sin om å kle av seg og benytte hans private bad. Da Snegov enda mer perpleks kom ut igjen i bare undertøyet, gikk Khrustsjov bort til et skap. Derfra tok han ut en KGB-uniform med generalløytnants distinksjoner, og ba Snegov ta den på seg. «Fra nå av er du formann for KGBs kontrollkommisjon!» sa Nikita til den overveldete Snegov. Slik begynte prosessen med å løslate ti millioner politiske fanger. Hvorfor Nikita Khrustsjov bare fem år senere krenket Boris Pasternak for hans «Dr. Zjivago», demonstrerte i det minste hvilken ambivalens som rådde hos Kreml-lederne når det gjaldt oppgjøret med samfunnets dystre fortid. For de kommunistiske makthaverne hadde mye på den kollektive samvittigheten.

Derfor fikk kommunistpartiets ideolog Mikhail Suslov virkelig sjokk av en bok i 1964. En av de mest berømte krigskorrespondentene fra krigens verste frontavsnitt ved Stalingrad hadde skrevet ferdig manuskriptet til sin roman «Liv og skjebne». Han het Vasilij Grosman. Suslov selv måtte godkjenne boken hans, men utbrøt etter endt lesning at «denne boken må ikke komme ut i Sovjetunionen på 200 år!» Boken, som er oversatt til norsk av ambassadør og litteraturforsker Steinar Gil, var en forferdelig skildring av hvordan det sovjetiske byråkratiet nærmest begikk overgrep mot eget folk mens dette kjempet for livet mot nazismen. Eksempelvis skildret Grossman hvordan datteren til en av Lenins nære under revolusjonen, Valerian Kujbysjev, ble nektet oppholdstillatelse i byen ved Volga som bar farens navn. Men det var mye verre overgrep. Grossman brukte slaget ved Stalingrad – det aller helligste i sovjetisk propaganda etter 1945 – til å demonstrere kynismen i sovjetsystemet. «Liv og skjebne» ble dissidentenes bibel, konstaterte Ljudmila Aleksejeva, som var en av grunnleggerne av Helsingforskomiteen i Moskva. Panikken som denne romanen skapte, skyldtes naturligvis at gløden fra revolusjonen i 1917 var bleknet. Dermed ble annen verdenskrig legitimitetsgrunnlaget for kommunistpartiet. Slik ble innholdet i Grossmans roman en utålelig skamplott på Kommunistpartiets rykte. Enhver sovjetisk familie var jo berørt av

annen verdenskrig. Så da Mikhail Gorbatsjov med sin barndom så traumatisert av kommunistene fikk makten, kom «Liv og skjebne» som føljetong i det liberale litteraturtidsskriftet «Novyj Mir», eller «Den nye verden». Under Vladimir Putin kom romanen ut som egen bok, og ble adaptert til storfilmen med samme navn.

Jurij Nagibin (1920-1994) var sovjetlitteraturens svar på Ernest Hemingway. Når Nagibin fikk gitt ut en ny roman, lå folk ofte i soveposer på fortauene foran bokhandlerne i flere døgn for å sikre seg et eksemplar. Så skrev Jurij Nagibin om krigsinvalidenes vanskelige liv i Leningrad etter krigen i den noen og åtti sider lange fortellingen «Terpènije» («Tålmodighet»).⁴ Den store dikteren ble brennemerket i forfatterforeningens avis «Literaturnaja Gazeta», og ikke av hvem som helst. Aleksandr Tsjakovskij (1913-1994) var sjefredaktør og stemplet Jurij Nagibin som en som svartmalte den sovjetiske virkeligheten. Også Tsjakovskij hadde vært krigskorrespondent, og skrev den hederskronte «Blokaden» om beleiringen av Leningrad, som varte nesten 900 dager fra 8. september 1941 til 27. januar 1944 og som krevde en million menneskeliv. Hva provoserte slik ved Nagibins skildring? Hendelsen var lagt til øyen Valaam i Ladogasjøen. Der lå et gammelt kloster hvor krigsinvalider søkte seg, fothogd av granater ved fronten. De hadde tapperhetsmedaljen «Za otvagu» («For tapperhet») på brystet, ofte flere av dem. Medaljen var i sølv og ble bare tildelt folk for utvist tapperhet under ildgivning. Men proteser for avskutte ben og armer fikk de aldri av sovjetstaten! Dette fant Jurij Nagibin ytterst kritikkverdige. Så i fortellingen sin lot Nagibin Skvartsov-familien være subjektene i fortellingen. Han sendte dem på reise med et elvecruiseskip fra hjembyen Leningrad og oppover Neva-elven, ut på den store Ladogasjøen og frem til øyen Valaam. Familien karakteriserte Nagibin som «vårt motbydelige, sovjetiske småborgerskap». Medlemmer av kommunistpartiet! I det turistskipet legger til kai på Valaam, staker flokker av krigsinvalider seg fremover på små, firkantete, hjemmelagde traller med avkappede skistaver for å selge tredykker- matrøsjki – på bryggen til de tilreisende, for livets opphold. Krigspensjonene deres var jo ikke rare greiene. Fra dekket gjenkjenner fru Skvartsov sin elskede fra 1941 som forsvant ved fronten, antatt falt. Nagibins stil i denne bitre skildringen likner både Anton Tsjekhovs og Ivan Turgenjevns på

4 Jurij Nagibin: «Tålmodighet». Cappelen 1983.

«Monumental propaganda».

President Putin ga Vojnovich Russlands litteraturpris i 2001.

sitt mest tilbakeholdne, men likevel etsende i sine beskrivelser! «Never kill a mocking bird» var nettopp det Jurij Nagibin deretter opplevde etter «Tålmodighet». Dikteren svarte på den offisielle hetsen mot seg selv med en hyllingsartikkel om sin venn Johan Borgen i ukebladet «Novoje Vremja» («Ny tid»). Etter et besøk hjemme hos Johan Borgen på «Knatten» på Asmaløy på Hvaler i Østfold skildret Jurij Nagibin den norske forfatteren som en forsvarer av de svake i samfunnet. Slik måtte Russlands svar på Hemingway formelig *snike* seg gjennom sensuren. For det var jo også seg selv han nå skrev om. Og det forsto hele landet! En lørdag ettermiddag våren 1982 satt han alene på sitt nokså nedfalls landsted utenfor Komsomolprospektet sørvest for Moskva. Han hadde feiret lørdagen noen timer da han forbannet seg på at han aldri mer ville skrive en bok. Han holdt ord.⁵ Dikterskjebnene kjente hele sovjetsamfunnet til. Det påvirket tenkningen også blant vanlige mennesker.

Forfatteren Vladimir Voinovitsj (1932-2018) var en annen folkekjær forfatter i Russland. Hans anekdotiske roman om «Soldaten Ivan Tsjonkins liv og uvanlige eventyr» var blitt allemannseie i Russland. Så ga Vladimir Voinovitsj ut romanen «Monumental propaganda» i 2001. Handlingen var lagt til steder leserne gjenkjente fra Tsjonkins eventyr.

5 I NRK-programmet «Tålmodighet» leste Per-Theodor Haugen fra Nagibins verk høsten 1983. Programmet var en del av serien «I kulturens bakgater» ved Hans-Wilhelm Steinfeld og ble produsert av Stein Roger Bull.

I den vesle provinsbyen frister den falne, kvinnelige partisekretæren en stusslig tilværelse i sin toroms leilighet i en typisk boligblokk fra Khrustsjovtiden. Da kobberstatuen av Josef Stalin rives fra sin sokkel i byen, tar hun like greit hele statuen hjem i stuen. Der pusser og gnikker hun på kobberet til Stalin blir skinnende ren. I kjelleren bor en invalid veteran fra krigen i Afghanistan. Han er sprengstoffspesialist og livnærer seg ved å produsere bomber for tsjetsjenske terrorister. Den falne partisekretæren og den nesten falne krigshelten lever side om side i denne lille provinsbyen, som russere ofte bare kaller for «Mukhozransk», eller «Fluelortbyen». Vladimir Vojnovitsj, selv en av de store ekspertene på russisk terrorisme fra 1880-tallet, raljerer masse i «Monumental propaganda» over sovjetiske, besungne idealer, noe ikke minst tittelen indikerer. Og selvfølgelig ender satiren med at sprengstoffspesialisten i kjelleren sender både seg selv, den fallerte partisekretæren, Stalin og hele boligblokken til himmels. Hele Russland lo. Og den nybakte presidenten innvarslet sin nevnte liberale publiseringspolitikk ved å gi Vladimir Vojnovitsj den russiske stats litteraturpris i 2001. Men forholdet mellom presidenten og dikteren skar seg. Til Vladimir Putins 63-årsdag i 2015 brente Vladimir Vojnovitsj av denne salven: «På Putins fødselsdag ønsker jeg at et internasjonalt tribunal må ta seg av ham.»⁶ Da hadde Vojnovitsj fått utgitt den anti-utopiske romanen «Moskva 2042». Om presidenten, som 14 år tidligere hadde hedret ham med litteraturprisen, sa dikteren videre i 2015: «Enhver diktator er en tragisk figur. Jeg føler ingen medlidenhet med Putin, men med hans ofre ... Når et menneske har sittet lenger enn 15 år ved makten, går han fra vettet. Ikke billedlig, men i medisinsk forstand. Han utvikler stormannsgalskap, paranoia og regner seg som en betydelig feltherre, og rundt ham er det bare mistenkelige fiender som han med forakt finner i hvert individ!» Tre år før sin død sa Vojnovitsj at Putin ikke bare måtte gå av, men ansvarliggjøres for sine gjerninger. For denne bokens formål siteres Vojnovitsj også fordi hans voldsomme utfall mot president Putin *faktisk ble publisert!* Så kan man spørre seg, i lys av styringsresultatet etter 20 år med Putin ved makten: Står en uforløst dikter som det *ville* vært plass til og behov for som en russisk Charles Dickens, i dag og selger sigaretter og Coca Cola gatelangs i en kiosk på et russisk fortau?

6 <https://www.opentown.org/news/90584>

Putins ettermæle

VLADIMIR PUTIN REHABILITERTE MIKHAIL Gorbatsjov til en eldre statsmann da Putin overtok i Kreml i 2000. Forgjengeren Boris Jeltsin hadde gitt Mikhail Gorbatsjov en ganske respektløs behandling etter 1991. Men i likhet med den feirete Vladimir Vojnovitsj endte Gorbatsjov i opposisjon til Putin. Gorbatsjov begynte å skrive i *Novaja Gazeta*, avisen hvor Anna Politkovskaja hadde arbeidet. 21. september 2011 hadde mannen som faktisk ga det russiske samfunnet intellektuelt surstoff å puste i, felt en meget hard dom over styringsresultatet til Vladimir Putin, og dette fant vinneren av Nobels fredspris anno 1990 grunn til å gjenta i sin bok av høsten 2017. Her skrev Mikhail Gorbatsjov: «Jo mer jeg møter folk, leser og observerer hvordan hendelsene og stemningene i samfunnet utvikler seg, desto mer føler jeg en voksende uro blant folk. Erkjennelsen av at staten degraderes og samfunnet demoraliseres, er i ferd med å bli en alminnelig akseptert diagnose. Det blir stadig mer åpenbart at forholdet mellom makten og samfunnet som er skapt i Russland, hverken sikrer borgerens personlige trygghet eller respekt for Russland i verden. Omtrent halvparten av respondenter på meningsmålinger mener at Russland ikke går i riktig retning. Også i politikerklassen rår en forståelse av at landet er i en blindgate!»¹ Skussmålet fra Mikhail Gorbatsjov til Vladimir Putins styringsresultat var *nesten* like uforsonlig som kritikken fra den prisbelønte dikteren Vladimir Vojnovitsj. Putin mistet venner. Det er

1 Mikhail Gorbatsjov: «Ostajus optimistom», eller «Jeg forblir optimist», s. 351 og 352. Moskva 2017.

imidlertid fristende å minne om at både den avdøde dikteren og den snart 90 år gamle tidligere presidenten kanskje bør leses med russisk retorisk tradisjon in mente. For enten russerne historisk dyrket sine herskere i Kreml eller fordømte dem etter deres fall, så var ordbruken deres til tider i sterkeste laget. Enten var russere i støvet foran makt-haverens føtter eller i strupen på makthaverens ettermæle! Denne sannheten nullstiller ikke den siterte kritikken mot styringsresultatet etter at Vladimir Putin har sittet med makten i Kreml i 20 år. Men det synes å være et kildekritisk poeng som det er vel verdt å ta med seg på analysens videre vei.

Vladimir Putin ønsker muligens å forlenge sin styringstid vesentlig utover 2024. En grunnlovsendring kan åpne for dette. Dronning Victoria regjerte i 63 år og 7 måneder, men er i dag slått av Elizabeth II. Victoria pleide å si «we are not pleased» når hennes statsminister Benjamin Disraeli brakte henne dårlige nyheter. Benjamin Disraelis credo var: «Ingen regjering er trygg lenge uten en formidabel opposisjon.»² President Putin har ikke forstått betydningen av den vitaliseringen som en opposisjon betyr for et demokrati. 10. mars 2020 var det en av maktens kvinneskikkelser i Kreml som fremmet lovforslaget som kan la Putin bli sittende ved makten til han er 84 år gammel. Den 83 år gamle tidligere kosmonauten Valentina Teresjkova er ivrig Putintilhenger. Hun har alltid vært maktens apologet i Moskva, og var ivrig tilhenger av Khrusjtsjov, Bresjnev, Andropov, Tsjernenko, Gorbatsjov, Jeltsin, Putin, Medvedev og nå Putin nok en gang. Putin talte imot, men forslaget ble vedtatt i думаen, og skal legges ut til folkeavstemming den 22. april. Lenins fødselsdag. Russerne har en hang til symbolske datoer som ikke nødvendigvis representerer fremgang. Men Vladimir Putin talte også imot parlamentarisk styringsform i Russland. «Se på hva som foregår i landene i Europa som har tradisjonelle, parlamentariske demokratier. Dette sier jeg uten å overdrive. I årevis har man ikke klart å forme regjeringer og klarer det nå heller ikke i dag. For Russland er dette absolutt umulig og uakseptabelt.»³ Forskeren Tatjana Stanovaja ved Carnegies senter i Moskva slo fast at ikke et menneske kjenner Putins innerste tanker og planer for eventuelt å

2 Oxford Dictionary of Phrases, Sayings & Quotations, s. 198.

3 <https://iz.ru/985265/2020-03-10/putin-vystupil-protiv-neogranichennogo-kolichestva-prezidentskikh-srokov>

beholde makten videre. «Spekulasjonene befinner seg liksom på en amerikansk berg-og-dal-bane» skrev hun 11. mars 2020.⁴

Det landskjente, sosiologiske Levada-senteret i Moskva publiserte på foråret 2020 ti teser om rådende oppfatninger i det russiske samfunnet i 2019.⁵ Den første tesen var at begeistringen som annekasjonen av Krim vakte i befolkningen, fislet ut i 2018. Men det het likevel i overskriften at konsekvensene var langvarige. Den antivistlige og åpent antidemokratiske politikken gjenreiste regimets legitimitet etter at protestbevegelsen fra 2011-2012 ble svekket, slo Levada-senteret fast. «Befolkningen noterer seg at maktministerienes ledelse er satt over loven og utgjør grunnlaget for Putin-styret. Putin lener seg på dem og spiller deres korporative interesser i sin politikk. Men samfunnet er totalt sett ikke klart til å erkjenne følgene av det som foregår. Slik var det også etter den siste krigen i Tsjetsjenia, som ble en forutsetning for etableringen av et autoritært styre.» I sin store undersøkelse slo Levada-senteret fast at antiukrainske og antivistlige holdninger i samfunnet var på retur. Og så kom prislappen på den førte politikken etter 2014 i punkt fire: «Tilstanden i det russiske forsvaret er forbedret, mente 83 prosent i desember 2019. 62 prosent mente at Russlands innflytelse i verden ble styrket. *Men levestandarden i i landet ble redusert med 64 prosent, og økonomien ble forverret med 58 prosent.* (Min utheving) I 2019 mente 49 prosent at det kom en forverring i økologien. 46 prosent mente tilbudet fra helsevesenet ble verre, bare 14 prosent svarte bedre. 42 prosent mente mulighetene til ekstrainntekt sank, mens ti prosent mente de økte. 41 prosent sa at fordelingen av materielle goder ble forverret, mens 7 prosent mente fordelingspolitikken forbedret seg. 42 prosent mente forbindelsene med Vesten og NATO-landene var forverret og fremdeles gikk i den retningen, mens 13 prosent var uenig med dem. Levada-senteret publiserte også tall for Vladimir Putins personlige støtte i befolkningen. Når det gjaldt kurvene for dem som støtter president Putin og dem som ikke gjør det, var tallet i 2015 for støtte på 89 prosent. I januar 2020 var oppslutningen om Putin på 68 prosent, mens antallet som var imot Vladimir Putin steg til 31 prosent på samme tid. Kurvene for støtte og

4 <https://carnegie.ru/commentary/81255>

5 <https://www.levada.ru/2020/02/20/10-tezisev-o-sostoyanii-obshhestvennogo-mneniya-v-rossii-v-2019-godu/>

motstand konvergerer altså, men ikke kritisk for presidenten. I dag har Russland ti millioner arbeidsmigranter uten papirer fra landene i Sentral-Asia og fra Kina. Håndteringen av koronaviruset i Russland kan bli en prøve, for ikke å si prøvelse, for Putin. I mars 2020 uttrykte presidenten visshet om at smitten var under kontroll. I positiv retning trekker det at bare 2 prosent av russerne har pass. Så befolkningen beveger seg fortsatt lite utenlands. I negativ retning kan migrasjonen sørøst for Baikalsjøen til Sibir fra Kina påvirke virusspredning over grenseelven Amur, der det går en bro fra den russiske byen Blagovestjensk over til Kina. Byens navn er gammelt og betyr budskapet om Marias fruktsommelighet.

5. mars 2020 ble en annen statistikk om de vanskeligste samfunnsproblemene i Russland publisert. Prisstigningen var folks overlegent største bekymring. Men utviklingen av antallet fattige er mer dramatisk. For 10-20 år siden opererte politikere med tall som indikerte at 20-25 prosent av befolkningen levde under grensen for eksistensminimum. Nå ser situasjonen slik ut, i henhold til nettstedet «Penger, og tross alt ...»⁶

Ekstrem armod	13,4 prosent
Armod	27,8 prosent
Fattige	38,8 prosent
Til sammen	80,0 prosent

Det må understrekes at dette ikke er offisielle tall. Men oversikten indikerer i det minste at det har gått verre og ikke bedre med fordelingspolitikken i det russiske samfunnet. Til dette dystre bildet hører det store ulikheter i inntekter mellom storbyer som Moskva, St. Petersburg, industribyene langsmed Volga, og provinsbyene som benevnes med ordet «glubinka» («folkedypet») på russisk.

Til nå har Putin i praksis styrt Russland i 20 år. Kreml har tradisjonelt hatt herskere som satt lenge: Stalin satt i 29 år, Khrusjtsjov i 11 år, Bresjnev i 18 år, hans protesjeer fra 1982-1985, da Gorbatsjov kom til makten. Hans forgjengere, kommunistdiktatorene, styrte altså Sovjetunionen eneveldig i samfulle 60 av de 74 årene sovjetstaten eksisterte frem til nyttårsaften 1991. Dersom, og vi gjentar *dersom*,

⁶ <https://dengivsetakipahnyt.com/obrashhenie-s-dengami/>

Vladimir Putin skulle ta mål av seg å sitte til han blir 84 år i 2036, må presidenten for det første leve så lenge. Skulle det skje, ville han ha styrt Russland i 36 år. I lys av de historiske erfaringer kan muligheten med rimelighet settes i hypotetisk konjunktiv. *Men vil Putin selv dette?* Bresjnev-klikkens styringsresultat mellom 1964 og 1985 fødte Mikhail Gorbatsjovs kritiske begrep om «stagnasjonsæraen». Selv om det er prematurt å spekulere i dette, kan det allerede i dag klart skimtes noen punkter som kan danne grunnlag for en retrospektiv kritikk av Putins styringstid, enten et skifte skjer i 2024 eller senere. Opptatt som presidenten er av sitt ettermæle, vet han dette godt selv. Historiens dom har vært nokså nådeløs mot Kremles ledere.

Under Vladimir Putins ledelse er Russland blitt marginalisert, og har satt seg selv i en situasjon der landet er blitt trengt lenger østover enn på noe tidspunkt siden Ivan den grusomes tid på 1500-tallet. Dersom dagens geopolitiske posisjon forblir som den er for Russland, vil dette åpenbart hefte ved Putins ettermæle. Problemet økologi har ikke fått seriøs oppmerksomhet under Putin. Bare se på trafikkproblemene i Moskva. Sibirforskningen varslet tidlig om katastrofal smelting av permafrosten, med frie utslipp av metangass som resultat. Mangelen på grep om naturvernproblematikken i 30 år etter Sovjetunionens oppløsning vil også prege synet på Vladimir Putins styringstid.

Merkelappen kleptokrati vil også klebe seg til Putins æra. Ifølge den berømte politikeren og økonomen Grigorij Javlinskij er korrupsjonen tredoblet mellom 2000 og 2020. Det er bakteppet for at befolkningen føler at lederne for maktministeriene i Innenriksdepartementet (inkludert politiet), Forsvarsdepartementet og FSB er hevet over loven. Den følelsen blir bare styrket når noen fremtredende medlemmer fra dette «lauget» blir tatt. Det skjedde i 2011. Agenter fra FSB kjørte til Innenriksdepartementet på Kaluga-plassen, der Moskvas eneste statue av Lenin fortsatt står. Høye gittergjerder omgir ministeriet til det vanlige politiet og Justisministeriet på nabotomten. Agentene stormet kontoret til politigeneralløytnant Aleksandr Bokov. Han var sjef for politiets spesialavdeling, som skulle bekjempe organisert kriminalitet og andre særlig skadelige, farlige former for kriminalitet. Samtidig slo agenter fra det hemmelige politiet til mot den fremtredende politigeneralens landsted utenfor Moskva. FSB ble så forferdet over å beslaglegge hele 43 millioner dollar i kontanter, at de offentliggjorde beslaget i avisene.

Innenriksministeriet i Moskva.

Den tiltalte politigeneral Aleksandr Bokov i retten.

18. mai 2011 spurte jeg daværende president Dmitrij Medvedev om ikke Russland ville bli et mer moderne land dersom de øverste lederne for politi og påtalemakt ble holdt ansvarlig for skandalene som haglet, inklusive Bokov-saken. Presidenten avviste å basere en oppvask på enkeltsaker. Skjønt, Medvedev sa han trodde innenriksministeren og riksadvokaten gjorde så godt de kunne.⁷ Det var naivt tenkt og en stor politisk feil. For generalen ble bare dømt for korrupsjon og svindel for en sum av 9,3 millioner dollar. 4. juni 2012 ble den falne politigeneralen dømt til bare ni års fengsel. Folk fikk 25 år for mye mindre enn som så. Kanskje det lå noe bak den milde dommen? For eksempel kan den vanærete sjefen for det russiske politiets antimafiaavdeling ha fått mildnet dommen ved å bruke penger på bestikkelse. Kanskje straffen målt i tid utgjorde differansen mellom 43 millioner og 9 millioner dollar, spurte vanlige folk seg. Så mye for tilliten til den russiske stat! Assistenten til presidentens egen visestabssjef Igor Setsjin ble dømt i samme saken. Han het Mikhail Kremer, og ble idømt syv års frihetsberøvelse. Så nær var denne korrupsjonsskandalen Kreml! Det tok fire timer å lese opp dommen.⁸ Igor Setsjin er i dag toppsjef for det statseide, russiske oljeselskapet Rosneft. At Herren passer på sine, vil nok være et poeng som står i manns minne også etter Vladimir Putin.

16. april 2020 rapporterte Riksadvokaten i Russland en økning på 4 prosent i kriminaliteten siste år, og det er mye når utgangsnivået allerede var høyt. Det var symptomatisk at svindel var den forbrytel-

⁷ NRK Urix den 18. mai 2011.

⁸ <https://www.gazeta.ru/social/2012/06/04/4613165.shtml>.

sen som økte mest, med 22,4 prosent av alle tradisjonelle lovbrudd i Russland. Samtidig rapporterte Innenriksministeriet, som svarer for Politiet, at bare i første kvartal av 2020 økte nettkriminaliteten med 84 prosent! Kilden var Izvestia.⁹ Hvem Fanden sørget for i Russland, har litteratene som kjent skrevet om i 200 år. Skammens merkelapp som Mikhail Gorbatsjov selv klistret på Bresjnev-klikkens styringstid mellom 1964 og 1985, var stagnasjon. Allerede i 2003 slo daværende riksrevisor som nevnt fast at det ikke fantes noen innovasjon i russisk økonomi. På de første tyve årene ved makten fikk aldri Vladimir Putin bukt med ondet. Slik sett administrerte også Putin en stagnasjonsæra. I faget økonomisk historie er det anerkjent å være en tett korrelasjon mellom pluralisme og innovasjon. Banalt sagt tenker to hoder bedre enn ett. Men fraværet av pluralisme i Russland ble skjebnesvangert; innovasjon uteble, og det i et så talentfullt folk! Så innstramningen av borgernes liberale rettigheter som Vladimir Putin ubetinget bærer et ansvar for mellom 2000 og 2020, forklarer også stagnasjonen. Jo lenger Vladimir Putin regjerer, desto dypere blir erfaringsmessig forgubbingen av hans regime. Nye ideer og folk slipper ikke til under Putin, siterte vi Mikhail Gorbatsjov på tidligere. Skulle Vladimir Putin leve så lenge og ta sikte på å forbli i presidentstolen til han er 84 år, er hans ettermæle dømt til katastrofe. I oktober 1981 var gjennomsnittsalderen i det allmektige Politbyrået under Leonid Bresjnevs ledelse på hele 75 år. Det lammet sovjetledelsens evne til krisehåndtering. Da grunnstøtte en sovjetisk ubåt i det NATO kalte Whisky-klassen på et skjær i Hårsfjärden ved hovedbasen for Sveriges marine i Karlskrona. «Whisky-on-the-rocks» het det da verden moret seg over sovjetmarinen den høsten. Og det ble ikke bedre av at det tok en hel uke før de alderstegne Kreml-lederne klarte å samle seg til et møte for å håndtere krisen.¹⁰ «I en alder av 75 år tok herrene oftere klyster enn de gikk på politiske møter!» lød samtidens foraktfulle fleip i Moskva. Og hvis Putin skulle regjere til fylte 84 år? Selv Kazakhstans president Nursultan Nazarbajev, som ledet sitt land nesten i 30 år, nedla et veto 7. januar 2011 mot lovgivernes panegyriske vedtak om å gjøre ham til president på livstid! Og det hensettes ikke til diskusjon at makt-

9 <https://iz.ru/1000520/2020-04-16/genprokuratura-rasskazala-o-kolichestve-prestuplenii-na-fone-koronavirusa>

10 Hans-Wilhelm Steinfeld: «Arven etter Bresjnev», s. 39-40, Cappelen 1982.

PUTINS ETTERMÆLE

strukturene i det tidligere, sovjetiske Midt-Asia er føydale, med røtter i khanveldet fra Middelalderen. Er det inn i den tradisjonen Vladimir Putin vil styre sitt ettermæle, er han på rett vei. Også i politikken gjelder det å ha magemål.

Gardariket

PÅ GAMMELRUSSISK LØD ORDET for en mur «gòrda». På kirkeslavisk gjennomgikk konsonantene en såkalt metatese, de byttet plass og ordet ble til grad. Samtidig fikk ordet en betydningsforandring, fra mur til by. På moderne russisk ble ordet til gòrod. Murene var bymurer rundt de russiske bostedene, forsvarsverker mot mongoler, tatarer, polakker, litauere eller hvem det enn var som angrep russerne. Dette var murene rundt Kreml! Mange gamle russiske byer har sitt Kreml. Festningsverket ble alltid bygget på elvens høyre bredd der den svingte. Det lettet forsvaret mot angrep. Vikingene kom til et land der bosettingene var omgitt av murer – «gòrda» – og derfor kalte de Russland for Gardariket!

Kreml i Moskva.

Kreml i Novgorod, 180 km sør for St. Petersburg.

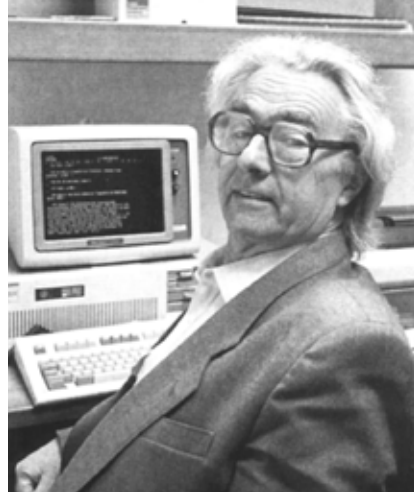
President Vladimir Putin åpnet monumentet av storfyrst Vladimir ved siden av Kreml i Moskva.

Og det var Holmgard, eller dagens Novgorod, vikingene og siden norske konger kom til. Nestorkrøniken går tilbake til 852 og er russernes eldste skriftstykke, nedtegnet i Kiev i begynnelsen av 1200-tallet.

Der står det at da slaverne skulle finne sin drott, dro de over havet til landskapet de kalte Rus. Fra Rus, hvor mennene var høye og hadde rødt skjegg, hentet de hjem sin første konge. Dette landskapet ga det gammelrussiske navnet på Russland, som var nettopp Rus. Russiske historikere er samstemte om at Rus var Roslagen nord for Stockholm, og at slaverne seilte ut Finskebukten for å finne sin konge. Den russiske filmen «Viking» fra 2016 kullkastet denne gamle teorien fra Nestorkrøniken, som filmen også tar utgangspunkt i. I Mosfilms mest påkostete film noensinne, tok man i stedet utgangspunkt i teorien til den avdøde middelalderhistorikeren Aron Gurjevitsj (1924-2006). Han var også medlem av Vitenskapenes Selskap i Trondheim. Og han mente at de første russiske stormennene i det landskapet vi i dag kjenner som Kiev, søkte hjelp og støtte hos ætt og frender i Norge mot ytre fiender. Dette er i Putins Russland den rådende oppfatning i historieskrivingen: Norge, ikke Sverige, var sentrale i opprettelsen av

Kong Olav Haraldsson.

Professor Aron Gurjèvitsj.

den første, slaviske stat, Kiev-Russland! I de gamle russiske annalene omtales en norsk prins Olav som en som sto storfyrst Vladimir nær da han innførte kristendommen som religion i Kiev-Russland. Vladimir Putin æret storfyrst Vladimir med det mest sentrale minnesmerket i Russland, i hvert fall geografisk. Avdukingen skjedde 4. november 2016, samme året som «Viking» kom på kino, et godt år for Norge i russisk historie! Ikke minst takket være Aron Gurevitsj.

Den norske prinsen Olav Haraldsson ble svoger av storfyrst Vladimirs sønn Jaroslav, som tok sete i Novgorod (Holmgard). Begge var gift med hver sin datter av svenskekongen, og var dermed svogere. Mellom 1028 og 1030 søkte Olav Haraldsson ly hos svogeren i Novgorod. Her tok trolig Olav den hellige beslutningen om å gjøre «Kvite-Krist» til statsbærende religion for kongeriket Norge. I Novgorod etterlot Olav sin fem år gamle sønn Magnus i onkelens varetekt før han vendte hjem til Norge for å prøve å ta tilbake makten, som han var fordrevet fra. Historien videre er bedre kjent her i Norge. Olav Haraldsson falt i slaget på Stiklestad 29. juli 1030. Hans sønn Magnus ble senere kong Magnus den gode. Fire år etter slaget på Stiklestad dro Olav den helliges stebror Harald Sigurdsson til Holmgard for å fri til Jaroslav den vises datter. Men Harald Hardråde, som han senere ble kalt, måtte dra på korstog til Miklagard, eller Konstantinopel, før han fikk gifte seg

med tsarens datter syv år senere.¹ I høymiddelalderen skattla norske konger og russiske tsarer Kola-halvøyen og Finnmark i skjønnsomt fellesskap. Det var med andre ord nære forbindelser mellom de norske kongene og de russiske tsarene helt fra middelalderen.

Å dvele ved viktige milepæler med positiv betydning for Norges og Russlands historie, bidrar til forståelsen av hvorfor Norge etter 1000 års naboskap med Russland er den eneste naboen russerne aldri har vært i krig med. Begynner vi fra nord, har russerne kriget med finnene, svenskene, balterne, polakkene, tyskerne, tsjekkerne og slovakene, ungarerne, rumenerne, tyrkerne, perserne, afghanerne, statene i Midt-Asia, Kina og Japan. Men altså aldri med Norge! Vi skal se på hvordan den største av alle tsarer, Peter den store, med sine 204 cm på sokkelesten, også mottok viktige impulser fra norsk side. Vinteren 1697 satte et tallrikt sledefølge ut fra Moskva, uten like i prakt og størrelse i sin samtid. Peter I, eller den store, var på vei til Vest-Europa. Allerede som gutt var Peter besatt av vann. Den livegne gutten Aleksandr Mensjikov hadde lært tsarevitsj å spikke barkebåter. Disse seilte de to småguttene på Neglinnaja-elven i Moskva. Mensjikov ble Peters venn for livet, og endte som storfyrst Mensjikov i St. Petersburg. Som tenåringer hadde de to nesten satt livet til på Kvitsjøen i en sjalupp. Med denne prøvde de å seile fra Arkhangelsk til Solovetskij-øyene, da en storm overrasket dem. De slapp fra det, og Peter var nå overbevist om at han måtte lære seg å bygge havgående krigsskip. Så han reiste med sin store ambassade på 300 mann via Riga og Sverige, som snart skulle bli fiendeland, til Amsterdam. Tsaren reiste anonymt under navnet Pjotr Mikhailov. Troen på at han ikke ville bli gjenkjent var naiv, gitt hans høyde. I Amsterdam oppsøkte han det største skipsverftet i den nederlandske hovedstaden. Der var nordmannen Niels Olsen (1655-1727) skipsbygningsmester. Han var født av hollandske foreldre i Stavanger. Men han var allerede naturalisert hollender da han traff tsaren, og hadde tatt navnet Cornelius Cruys. Dette ble mannen som lærte Peter den store egenhendig å strekke kjøll på et linjeskip! Peter ville verve nordmannen, som var uvillig til å følge med Peter videre

---

1 «Norge-Russland. Naboer gjennom 1000 år», s. 46. Oslo 2004. Storverket ble utgitt i samband med utstillingen på Folkemuseet på Bygdøy med samme navn. President Vladimir Putin og kong Harald V var utstillingens beskyttere, og utenriksminister Sergej Lavrov var til stede ved åpningen.

og til sist hjem til Russland. Men til sist gikk Cornelius Cruys med på å reise til Russland, etter mye overtalelse.² Nordmannen er i dag feiret som grunnleggeren av Russlands marine, og kalles bare tsarens admiral. Etter sin rundtur i det vestlige Europa tok Peter den store bare med seg tre mann hjem. Foruten norsk-hollenderen Cruys tok han med seg den skotske infanteri-generalen sir Patrick Gordon, viktig for Peters landmilitære reformer. Så fikk tsaren med seg den sveitsiske finansmannen Francis Lefort. Han ga senere navn til bydelen Lefortovo i Moskva. Tredjemann på teamet som Peter ville vestvende Russland med, kom altså egentlig fra Stavanger. Historien om Cornelius Cruys er mye bedre kjent i Russland enn i Norge til tross for at han i Stavanger er blitt hedret med en prangende statue på Bispebrygga, laget av Per Ung.

Den neste positive begivenheten i forholdet mellom Russland og Norge er intet mindre enn Grunnloven på Eidsvoll fra 17. mai 1814! Etter Napoleons fall var det Frankrike som talte i den allierte kommisjonen nedsatt av seierherrene Russland, England og Sverige. Etter Kjelfreden av 14. januar 1814 ble Danmark etter militære tap tvunget å avstå Norge til Sverige etter Napoleonskrigene. Svenske styrker hadde nemlig klart å okkupere Slesvig og Holstein i 1813. Norges status i den såkalte dansk-norske helstaten betød ikke mer enn at Norge var forfalt eller degradert til et landskap i Danmark. Vi nordmenn kjenner godt historien videre om hvordan vår grunnlov kom til. Men til 200-årsjubileet for russernes seier over Napoleon i 2012 utga historieprofessor Vadim Roginskij sin monografi «Bitva za Skandinaviju» («Kampen for Skandinavia») i Moskva. Roginskij baserte seg på russiske arkiver, som ble mer åpne etter kommunismens sammenbrudd.³ Allerede i 1812 hadde tsaren, som etter datidens mål var et moderat statsoverhode, møtt general Bernadotte i Åbo i Finland for å drøfte det norske spørsmålet med den franske generalen, som var påsatt til å bli kong Karl-Johan. Og i den allierte kommisjonen satte tsar Aleksandr I inn den 39-årige adelsmannen og generaløytnanten grev Vassilij Orlov. Han var nevø av den store feltherren Grigorij Orlov, hemmelig ektemann

2 Robert K. Massie: «Peter the Great», s. 201. Utgitt i 1981. For denne biografien fikk Massie Pulitzer-prisen i USA i 1981.

3 Jf. Professor Vadim Roginskij: «Bitva za Skandinaviju». Utgitt av Russlands Vitenskapsakademi i 2012.

til Katarina den store. De to foregående årene hadde grev Orlov vært sjef for tsarens livvakttjeneste, så Orlov hadde tsarens øre, heldigvis for Norge. For i den allierte kommisjonen erklærte svenskene etter 17. mai 1814 at de ville nullstille grunnloven fra Eidsvoll. De ville skrive en ny grunnlov selv i Stockholm, med et løfte som plaster på såret om at nordmennene skulle få større autonomi under Sverige enn under Danmark, men grev Orlov sa *njet!* Det hadde ikke gått mer enn 105 år siden slaget ved Poltava da Peter den store endelig slo Karl XII, og 89 år siden Peters død; Peter, den første tsar som kalte seg imperator, *keiser!* Den russiske historiske hukommelse tilsa varsomhet når det gjaldt å la Sverige bli for sterkt etter Napoleonskrigene. Samtidig kunne både tsaren og hans diplomat tolke tidens ånd. Eidsvoll-forsamlingen hadde tilbudt prins Christian Fredrik av Danmark Norges trone den 17. mai. Prinsen skulle senere få økenavnet «sommerkongen» i Norge. For grev Orlov gjorde det klart for Christian Fredrik at det uansett ville gå mot en personalunion mellom Sverige og Norge. Så hvis prinsen ville gjøre Norge en tjeneste, burde han levere kongsfullmaktene tilbake til dem som hadde tilbudt ham tronen: Eidsvoll-forsamlingen. Nettopp dette skjedde den 10. oktober 1814. Da frasa Christian Fredrik seg tronen til det konstituerte Stortinget og forlot landet. Sverige aksepterte at kongsverdigheten ble levert tilbake til Stortinget. Dermed ble vår nasjonalforsamlings legitimitet avgjørende styrket, også hos den kommende monark i begge land, Karl Johan i Stockholm. Den russiske fødselshjelpen til bevaringen av vår grunnlov er underfokusert i norsk historieskriving frem til våre dager. På norsk var det snarere fjellene selv som ropte høyt hurra i ettertidens overlevering av det som realpolitisk skjedde i 1814.

Noen av de viktige milepælene i de tosidige forbindelsene mellom Russland og Norge er altså bedre kjent blant russerne enn blant nordmenn. Ikke minst gjelder det forliset til tsarens nye linjeskip «Ingermanland»⁴ utenfor Sørlandet den 12. september 1842. Det nye flaggskipet i den russiske marinen hadde seilt sin jomfrutur fra St. Petersburg til Arkhangelsk, og forlot Erkeengelens by på sin seilas hjem igjen den 8. august med nesten 900 mennesker om bord. Offiserene var adelsfolk, og noen hadde med koner og barn. Kursen var

4 Byen Inkèrman ligger mellom Simferopol og Sevastopol på Krim. Skipet var oppkalt etter byen, med gammel stavemåte.

KV Krugovilin: Det russiske linjeskipet «Ingøermanland» synker utenfor Sørlandet i 12. september 1842.

satt mot .marinebasen i Kronstadt, der flåtens egen by var etablert i havnen like utenfor St. Petersburg. Men Ingermanland møtte storm øst-nordøst for Lindesnes. Utenfor Kristiansand feilnavigerte skipet ved Oksøy fyr og grunnstøtte på Grønningen utenfor Randesund om kvelden den 12. september. Det ble en kamp på liv og død. Folk i land ble klare over tragedien ved at det russiske mannskapet avfyrte kanoner for å påkalle hjelp. Loser fra Flekkerøya dro ut, men måtte søke le ved Oksøy fyr. Havaristen var i drift, men utenfor Mandal kom mange nordmenn til hjelp i siste liten. Folk lå allerede til dels i sjøen og klamret seg til vrakrester. Dette var et drama til sjøs som kunne vært en voldsom inspirasjon for eposet som Henrik Ibsen skrev 19 år senere, «Terje Vigen». Men redningsdramaet for mannskap og folk fra det russiske linjeskipet Ingermanland var mye, mye større i omfang, hva berørte mennesker angikk! Over 500 ble reddet, mens rundt 380 druknet. Av de overlevende var syv kvinner og ett barn. 21 kvinner og syv barn omkom. Den dag i dag retter russiske marineoffiserer knærne og hever sine vodkaglass når de skåler for nordmennenes redningsdåd på havet den gangen. Men de klinker

ikke med glassene. Det gjør man aldri i Russland når det samtidig skåles for de døde.

Det russiske samfunnet har alltid vært elitistisk, der det norske samfunnet helt fra senmiddelalderen av har vært svært egalitært. For Svartedauden som kom til Bjørgvin i 1349 gjorde at den norske adelen bukket under som bærebjelke for kongsmakten. Adelen døde ut som klasse fordi jordegodsene lå spredt over flere landsdeler. Dermed forfalt adelen til jordbrukere selv, og mistet evnen til å stille leidang for Kongen. I Danmark og Sverige rådde landsbystrukturen i jordbruket, mens vi hadde individuelle bondegårder. I landsbyen lå jordlappene rundt om. Selv om mange døde, kunne adelen i Danmark og Sverige så å si «devaluere», men samtidig beholde sin status fordi undersåttene bodde i landsbyene rundt deres borger. Derfor er det interessant å ta utgangspunkt i jordbrukssamfunnet når forskjellen i mentalitet mellom nordmenn og russere drøftes, som her.

Tas det utgangspunkt i 1861, hadde norske bønder flertallet på Stortinget, mens russiske bønder var piskete livegne helt til tsar Aleksandr II opphevet livegenskapet. Men hans reformer ga ikke bøndene jord med inn i friheten. Så armoden rådde videre blant russiske bønder. Gjøres det et kvantesprang fra 1861 og frem til 1917, skimter man en viktig forskjell. Den norske arbeider fikk formet sin identitet av thranitterbevegelsen til Marcus Thrane (1817-1890) og av Arbeideropposisjonen av 1912, som slo rot i Trondheim under ledelse av Martin Tranmæl. Så den norske arbeider ble reformist, med tiden også monarkist, skjønt akkurat det egentlig først skjedde under og etter annen verdenskrig. Det russiske klassefiendskapet utviklet seg helt annerledes. For den russiske *proletaren* ble revolusjonær og ikke reformist. I 1918 ble han også kongemorder! En teori om grunnlaget for såpass ulike utviklingstrekk innenfor samme sosiale lag av befolkningene går ut på at der den russiske proletar var sønn av en pisket livegen, var den norske arbeideren sønn av en fribåren Venstre-bonde.

Helt fra middelalderen var det tidvis nære forhold mellom norsk og russisk monarki. I 1905 var det *meget* nært! Og den siste tsaren ble det første statsoverhodet som anerkjente Norge som selvstendig stat. For Nikolaj II var fetter av prins Carl av Danmark på både fars- og morssiden. Så statsminister Christian Michelsen fikk tsarens næreste og kjæreste fetter til landet som monark med navnet Haakon

Kong George V til venstre, tsar Nikolaj II til høyre på begge bilder.

VII! Det var et *meget* nært, familiært forhold, og i alle år har sobre, eldre og kvinnelige arkivarer i det russiske statsarkivet tatt vel vare på brevvekslingen mellom tsar Nikolaj II og kong Haakon VII. Fetterne brevvekslet hyppig, svært uformelt og på engelsk. Emnene var som oftest den nære familie.

Kong Haakon var en pertentlig pennevenn. Hvis han signerte et brev til tsaren fra slottet, som Stortinget så vidt hadde bevilget penger til for Karl Johan på 1820-tallet, hadde brevarket slottet som logo. Skrev kongen fra Bygdøy kongsgård, prydet en tegning av landstedet brevpapiret. Det som fjetret de eldre, russiske arkivarene var tiltaleformen. Norges konge titulerte sin fetter Nikolaj med «Dear Nickie» og undertegnet brevene med sitt døpenavn, men på engelsk – «Yours, Charlie». Å tenke seg at noen kunne kalle imperatoren av Guds nåde for Nickie, gikk over forstanden til de russiske arkivvestalinnene på den store Pirogovskajagaten i Moskva, der Russlands statsarkiv ligger.

Men fetterflokket talte to mektige fettere til. Og alle var de barnebarn av hele Europas bestemor, dronning Victoria av England. Keiser Wilhelm II av Tyskland var den tredje fetteren, og i rang etter de tre fetterne som allerede var monarker, sto prinsen av Wales, senere kong George V.⁵ Tsaren og den kommende kongen av Storbritannia var svært like. Med Nikolaj II slo genene fra Windsor-ætten inn, og preget utseendet til både tsaren og alle hans overlevende, mannlige

5 Jf. Miranda Carter: «George, Nicolas and Wilhelm: Three Royal Cousins». New York 2010. Siden boken handlet om første verdenskrig, fant ikke historikeren Norge viktig nok til å ta med Haakon VII.

Tsar Nikolaj II, Kong Haakon VII med Maud og Olav Fridtjov den frøkne på Vangsnæs.

etterkommere, som storfyrst Kirill. Han fikk besøke borgermester Anatolij Sobtsjak 7. november 1991, da Putins sjef omgjorde revolusjonsfeiringen til de fordrevnes dag. De to fetterne fra London og St. Petersburg oppfattet seg som svært like lenge før de ble monarker. Så allerede i ung alder poserte Nikolaj og George villig sammen på bilder for å understreke dette. Den fjerde fetteren i Berlin var keiser Wilhelm II. Han ønsket å besøke Sogn og Norge. Hans gave til nordmennene, en statue av Fridtjov den frøkne, rager 22 og en halv meter i været når sokkelen tas med. «Til nordmennene fra den tyske keiser» står det på plaketten foran den mektige statuen, som like gjerne kunne stått ved Tiergarten i Berlin. Haakon VIIs fettere ga Norge en ganske god start på den storpolitiske, internasjonale arena, der Russland var en like viktig støttespiller som England. For Haakon VII og tsar Nikolaj II sto hverandre nærmest menneskelig. Wilhelm var født med en vanskelig høyrehånd.⁶ Skaden viste seg først da Wilhelm var fire år gammel. Men komplekset over armen bidro til at den kommende keiser utviklet seg til en politisk kverulant og den av de tre andre fetterne som tsaren likte dårligst. Om somrene besøkte Haakon, Nikolaj og Wilhelm den danske kongens sommerslott. Der var det nedlagt forbud mot diskusjoner om politikk. Og da måtte selv den tyske keiseren sette

⁶ <https://scilogs.spektrum.de/medicine-and-more/des-letzten-kaisers-schwere-geburt-und-deren-folgen/>

Haakon VII, Nikolaj II, Wilhelm II og George V i Edward 7. begravelse i 1910, i Buckingham palace.

tann for tunge. I slike stunder dro Wilhelm ofte i stedet videre med sin yacht «Hohenzollern» til Norge og Sognefjorden. Tsarens yacht «Standart», som var like flott som «Hohenzollern», ble liggende på den danske reden. Første verdenskrig ble en tragedie for det kongelige fetterforholdet. I kjølvannet av revolusjonen som felte ham, ble tsaren myrdet sommeren 1918 etter at fetteren i London hadde trukket tilbake tilbudet om politisk asyl. Kong George V ble presset til det av utenriksdepartementet. Mordet på tsaren førte til at det norske kongehuset aldri slapp en kommunistisk leder fra Moskva inn på slottet i Oslo, da bolsjevikene hadde myrdet nær slekt. Mikhail Gorbatsjov var den første som slapp inn, fordi han ble vinner av Nobels fredspris. Men kong Harald besøkte Moskva i 1998. Da russisk høyesterett ti år etter erklærte tsaren som et urettmessig drapsoffer og den russisk-ortodokse kirken kanoniserte Nikolaj II, ble det norske kongehuset endelig forsonet med regimet i Kreml. Keiser Wilhelm II ble krigens store taper sammen med keiseren i Wien. Etter 30 år på den tyske tronen måtte Wilhelm II i landflyktighet i Nederland, der han døde i 1941.

Revolusjonen i 1917 førte det russiske samfunnet inn i borgerkrig og hungersnød. Kong Haakons fortrolige var Fridtjof Nansen. Med seg til Russland hadde Nansen med seg den unge, idealistiske kaptein Vidkun Quisling, som Norges sendemann Johan Jakhelln omtalte ham som i sin ikke-publiserte dagbok. Der fins formuleringer som «i dag var den unge, idealistiske kaptein Quisling innom ambassaden etter post til dr. Nansen.» Dagboken hadde sendemannens sønnesønn med samme navn.⁷ Sendemann Jakhelln ble fortalt av Quisling selv at han også hadde et personlig møte med grunnleggeren av det sovjetiske hemmelige politiet, Felix Dzjersjinskij. Om eventyreren Quisling tilbød sine tjenester slik Benito Mussolini tilbød kommunistene i Italia i forkant av marsjen mot Roma i 1923, sa ikke ambassadørens personlige dagboknotater noe om. For sin innsats under hungersnøden i Russland i 1919 og Nansenpassene til statsløse fra det katastroferammede, russiske imperiet, fikk Fridtjof Nansen Nobels fredspris i 1922. Nansen ble også utnevnt til æresborger av Moskva.

Men bolsjevikenes revolusjon forverret også forholdet mellom klassefrendene i Norge og Sovjetunionen etter hvert. Bolsjevikenes Moskva-teser, som krevde anerkjennelse for Moskva som verdensrevolusjonens generalstab, ble avvist av norske sosialdemokrater i 1923. Kort tid før sin død snakket Einar Gerhardsen om sitt forhold til kommunismen livet ut fra splittelsen mellom Arbeiderpartiet og Norges kommunistiske parti i 1923.⁸ Fra samlingsforhandlingene sommeren 1945 mellom DNA og NKP til Norges innmeldelse i NATO i 1949 var det kommunistenes statskupp i Tsjekkoslovakia i 1948 som skremte Gerhardsen slik, fortalte han NRK i 1987. Likevel innførte Gerhardsen en basepolitikk som grunnlag for lavspenningspolitikk i nord. Politikken hadde en meget viktig og positiv virkning på forholdet mellom Norge og Sovjetunionen. Dette understreket daværende president Dmitrij Medvedev da han og statsminister Jens Stoltenberg sluttet avtalen om delelinjen av kontinentalsokkelen i Barentshavet 15. september 2010 i Murmansk. Men så lenge Stalin levde, fikk ikke

7 Forfatteren fikk lese Jakhellns dagbok i 1976 i samband med hovedfagsarbeidet sitt i historie.

8 <https://tv.nrk.no/serie/fakta-paa-loerdag/1996/FAKN79000696/avspiller>
Programmet «Den frosne freden» var basert på et 80 minutter langt intervju som Gerhardsen ga forfatteren hjemme i Finnmarksgata i Oslo syv måneder før sin død i 1987.

Gerhardsen noe godt forhold til Kreml-ledelsen. Det fikk landsfaderen først til Nikita Khrusjtsjov.

Ham besøkte Einar Gerhardsen offisielt som statsminister i 1955. Gerhardsen skildret en episode fra besøket som kan kalles typisk for sovjetrussisk gjestfrihet. Etter de formelle forhandlinger i Moskva ble den store, norske delegasjonen invitert til Tbilisi i sovjetrepublikken Georgia. Der var det fest og fyll på programmet! Men Einar Gerhardsen var avholdsmand og rørte aldri alkohol. Slik var han en trofast disippel av legen Johan Scharffenberg (1869-1965), som forfektet synet om at alkohol var arbeiderklassens svøpe. Under statsbesøket i USSR hadde derfor den norske statsministeren med seg en ung UD-attaché. Diplomaten hadde to oppgaver. Den ene var å passe på kofferten til Gerhardsen. Den andre var å påse at regjeringssjefen fra Oslo bare hadde rent kildevann i glasset. Dette siste ga Einar Gerhardsen en uforglemmelig opplevelse i Tbilisi som han humret over livet ut. For under mottakelsesbanketten i Tbilisi i 1955 bugnet det av Kaukasus' delikatesser, vin og vodka. De to delegasjonene talte 10-15 mann hver. Det ble skjenket vodka i strie strømmer. Nordmennene svelget godt unna. Ved 23-tiden var alle svært påseilet. Da gjorde russerne et lite «tjuvtricks» kjent fra ishockeybanen: De skiftet ut førsterekken ved bordet, trakk tilbake fyllikene og sendte inn friske «styrker» som drakk videre med de norske utsendingene. Og nordmennene var nå så fulle, at de ikke merket at de hadde fått nye samtalepartnere. Nå er det et begrep som heter «å sirkulere» under diplomatiske sammenkomster. Men dette het «bondefangeri»! Og bare den som for himmelens skyld ikke skulle ha merket det som skjedde, slik Kreml så det, var det eneste klinisk edru menneske i bankettsalen: Norges statsminister Einar Gerhardsen. Men den nøkterne sosialdemokraten syntes episoden var ustyrtelig morsom. Einar Gerhardsen forble ganske fortrolig med sovjeterne. Etter en middag hjemme hos den sovjetiske ambassadøren Nikolaj Lunkov den 12. mai 1966 satte ambassadøren opp et hemmelig notat 25. mai: «Gerhardsen uttalte seg denne gangen nokså kritisk om DNAs formann Trygve Bratteli og kalte ham et særdeles dystert menneske som ikke forsto hvilke oppgaver partiet sto overfor og ikke tok hensyn til andres mening. Han innrømmet at han på DNAs landsmøte i mai i fjor hadde begått en stor feil da han gikk med på og til og med støttet forslaget om å velge Bratteli til for-

mann i partiet. Vi skulle valgt Steen, en yngre og mer aktiv politiker til partiets formann. Han er nå passiv siden Bratteli har tatt partiets ledelse fullstendig i sine hender.»⁹ Gerhardsen fastholdt sitt negative syn på Bratteli. Til forfatteren sa han i august 1980 at Arbeiderpartiet ikke kunne ha Trygve Bratteli som parlamentarisk leder siden han ikke engang kunne navnene på dem som satt i stortingsgruppen.

Annen verdenskrig hadde vært en viktig og positiv milepæl i væringenes¹⁰ forhold til det gamle Gardariket. Historikere har mange ganger vært mer opptatt av forspillet og etterspillet av en krig enn av krigen selv. Når det bilaterale forholdet mellom Norge og Sovjetunionen er formål for et studium, kan etterspillet etter annen verdenskrig kaste mer lys over relasjonene enn selve kampskildringene. I 1945 ble Norge det eneste land der Sovjetunionen hadde vesentlige hærstyrker, og som Josef Stalin frivillig trakk seg tilbake fra. Det kaller på en motivanalyse. For 11. juni 1945 ba ledelsen for Den røde armé i Kirkenes om en forholdsordre etter å ha frigjort Sør-Varanger. Meldingen formidlet til Stalin gjennom det sovjetiske utenriksdepartementet var klar: «Gi ordre til generalstaben i Den røde armé om umiddelbart å beordre forflytting av avdelinger fra den 14. selvstendige armé, som står i Nord-Norge, til den nordvestlige delen av Norge, til og med Narvik.»¹¹ Men diktatoren Josef Stalin beordret tvert imot sine styrker hjem! Dette er antakelig den viktigste og mest positive handling fra russisk side i vårt 1000 år lange naboskap, politisk sett. Hvis Stalin hadde gått med på sin hærledelses ønske, var det ingen militær kraft på denne jord som kunne eller ville ha stanset russerne. Amerikanerne ville hjem fra Europa, engelskmennene var krigstrette og alle andre allierte hadde nok med sitt. Hva beveget Stalin til denne beslutningen? I 150 år hadde russiske marinefolk diskutert behovet for isfrie havner i nord. Nå kunne Sovjetunionen lett ha skaffet seg disse i fleng. Tre forhold kan antas som rimelige grunner til at Stalin trakk sine tropper pent og pyntelig ut fra Norge etter krigen. For det første hadde Norge vært en aktivt kjempende alliert, og 100 000 sovjetiske krigsfanger befant seg i Norge sommeren 1945. De måtte hjem. For det andre var

9 «Sovjetunionens kommunistiske parti og Norge 1952-1967», s. 469. Orkana Akademisk 2020.

10 Russerne kalte nordmennene fra gammelt av «væringene» («varjågi»)

11 Den felles, norsk-russiske dokumentdamlingen «Norge-Sovjetunionen 1917-1955», s. 356-357, Oslo 1995.

de norske konvoiene til Murmansk og Arkhangelsk helt avgjørende under den amerikanske Lend- & Lease-loven fra 22. juni 1941, da Sovjetunionen ble angrepet. Den røde armé sto uten våpen og utstyr. Dette kom frem i tide fra USA og Skottland på norsk kjøll. Marinen i Norge mistet i krigsårene 46 prosent av sitt mannskap, 923 døde. Regner vi sammen handelsflåtens og marinens omkomne, blir tallet vel 4134 døde – det vil si at nær halvparten av Norges krigsdødsfall under annen verdenskrig var knyttet til sjøens folk.¹² Og konvoiene gikk sin gang gjennom hele krigen.

Det fantes to andre forsyningsveier fra USA inn til Sovjetunionen da det trengtes mest. Langs den andre forsyningslinjen fløy amerikanerne nye jagerfly selv direkte over fra Alaska og leverte dem til sovjeterne på Kamtsjatkahalvøyen på den andre siden av Beringstredet. I løpet av krigsårene lå Japan lenger sør som en hindring for skipsleveranser direkte fra California til den store havnen på den sovjetiske stillehavskysten, Vladivostok. Navnet betyr «den som behersker Østen».

Den tredje forsyningslinjen gikk via skipsleveranser gjennom den persiske bukt og via Iran. Denne forsyningslinjen hadde en viktig tilknytning til en nordmann. Han var fra Voss, het Ole Didrik Lærum og var utdannet fra Norges tekniske høgskole i Trondheim. Hans nevø Ole Didrik Lærum, tidligere rektor ved Universitetet i Bergen, skrev boken «Ingeniøren og eventyret» i 2015. I 1943 var Lærum sjef for de 90 000 anleggsarbeiderne som bygget den transiranske jernbanen.¹³ I 1922, 21 år gammel, ble Ole Didrik Lærum uteksaminert fra Norges tekniske høgskole i Trondheim, nå NTNU, med toppkarakterer. Han var da landets yngste sivilingeniør. Etter det gikk det i ett: fra byggingen av Flåmsbanen og den transiranske jernbanen med den strategiske transportaksjonen inn til sovjetforsvaret fra sør under annen verdenskrig, via rådgiver for keiseren av Etiopia – til professorat på NTH og den største forsvarsutbyggingen i norsk historie. Jernbanen som vossingen var sjef for åpnet nemlig for landverts forsyninger inn til sovjetrepublikken Aserbajdsjan, godt utenfor tysk, militær rekkevidde. Lærum var ofte i Moskva og hadde hyppig kontakt med Norges ambassade der. Anleggsarbeidet involverte skyhøye fjell i Nord-Iran.

¹² <https://www.krigsseilerregisteret.no/no/artikkel/317600/>

¹³ <https://www.dagbladet.no/kultur/anmeldelse-ingenior-ole-didrik-laerum-gjorde-entral-innsats-for-de-allierte-under-2-verdenskrig/60761023>

Siv.ing. Ole Didrik Lærum brukte erfaringene fra Flomsbanen til å bygge den transiranske jernbanen.

Fjellene forserte sivilingeniør Lærum med metode fra Flomsbanen. For tog kan bare i begrenset grad kjøre opp en bratt skinnegang. Jernhjulene spinner! Så på Flomsbanen utviklet man tunneller som liggende åtte-tall. Utsprengningen av slike var Ole Didrik Lærums fortjeneste, siden han var sjef for byggingen av jernbanelinjen. Josef Stalin merket seg nordmannens strategiske innsats. Denne tredje, livsviktige forsyningsveien til det sovjetiske forsvaret fra de vestallierte bidro også til at Stalin valgte Teheran da han møtte USAs president Franklin D. Roosevelt og den britiske statsministeren, Sir Winston Churchill mellom 28. november og 1. desember 1943, 9 måneder etter at sovjetrusserne snudde krigens gang gjennom slaget ved Stalingrad i februar 1943. Forslaget om at Teheran skulle være deres første møtested, sendte Stalin via sin ambassadør i Washington, Andrej Gromyko, til president Roosevelt 5. november 1943; den amerikanske presidenten bifalt

Teherankonferansen var det første toppmøtet under krigen mellom Stalin, Roosevelt og Churchill.

forslaget.¹⁴ Roosevelt og Churchill foreslo Kairo, Bagdad og Basra, men Stalin sto på Teheran. Diktatoren var redd for å fly, og første gang han satte seg i et fly var for å komme raskt til Teheran. Hans biograf generaloberst Dmitrij Volkogonov skriver at Stalin nødig utsatte seg selv for fysisk fare. Men til Teheran skulle han, om så med fly for første gang!¹⁵ Forsyningene til dette frontavsnittet like ved bredden av Det kaspiske hav med de rike oljefeltene som Hitler prøvde å ta, gikk jo fra vestlig side via den transiranske jernbanen. Og i felleserklæringen mellom Stalin, Roosevelt og Churchill som de tre signerte og daterte den 1. desember 1943 het det: «Regjeringene i De forente stater, USSR og De forente kongedømmer anerkjenner hjelpen Iran har gitt i krigføringen mot den felles fienden, og særlig ved at transport av last ble lettet frem til grensen av Sovjetunionen.»¹⁶ Men på dette tidspunktet var også blant annet sovjetisk jagerflyproduksjon i Sibir i full gang, så helt hjelpeløs og alene sto ikke Sovjetunionen hjemme, heller. I 1941 var det nettopp mangelen på jagerfly den sovjetiske London-ambassadøren Ivan Majskij hadde fremhevet til Winston Churchill etter russernes tap den første krigshøsten 1941.¹⁷ Men når det skal søkes etter konkrete beveggrunner for Josef Stalins velvilje overfor

14 A.A. Gromyko: «Pamjatnoe» eller «Til minne», biand 1, s. 214. Moskva 1990.

15 Dmitrij Volkogonov: «Triumf i tragedia», bind 2, s. 383. Moskva 1990.

16 Teherankonferansen 28/11–1/12-1943. Russisk utgave av stenografisk referat, s. 176. Stenografisk dokumentsamling utgitt i Moskva 1978 med utenriksminister Andrej Gromyko som redaktør. Oversettelse fra russisk ved forfatteren.

17 Churchills brev til Stalin 29/8-1941. Se «Churchill – the Second World War» vol. 6, s. 69. London 1950. Churchill ble tildelt Nobelprisen i litteratur i 1953 for sine memoarer.

Norge i 1945, er det naturlig også å trekke nordmannen Ole-Didrik Lærums innsats mellom 1934 og 1945 for den transiranske jernbanen inn i motivanalysen.

Den udiskutabelt mest berømte nordmannen i Sovjetunionen skulle hverken bli Fridtjof Nansen eller Roald Amundsen, men Thor Heyerdahl. Senhøstes 1944 ble fenrik Heyerdahl sendt med konvoi fra Scapa Flow til Murmansk. Der skulle han fungere som liaison-offiser mellom norske og sovjetiske styrker i krigens siste fase.¹⁸ Men under overfarten ble Thor Heyerdahl telegrafisk forfremmet til løytnant av myndighetene i London. Stolt sydde den unge mannen stjerne nummer to på jakkekragen. Men på landgangen møtte han sovjetisk byråkrati. Thor Heyerdahl kom nemlig frem med en annen grad enn fenrikgraden i hans innreisevisum. Derfor måtte den unge frihetskjemperen vende hjem med samme skip for å få nytt, sovjetisk visum, lød ordren fra russerne. Thor Heyerdahl adlød. Med papirene i orden returnerte han til Murmansk tidlig i 1945. Nå ville han i kamp, mens det ennå var tid. Kirkenes var befridd av russerne. Men et sabotasjeteam skulle sendes med ubåt og ilandsettes på sørsiden av Varangerfjorden og derfra fraktes over fjorden med en fiskeskøyte for å sprengde de tyske kanonstillingene i Kiberg ved Vardø. Uten tillatelse snek løytnant Heyerdahl seg med. Da Larvik-gutten satte foten på norsk jord, forsvant ubåten mens gruppen opprettet radiokontakt med den sovjetiske siden. Umiddelbart fikk Thor Heyerdahl ordre om å pelle seg tilbake til de sovjetiske linjene. Han hadde ikke tillatelse til å gå inn i krigssonen. Ikke minst i krig var disiplin viktig. Igjen adlød Thor Heyerdahl. Resten av gruppen satte over fjorden. Alle ble drept, fortalte Heyerdahl. Den senere oppdagelsesreisende fikk gode venner i Moskva etter krigen. Russlands fremste oversetter av norsk litteratur, Lev Zjdanov, ble hans nære venn. Russeren var delvis vokst opp i Oslo, der han gikk på Majorstua skole på 1930-tallet. I 1982 oversatte han og fikk gitt ut på russisk et praktverk på 522 sider med tittelen «Thor Heyerdahl, Påskeøyas kunst». Boken er ikke utgitt på norsk. Men Thor Heyerdahls egen vei til virkelig stor berømmelse i Russland kom etter Ra-ferdene. På disse to oppdagelsesreisene tok Heyerdahl med seg den russiske romfartslegen Jurij Senkevitsj (1937-

18 Thor Heyerdahl fortalte selv forfatteren i 1982 om sitt opphold mot slutten krigen på sovjetisk side av fronten i nord.

2003). På slutten av 1970-tallet fikk han oppgaven å skape og lede «Kinoreiseklubben» i beste sendetid på søndagskveldene i russisk TV. Han elsket Thor Heyerdahl og Norge, som fikk 25 prosent av sendeflaten i det meget ansette TV-programmet. Gjennom programmet til Senkevitsj så sovjeterne verden; de kunne jo ikke selv reise utenfor jernteppet! I 1981 tilbød NRK Jurij Senkevitsj gratis filmteam slik at han kunne få bilder fra Alta-aksjonen med arrestasjonene av «hele Oslo-intelligensiaen» ved nullpunktet i Stilla. «Jeg vil ikke ha noe negativt om Norge i mitt program!» svarte Thor Heyerdahls russiske venn. For det journalistiske idealet som Jurij Senkevitsj lot seg lede av, hadde han hentet fra det velrenommerede amerikanske tidsskriftet «National Geographic». Og da ble jo det meste vakkert, på glanset papir. «Kinoreiseklubben» ble elsket av russerne nettopp av denne grunnen: Av Jurij Senkevitsj fikk de et glanset bilde av Vesten, som de avstandsbeundret, og ikke den hetsende fremstillingen fra de sovjetiske nyhetene, som seerne ikke hadde noen tillit til. Jurij Senkevitsj burde fått St. Olavs orden!

På den bitreste tiden under den gamle kalde krigen kommer vi ikke forbi norske og russiske idrettsutøvere, som tok litt av brodden av polariseringen tiden skapte mellom Norge og Sovjetunionen. Hurtigløp på skøyter var publikumsfavoritt i begge land. Bislettbrølet var like kjent i Moskva som jubelen fra Lenin Stadion, i dag Luzjniki. Konkurrenter som trekløveret Hjalmar Andersen, Oleg Gontsjarenko og Boris Sjilkov, med en Jevgenij Grisjin suveren på 500-meteren etter Boris Stenin, ble jo etterfulgt av legenden Knut «Kupper'n» Johannessens triumf under OL i Squaw Valley i USA i 1960 på 10 000-meteren på 15:46.6 mot russeren Viktor Kositsjkin – for ikke å snakke om Fred Anton Maier og Ants Antson. De var alle elsket over elleve tidssoner, fra Pasvik til Beringstredet. Antson kalte til og med sin sønn og førstefødte opp etter Maier og ga ham navnet Fred. NRKs Knut Bjørnsen og Per Jorsett skrek seg hese av glede om kapp med sine russiske medkommentatorer i tiår etter tiår. 1950- og 1960-tallet var tiårene da idrett simpelthen var et tillitsskapende tiltak mellom våre to land. Under Vinter-OL i Sotsji i 2014 ble skiskytteren Ole-Einar Bjørndalen gjenstand for tidenes kjærlighets-erklæring fra det russiske publikumets side. Så våre topidrettsfolk er fremdeles av betydning i strevet etter å få normalisert

Murmansk havn den 17. juni 2018.

de tosidige forbindelsene mellom Norge og Russland i dag! Idrettsfolk og artister er gode ambassadører for Norge i Gardariket. DDE fikk fulle hus i Murmansk da gruppen feiret 25 år med visen «Vinsjan på kaia», der Murmansk er en av de besungne havnene, sammen med Bergen og Mo i Rana. I Barentsregionsamarbeidets beste ånd ble nattklubben på Hotel Poljarnye Zory fylt opp av nordmenn og russere mens DDE ga alt de hadde. Publikum var rørt til tårer! Til og med to yngre, kvinnelige diplomater fra det norske generalkonsulatet i Murmansk måtte lure frem lommeørklene sine på kaia i Murmansk da gutta neste morgen gjentok sin landskjente vise, denne gang bare med en akustisk gitar som hjelpemiddel. Det enkle er av og til det beste. Folk-til-folk-kontaktene mellom nordmenn og russere i nord viser eksempler på slikt! Norges to siste ambassadører i Moskva istemmer, om ikke like tonerent som DDE. Men de kan teksten. Øyvind Nordsletten ble en legende i Moskva! Hans første ambassadørpost var på fem år i Kiev. Deretter var den åpne og livlige diplomaten nesten ti år i Moskva som ambassadør, før han avrundet sin lange karriere som generalkonsul i Murmansk. Da er

Studentersamfunnet i Bergen april 2018, Øyvind Nordsletten nr. 2 fra høyre.

du glad i Russland, da, kanskje i overkant, sa kona Åslaug. Russerne hadde stor sans for den åpne jærbuen fra Bryne. Temaet Russland opptar nordmenn til tross for gamle og nye kalde kriger. Så Øyvind Nordsletten trollbandt Studentersamfunnet i Bergen våren 2018 med sin kjærlighet til Russland, fremført med en kritisk holdning til regimet, men ispedd sunt bondevett. Etterfølgeren hans som ambassadør i Moskva var Leidulv Atle Namtvedt, som var kongens sendemann til Putin i fem år frem til september 2018. Ennå i 2020 lyder hans analyse av hopehavet vårt med russerne talende på nynorsk, for både Nordsletten og Namtvedt er ihuga målfolk: «No er også dei bilaterale forholda mellom Noreg og Russland så dårlege, at byråkratiet på bae sider ikkje kan gjera noko før politikarane set seg ned for å snakka om at dei *vil* verta samde om noko!» sier altså den forrige sendemannen i Moskva, ambassadør Leidulv Atle Namtvedt. Denne sindige strilen fra Sletta på Radøy nord for Bergen har vært ambassadør i Finland 2007-2012 før han tok over i Moskva i årene 2013-2018 som leder for ambassaden, og var blant UD's mest erfarne Russlands-«hender». Han var allerede en fullbefaren ministerråd og chargé d'affaires under statskuppet i august 1991. Når «vante fjellfolk» som Norges to siste

Leidulv Namtvedt på ambassadørkontoret i Moskva: Han var ministerråd her under statskuppet i 1991.

ambassadører tar bladet fra munnen som frikerer etter å ha avsluttet sine diplomatiske karrierer, er det verdt å lytte til dem. Og de to lot seg aldri forføre av den mest romantiske, om enn litt tvetydige poesi som overhodet er skrevet om Russland, Vladimir Putins yndlingsdikt. Diplomaten og poeten Fjodor Tjutsjev skrev i 1866:

Forstanden fatter Russland ei
Å tenke i vanlig mål? Å nei!
Det er et eget land, må vite
På Russland kan man bare lite!¹⁹

---

19 Til norsk ved forfatteren.

Dilemmaet 2020 – et ettertankens ord

FOR 30 ÅR SIDEN var en stat i ferd med å bli nedlagt i Europa. DDR, eller Øst-Tyskland, måtte stenges ned før Tysklands samling var endelig den 3. september 1990. Galgenhumoren på østtysk side rammet den siste, en gang så allmektige partisjefen for kommunistpartiet i Øst-Berlin. Flyplassen i den østtyske hovedstaden var Schönefeld. Lufthavnen ble det tenkte åsted for vitsen om Egon Krenz, som ble den siste partisjefen til å gå av: «Egon, du er sistemann – husk å slukke lyset når du drar!»

30 år etter rammet koronaviruset eller covid-19 oss, og verden opplevde en pandemi. Samfunnene ble stengt ned, «lyset slukket», og i alle land så og ser man følgene. Mange blir syke, gamle med flere sykdommer i kroppen dør lettest, i Wuhan som i Bergamo og i Oslo. Den materielle beredskapen var dårlig mange steder, den mentale beredskapen enda dårligere, høyt og lavt i samfunnet, ute som hjemme. Både i Norge og i utlandet var mediene fulle av engstelige kommentarer om at nynasjonalismen nå ville ta over etter globaliseringen, det ble minnet om spanskesyken, og de med ekstra dystert sinnelag kunne minne om Svartedaudens komme til Bergen i 1349. I Norge fikk Regjeringen vedtatt dramatiske unntakslover til å styre, og krigstidens strenge nivå på begrensninger og forordninger slo inn også i den norske velferdsstaten. Den tidligere generaladvokaten Arne Willy Dahl sammenliknet unntaksloven som kom i 2020 med beredskapsloven av 1950 og Elverum-fullmaktene fra Stortinget til Nygaardsvold-

regjeringen i april 1940.¹ Men hvem husker vel disse? Selv Erik Poppes storfilm «Kongens nei» (2016), om Kong Haakon VII's første ti døgn i krig i 1940, klarte utrolig nok *ikke* å nevne Elverum-fullmaktene. Disse ble London-regjeringens legitimitetsgrunnlag gjennom fem samfulle krigsår. Da er viktig historie glemt! I den krisen som Norge og verden opplevde fra februar 2020, følte behovet også for ettertanke påtrengende. I et læringsperspektiv blir tilegnet erfaring viktig, også de erfaringene som har gått i glemmeboken – kanskje ikke minst disse!

For 30 år siden fryktet vi her til lands at det russiske atomkraftverket på Kola-halvøyen kunne oppleve en større atomreaktorulykke. For kraftverket «Poljarnye Zory» var dårlig vedlikeholdt og foreldet med ti til 15 år. Kraftverket ligger en drøye to timers kjøring sør for Murmansk ved Imantra-sjøen. Finland hadde samme bekymring knyttet til Leningrads atomkraftverk «Sosnovyj Bor» vest for dagens St. Petersburg mot Estlands grense, på sørbredden av Finskebukten. Den gangen ble det satt opp beredskapsplaner i Finland for å ta imot to millioner flyktninger fra St. Petersburg-regionen i tilfelle en ulykke. For Kirkenes-regionen ble det satt opp beredskapsplaner for å ta imot en halv million russiske naboer fra Kola dersom en tilsvarende ulykke skulle være ute, der også. Så opplevde vi en beskrevet strøm av mennesker over grensen fra Russland til Norge i september 2015. 5000 asylsøkere kom syklende fra russisk side på fem uker. Som tidligere beskrevet tok det Utlendingsdirektoratet ukesvis å få på plass flere enn to-tre saksbehandlere i Kirkenes for å håndtere 5000 asylsøkere. Bare et svært rikt, sorgløst og ganske virkelighetsfjernt samfunn kan tillate seg slik skjødesløshet i sin adferd og krisehåndtering. Og ingen husket på beredskapsplanene fra 30 år før. I hvert fall ikke slik at det ble merket i det offentlige rom.

Ulykken ved den fjerde atomreaktoren i Tsjernobyl i sovjetrepublikken Ukraina i 1986 ble hendelsen som utløste nedrustningsforhandlingene på øst-vest-aksen. Stats- og partisjef Mikhail Gorbatsjov, som først ble lammet av katastrofens uhyrlighet, kom etter to-tre uker til sans og samling igjen. Da innså han at han ikke trengte en atomkrig for å ødelegge samfunnet. En ulykke ved et kjernekraftverk var farlig nok! Deretter kom Start-avtalene, samt avtalen som forbød mellomdistan-

1 <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/AdM66r/tidligere-generaladvokat-for-forsvaret-kriselov-likner-paa-elverumsfullmakten>

seraketter i Europa: INF-avtalen. I denne fortellingen om Russland er det påpekt at lagrene av biologiske våpen ved byen Saratov ved Nedre Volga er tilstrekkelige til å utrydde Europa tre ganger! Storbritannia har fått oppleve bruk av biologiske stridsmidler. Virus er en viktig bestanddel i biologiske våpen. Man kan jo bare tenke seg en storkrig med bruk av slike, og sammenlikne med samfunnenes beredskapsnivå mot koronaviruset i dag for å sette i perspektiv noen av de dystreste spådommene etter pandemiutbruddet. En av dem er at Kina blir vinneren, der USA og EU er taperen. Da er panikk blitt et analyseredskap. Mot slutten av mars 2020 måtte prøver tatt i Moskva av folk med mistanke om koronasmitte sendes til Novosibirsk for analyse! Pandemien er definitivt anledningen der lederne i storpolitikken tar seg sammen, setter seg ned og bestemmer seg for å *bli enige om å bli enige*. Spørsmålet er om de er i stand til dette? For behovet er påtrengende til stede! Med seg på veien kan våre ledere i øst og vest, i nord og sør gjerne få med seg Arnulf Øverlands berømte ord fra diktet «Du må ikke sove», som han skrev allerede i 1937:

Jeg roper i mørket – å, kunde du høre!
Der er en eneste ting å gjøre:
Verg dig, mens du har frie hender!
Frels dine barn! Europa brenner!

***

Litteratur

- Carter, Miranda: «George, Nicolas and Wilhelm: Three Royal Cousins». New York 2010. ISBN 978-1-4000-4363-7
- Churchill, Winston: «The Second War». Volume 6. Utgaven her er trykt i London 1964
- Clinton, Bill: «My life». London 2004. ISBN 0 09 179527 3
- Clinton, Hillary Rodham: «Living history» Side 464. London 2003. ISBN 0 7472 5515 6
- Danilov, V.P.: « Sozdanie materialno-tekhmitsjeskikh predposylok kollektivizatsii selskogo khozjajstva v SSSR» («Reetableringen av forutsetningene for et materielt og teknisk grunnlag for kollektiviseringen av jordbruket i USSR.») Moskva 1957.
- «Encyclopedia of Genocide», vol. II
- Gogol, Nikolaj: «Kappen» Gyldendal 1990. ISBN 13 9788205186378
- Gorbatsjov, Mikhail: «Naedinè s soboj» («På egen hånd») Moskva 2012. ISBN 978-5-91147-019-7
- Gorbatsjov, Mikhail: «Ostajus optimistom». («Jeg forblir optimist») Moskva 2017 ISBN 978-5-17-983140-2
- Gorbatsjov, Mikhail: «V menjajusjtsjem mire» («I en verden i forandring») Moskva 2018. ISBN 978-517-109134-7
- Gromyko, Andrej: «Pamjatnoie» eller «Til minne», bind 1, Moskva 1990 ISBN 5-250-01059-8
- Hegna, Trond: «Min versjon». Gyldendal norsk forlag 1983. ISBN 82-05-13027-2
- Hellevik, Ottar: «Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap». Oslo 1977. ISBN 82-00-02399-0
- Jeltsin, Boris: «Presidentskij marafòn» («Presidentmaraton») Moskva 2000. ISBN 5-17-004456-9

- Karny, Yo'av; «Highlanders. A Journey to the Caucasus». New York 2000. ISBN 0-374-22602-4
- Kinzer, Stephen: «The Brothers: John Foster Dulles, Allen Dulles and the Secret War». New York 2013.
- Kristiansen, Tom: «Otto Ruge – hærføreren». Oslo 2019
- Lavrov, Sergej: «Mezjdu prosjlym i budusjtsjim» («Mellom fortid og fremtid») Moskva 2010. ISBN 978-5-373-01328-4
- Lærum, Ole Didrik: «Ingeniøren og eventyret.» Oslo 2015.
- Macintyre, Ben: «Spion og forræder». Kagge forlag, Oslo 2020. ISBN 978-82-489-2532-3
- Massie, Robert K: «Peter the Great». London 1980. ISBN 1 84212 116 2
- Nagibin, Jurij: «Tålmodighet». Cappelen 1983. ISBN 82-0209749-5
- «Norge-Russland. Naboer gjennom 1000 år.» Oslo 2004. ISBN 82-304-0010-5
- «Norge-Sovjetunionen 1917-1955». Dokumentsamling. Cappelen 1995. ISBN 82-02-14130-3
- Pugasjov, G: «Jevrejskij fasjizm v Rossii» eller «Jødisk fascisme i Russland», Moskva 2000.
- Putin, Vladimir: «Ot pervogo litsa» («Fra statens første mann») Moskva 2000. ISBN 5-264-00257-6
- Roginskij, Vadim: «Bitva za Skandinaviju» eller «Kampen for Skandinavia». Moskva 2012.
- Rysjkov, Nikolaj: «10 let velikikh potrjasenij» («10 år med enorme rystelser») Moskva 1996. ISBN 5-86088-282-3
- Rytter, Olav: «Jevgenij Onegin» ac A. Pusjkin. Oversettelse. Det norske samlaget, Oslo 1966
- RR Palmer – J.Colton: «Nya tidens världshistoria». Bind II.
- Sjevtsjenko, Arkadij: «Brudd med Moskva». Cappelen 1985. ISBN 82-02-09294-9
- Slavic Military Studies, Volume 13. June 2000. Number 2.
- Snowden, Edward: «Permanent record» 2019. ISBN 978-1-250-23723-1
- «Soversjenno sekretno: Lubjanka- Stalinu o polozjenii v strane.» Dokumentsamlingen fra KGB: «Strengt hemmelig». Moskva 2004. ISBN: 5-98055-0131-7.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Bakgrunnen og forutsetningene for kollektiviseringen av det nordkaukasiske kornområde i Sovjetsamveldet 1927-1930. Universitetet i Bergen 1976. Hovedoppgave i historie.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Forvirringens tid». Cappelen Damm 2011 ISBN 978-82-02-36733-6

LITTERATUR

- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Fremover mot fortiden». Cappelen 1993 ISBN 82-02-14093-5
- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Institusjonalisert vilkårlighet – utrenskningene i Sovjet 1930-1930». Universitetet i Bergen 1977. Artikkel skrevet i samarbeid med demografen, Professor Dr. philos. Ståle Dyrvik.
- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Istid i Moskva». Cappelen 1984. ISBN 82-02-09229-9
- Steinfeld, Hans-Wilhelm: «Tøvær i øst». Cappelen 1986. ISBN 82-02-10719-9
- Stepankòv, V: Kremlëvskij zagovor – versija sledstvija.» («Sammen-svergelsen i Moskva – etterforskningens versjon».) Moskva 1993
- Stoltenberg, Jens: «Jens. Min historie» Gyldendal 2016. ISBN 978-82-95-48387-3
- «Tegeranskaja konferentsija» Dokumentsamlingen «Teherankonreansen». Stenografisk referat. Redaktør: Andrej Gromyko. Utgitt på forlaget Poliizdat i Moskva, 1978.
- Uris, Leon: «Mila 18»
- Ustvedt, Yngvar: «Verdensrevolusjonen på Hønefoss» Gyldendal 1974.
- Vojnovitsj, Vladimir: «Monumentalnaja propaganda» («Monumental propaganda») Moskva 2000.
- Volkogonov, Dmitrij: «Triumf i tragedia», bok 2. Moskva 1990 (Stalinbiografien Triumf og tragedie)